

RAZMATRANJA O POSLIJEKAROLINŠKIM MAČEVIMA 10. I 11. STOLJEĆA U JUGOSLAVIJI*

Uvod

Tijekom prethodnih godina proučavali smo nalaze ranosrednjovjekovnog oružja, posebice duge željezne dvosječne mačeve, odnosno spate, s teritorija Jugoslavije. U prvom su nas redu zanimali mačevi karolinškog tipološkog obilježja, iskonski franačkog radioničkog podrijetla, kojima smo posvetili već prije višekratno našu pozornost, iako donedavna oni nisu bili sveukupno sustavno vrednovani, tj. sve do naše rasprave pod naslovom »O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji«, objavljene 1981. godine.^{1, 1a} Uz nju smo smatrali potrebnim iznijeti naknadno još koja dopunska zapažanja i komentare, s obzirom na značenje postojećih grobnih cjelina s mačevima, uključivši nekoliko karata rasprostiranja, u sažetoj studiji pod naslovom »Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji«.² Na taj smo način evidentirali na jugoslavenskom području s 20 nalazišta ukupno 23 primjerka karolinških mačeva, tj. spata (uključujući i ranokarolinške), određivši njihovu kronološku determinantu uporabe i stavljanja u grobove unutar 9. stoljeća. Ranokarolinški primjerci mačeva — na dalmatinskom tlu i napose u hrvatskoj Podravini — kovani su, dakako, već i ranije, tj. prije 800. godine. Sve to valja imati na umu prilikom pristupanja temi ove rasprave.

Nalazi dugih željeznih dvosječnih mačeva (spata) na teritoriju Jugoslavije, što smo ih uspjeli prikupiti i odrediti kao poslijekarolinške — odnosno oni pripadaju većinom 10. i 11. stoljeću — vidno su malobrojnije ušćuvani (približno brojčano gotovo ih je za polovicu manje) od u prethodnom pasusu sumarno spominjanih (njih 23) karolinških; ukupan broj poslijekarolinških mačeva iznosi s 12 nalazišta samo 12 evidentiranih primjeraka (vidi popis mačeva i kartu rasprostiranja tab. I). Pripominjemo da, pored njih, postoji još 1 (nekartiran) željezni kratak dvosječan mač, koji nije s tipološkog gledišta ubrojiv u kategoriju poslijekarolinških, a o njemu će se zasebno raspravljati.

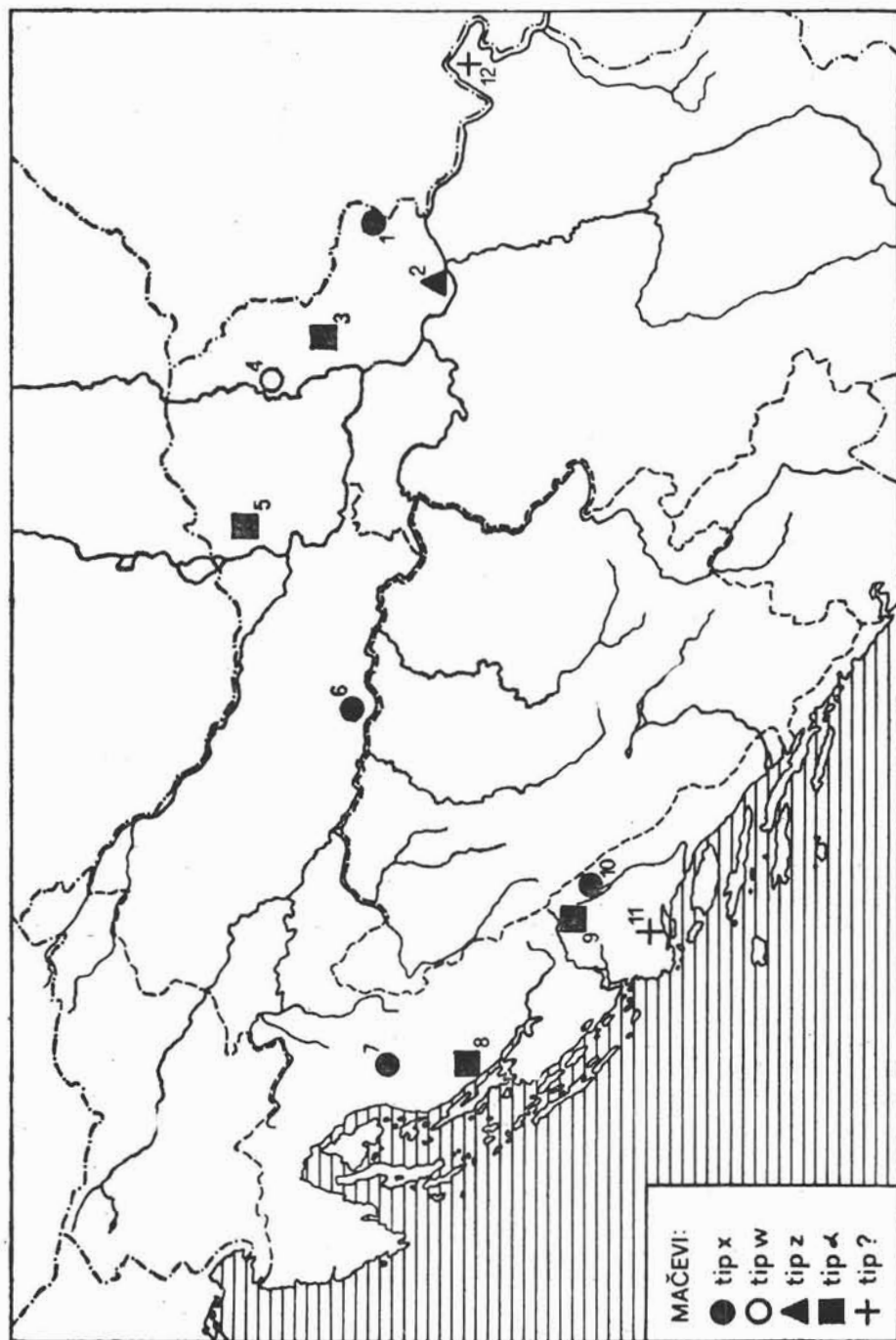
Arheološka je slika geografskog smještaja nalazišta poslijekarolinških mačeva, projicirana kartiranjem, drugačija (tab. I) od one kakvu smo utvrdili nedavnim kartiranjem karolinških mačeva *proprie dictu* unutar

* Bilješke zbog tehničkih razloga slijede nakon teksta (op. ur.).

Jugoslavije, s vidnom koncentracijom odgovarajućih nalazišta upravo na dalmatinskom tlu.³ Nalazišta poslijekarolinških mačeva uglavnom su ras-trkana širom Jugoslavije, od jadranske zone do u podunavske krajeve, tj. od istočnojadranskog primorja kroz dalmatinsko zaleđe, Liku, Slavoniju, Bačku i Banat do na početak donjeg Podunavlja (tab. I). Rastućim utjecajem kršćanstva sve je manje uvriježeno prilagati oružje i druge artefakte u grobove, odnosno u 10. i 11. stoljeću jenjava taj iskonski pretkršćanski, ili poganski, običaj prilikom pokapanja kod južnih Slavena. Evidentirani poslijekarolinški mačevi, i to njih 12, redom su pojedinačni nalazi, ali oni potječu vjerojatno ipak, barem znatnim dijelom, iz grobova, doduše bez popratnih nalaza, odnosno usčuvanih grobnih cjelina, a nije isključeno da je ovaj ili onaj možda s bojnog poprišta. Odgovarajući tipovi mačeva bili su tijekom 10. i 11. stoljeća nesumnjivo u uporabi južnih Slavena, iako je otvoreno pitanje jesu li ih oni sami također izrađivali. Za takvu samu po sebi opravdanu pretpostavku nedostaju bilo kakve indicije ili čak uvjerljivi podaci. Sva je prilika da su poslijekarolinški mačevi, ustanovljeni u Jugoslaviji, zapadnoevropskog i srednjoevropskog podrijetla, pa su pretežno importirani, poput karolinških primjeraka, usčuvanih *nota bene* znatno brojnije na jugoslavenskom tlu.⁴ Postanak i razvitak poslijekarolinških spata objašnjiv je zapravo na osnovi njima prethodnih karolinških spata, a te su ponajviše iz Porajnja.

U inozemnoj se literaturi smatra da su poslijekarolinški mačevi proizvedeni, bilo u kontinentalnoj Evropi, na poranjsko-luksemburško-lotarinškom arealu, pa i u gornjem Podunavlju, bilo na evropskom sjeveru u vikinškoj Skandinaviji. Ističemo kao prostorno najbliži primjer proučavanje oružja u susjednoj Mađarskoj, gdje su — suprotno stanju u Jugoslaviji — karolinške spate 9. stoljeća prilično rijetke, ali su brojno zastupane one poslijekarolinške, češće u staromađarskim grobovima, datiranim pouzdano u kasnije 10. i u rano 11. stoljeće. U današnjoj mađarskoj arheološkoj znanosti prevladava opravdano uvjerenje da su takve spate s teritorija Mađarske nesumnjivo zapadni importi.⁵ Gotovo isto vrijedi dandanas za odgovarajuće mačeve nađene u Poljskoj⁶ i u Sovjetskom Savezu,⁷ kamo su oni dospjeli posredništvom Skandinavije i Baltika, pored postojanja vikinških (varjaških) primjeraka. Na području Čehoslovačke nađeno je mnoštvo karolinških i poslijekarolinških spata, znatnim dijelom u zapadnoslavenskim grobovima 9. i 10., gdje kad do početka 11. stoljeća; imajući na umu relativno dobro istražen visok razvoj ondješnjeg kovačkog obrta,⁸ pojavila se u čehoslovačkoj arheološkoj literaturi dijelom opravdana tvrdnja o kovanju barem jednostavnijih spata i u domaćoj, tj. velikomoravskoj proizvodnji,⁹ po zapadnim uzorima, uz ono oružje koje je onamo dospjelo sa zapada. Zadovoljit ćemo se zasad navedenim gledištima u literaturi, izuzevši onu njemačku.

Prije nego što razmotrimo fundus kartiranih mačeva, o kojima ćemo raspravljati, potrebno je navesti o njima nekoliko općih komentara. Već smo naglasili da su to uglavnom pojedinačni nalazi oružja, većinom bez popratnih podataka, po svoj prilici pretežno iz uništenih grobova južnih Slavena ili možda gdjegdje s bojnih poprišta. Nije nam poznato je li ijedan od kartiranih mačeva nađen u vodi (rijeci, jezeru, močvari),¹⁰ što je inače ne baš rijetka pojava u Evropi karolinškog i kasnijeg otonskog vremena. Preostaje nam mačeve, što smo ih kartirali (tab. I),¹¹ opredijeliti i vredno-

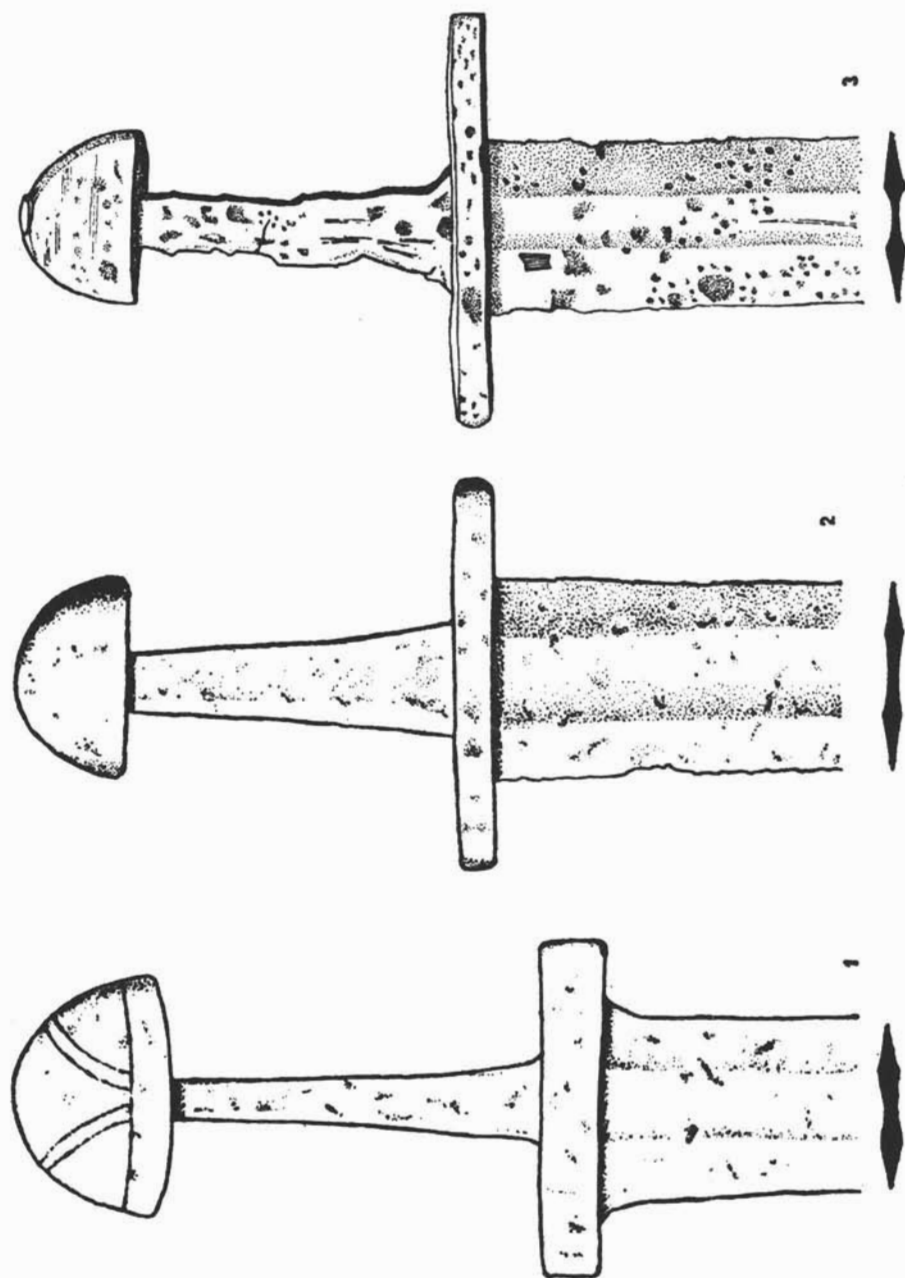

Karta rasprostriranja poslijekarolinških mačeva u Jugoslaviji. (Brojevi na karti odnose se na brojeve u popisu mačeva.)
 — Verbreitungskarte postkarolingischer Schwerter in Jugoslawien. (Die Zahlen auf der Karte beziehen sich auf die
 Zahlen in der Fundliste.)

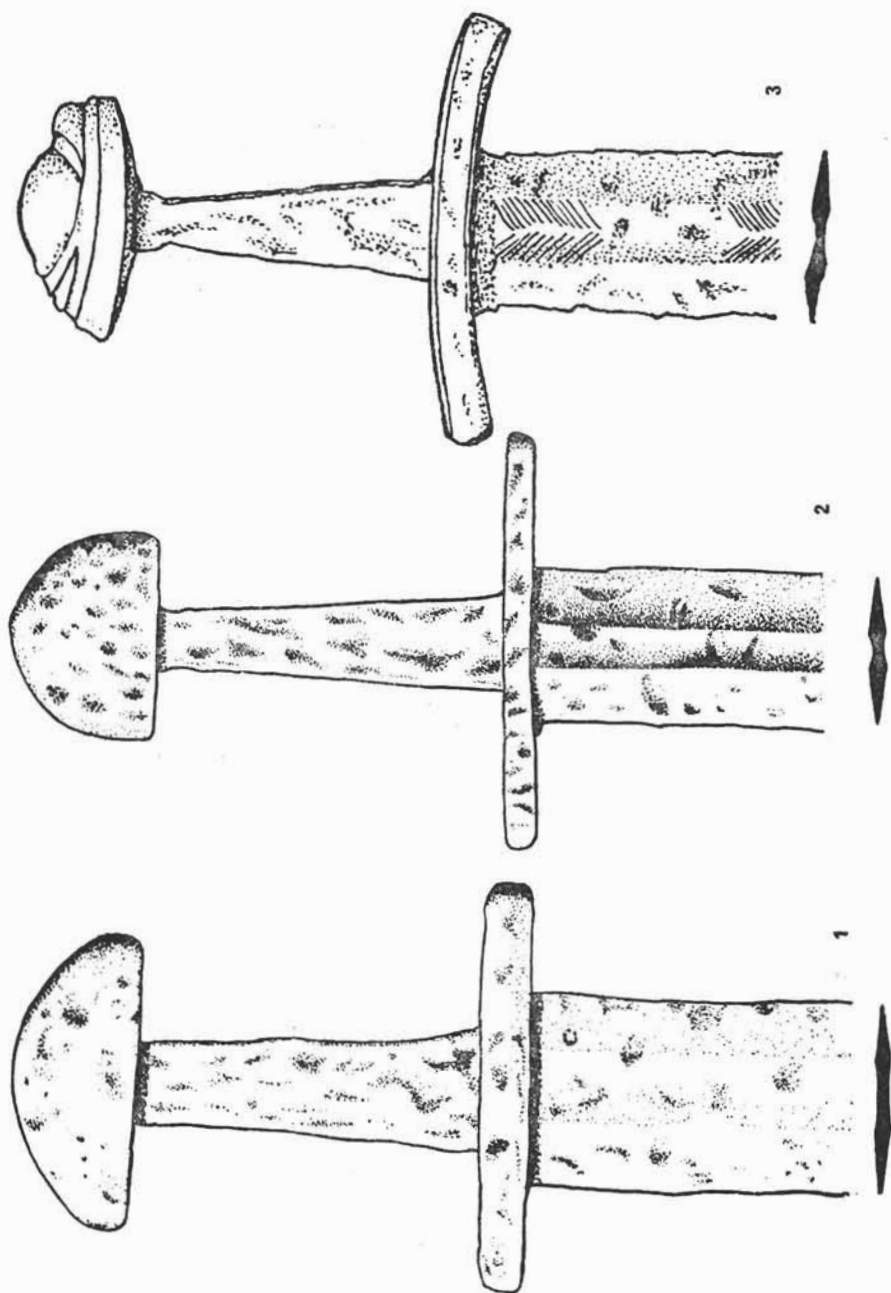
vati prema tipološkim kriterijima, uobičajenim u stručnoj literaturi. Pri-
državamo se uvriježene nomenklature po Petersenu za mačeve tipova W,
X, Z¹² i po Nadolskom za one tipa α ,¹³ koje Petersen nije uzeo u obzir. Kar-
tirane željezne dvosječne mačeve namjeravamo interpretirati približno po
njihovom relativnokronološkom redosljedu, doduše, s međusobno gdje-
kad neznatnom vremenskom razlikom, odnosno pojedini među njima jednog
te istog tipa gotovo su istovremeni. Od dosad pronađenih i kartiranih 12
primjeraka možemo njih 8 tipološki jasno determinirati, a njih 2 s prilič-
nom vjerojatnošću, dok su preostala 2 tipološki poblize neodredivi, iako i
oni, čini se, pripadaju vremenu 10. i 11. stoljeća. To su većinom neobjav-
ljeni primjerci, rasporedili smo ih kako slijede:

- 1) Novi Bečej (tab. II, 1),¹⁴ spata tipa W;
- 2) Brodski Drenovac (tab. II, 2),¹⁵ spata tipa X;
- 3) Dabar (tab. II, 3),¹⁶ spata tipa X;
- 4) Koljane (tab. III, 1),¹⁷ spata tipa X;
- 5) Vršac (tab. III, 2),¹⁸ spata tipa X;
- 6) Kovin (tab. III, 3),¹⁹ spata tipa Z;
- 7) Zrenjanin (tab. IV, 1),²⁰ spata tipa α ;
- 8) Sombor (tab. IV, 2),²¹ spata tipa α ;
- 9) Velebit-planina (tab. V, 1),²² spata tipa α (?);
- 10) Biskupija (tab. V, 2),²³ jabučica spate tipa α (?);
- 11) Bihaći (tab. V, 3),²⁴ okov korica spate tipa ?;
- 12) Tekija (tab. VI, 1),²⁵ spata tipa ? ili možda bizantski mač (?).

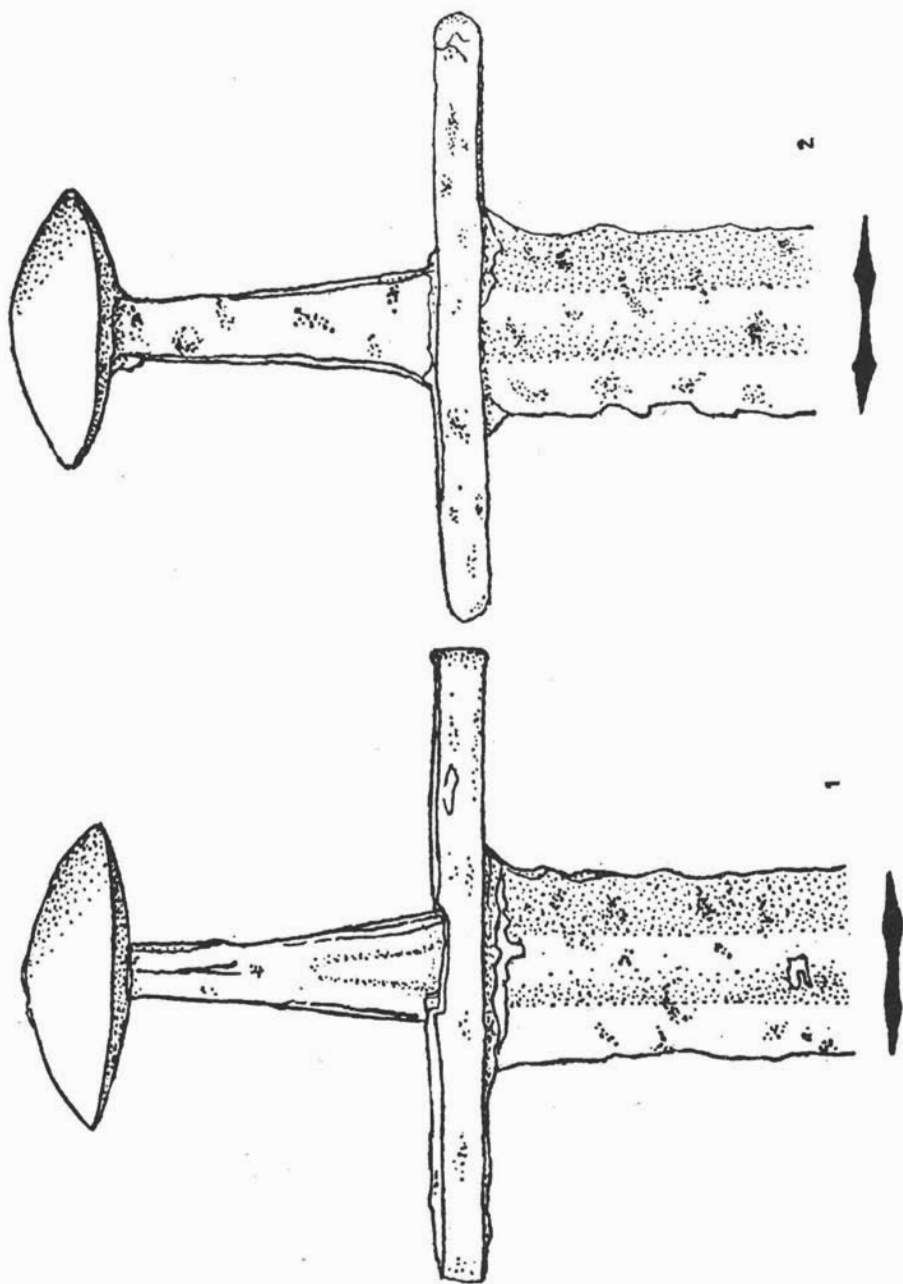
Svi su primjerci oružja što smo ih po nalazištima tipološki specificirali,
uglavnom standardno oblikovani, bez osobitih inačica, izuzmemo li nalaz
krnjeg mača iz Tekije (cf. n. 25) i rijedak okov korica nepostojećeg mača
s nalazišta Bihaći (cf. n. 24). Za razliku od karolinških spata — na njima
je jabučica pretežno oblikovana od dva komada (dvodijelno), tj. ona se
sastoji od posebno rađene krune i od baze povezane s drškom — poslije-
karolinške spate imaju jabučice većinom zgotovljene u jednom komadu,
što vrijedi i za odgovarajuće nalaze u Jugoslaviji. Tragove neušćuvanih
ukrasa na jabučicama primijetili smo u dva slučaja, na spati Novi Bečej
(cf. n. 14) i na spati Kovin (cf. n. 19), jabučice svih ostalih primjeraka nisu
ukrašene. Glede nakrsnica (redom neukrašenih) tih spata valja isprva
upozoriti na onu najkraću (tj. nešto manje od 0,10 m dužine) i vodoravnu
na spati (tipa W) Novi Bečej (cf. n. 14), zatim na onu dužu i masivnu,
osebujno zavintu (oko 0,12 m dužine) na spati (tipa Z) Kovin (cf. n. 19);
ponajviše redovito vodoravne nakrsnice spata tipa X variraju međusobno
malo po masivnosti i nešto po dužini (od 0,108 do 0,114 m), i to Brodski
Drenovac (cf. n. 15) kraća, te Dabar (cf. n. 16), Koljane (cf. n. 17), Vršac
(cf. n. 18), potonje tri su nešto duže. Međutim, napadno su produžene
gotovo uvijek vodoravne nakrsnice spata tipa α (od oko 0,17 do oko 0,18
m) s nalazišta Zrenjanin (cf. n. 20), Sombor (cf. n. 21), Velebit-planina
(cf. n. 22). Sječiva navedenih poslijekarolinških spata vješto su kovana,
ali su bez posebnih oznaka, jedino je sječivo spate Kovin rađeno tehnikom
damasciranja. Podsjetimo se činjenice da su među znatno brojnijim i pre-

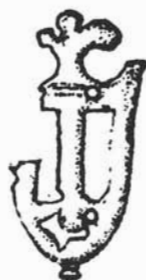
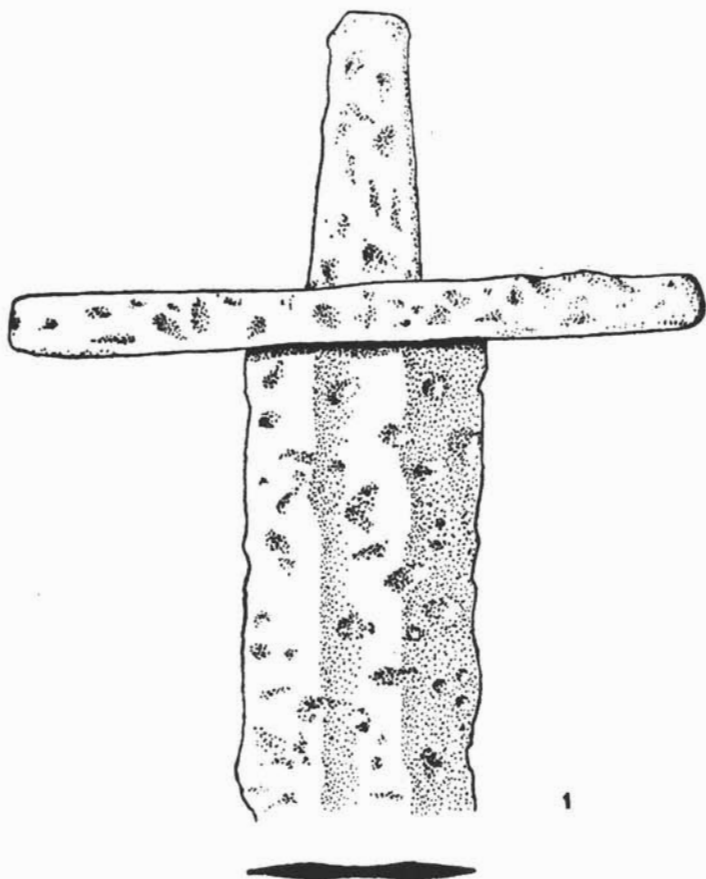
1 Novi Bečej. — 2 Brodski Drenovac. — 3 Dabar (kod Otočca). — Mj. cca 1 : 2. —
1 Novi Bečej. — 7 Brodski Drenovac. — 3 Dabar (bei Otočac). — M. etwa 1 : 2

1 Koljane (kod Vrlike). — 2 Vršac. — 3 Kovin. — Mj. eca 1 : 2. — 1 Koljane (bei Vrlika). — 2 Vršac. — 3 Kovin. — M. etwa 1 : 2

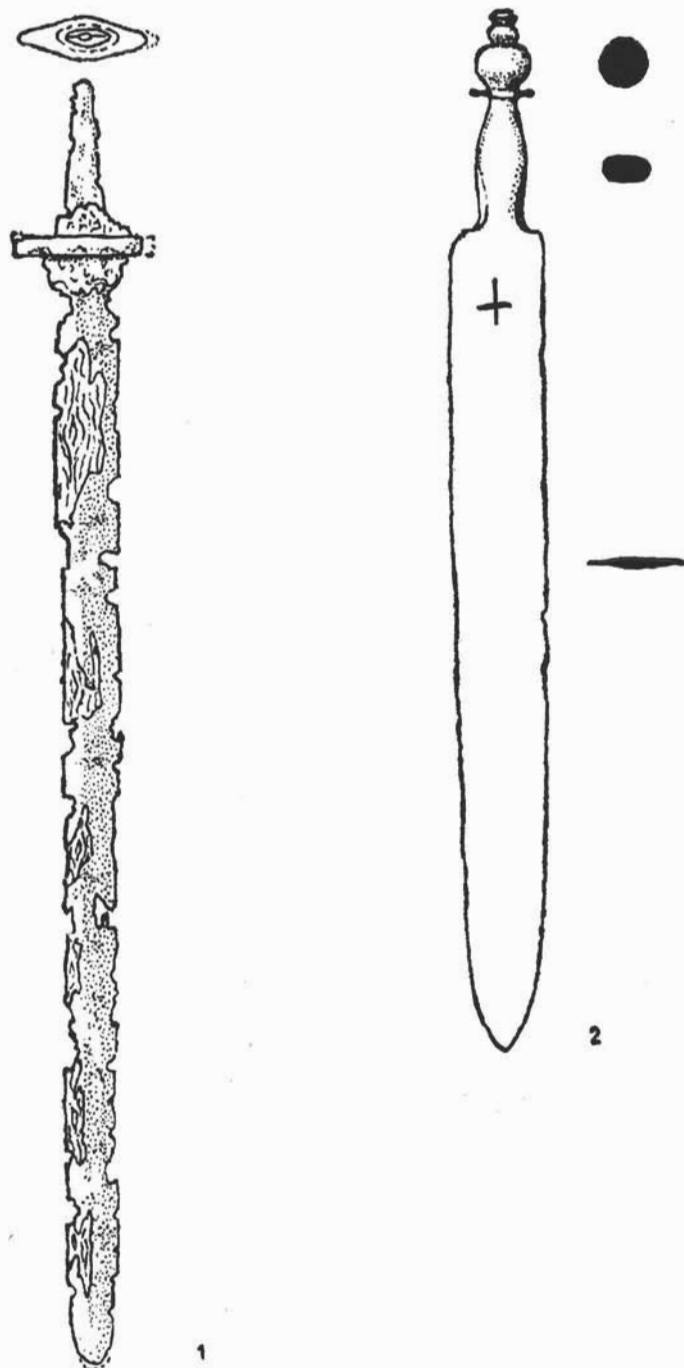

1 Zrenjanin. — 2 Sombor. — Mj. cca 1 : 2. — 1 Zrenjanin. — 2 Sombor. — M. etwa 1 : 2

1 Velebit — planina (kod Divosela). — 2 Biskupija — Crkvina (kod Knina). — 3 Bihaci — Stombrate (kod Trogira). — Mj. cca 1 : 2. — 1 Velebit-Gebirge (bei Divoselo). — 2 Biskupija-Crkvina (bei Knin). — 3 Bihaci-Stombrate (bei Trogir). — M. etwa 1 : 2

1 Tekija (kod Kladova). — 2 Ritopek (kod Grocke). — Mj. cca 1 : 5. — 1 Tekija (bei Kladovo). — 2 Ritopek (bei Grocka). — M. etwa 1 : 5

težno kvalitativno izvrsno zgotovljenim karolinškim spatama (njih 23) u Jugoslaviji čak 12 sječiva damascirana.²⁶ Valja naglasiti da nijedan primjerak sječiva poslijekarolinških spatata u Jugoslaviji nema vidljivu radioničku signaturu,²⁷ premda se zacijelo na takvim spatama širom Evrope pokatkad pojavljuju različite radioničke signature na sječivima, o čemu će još biti podrobnije riječi.

Mačevi tipa W

Mač tipa W s nalazišta Novi Bečej (tab. II, 1), jedinstven nalaz u Jugoslaviji (za potankosti i njegovo tipološko obilježje cf. n. 14),²⁸ inače je rijetka pojava u kontinentalnoj Evropi, u kojoj je takvo oružje malobrojno ušćevano.²⁹ U Skandinaviji su spate tipa W zastupane s barem 9 primjerala, pretežno doduše s nakrsnicama od bronce (npr. tab. VII, 1), datiranih u prvu polovicu 10. stoljeća, iako Petersen ističe njihovo na sjeveru strano, tj. zapadno podrijetlo.³⁰ Sva je prilika da su spate tipa W (s kratkim nakrsnicama i polukružnim jabučicama, izrađenim u jednom komadu) nastale u kontinentalnoj Evropi kasnokarolinškog vremena, što indicira način ukrašavanja njihovih jabučica: na njima podsjeća napose njihova vodoravna pruga na oponašanje karolinškog oblikovanja dvokomadnih jabučica, odnosno na karolinšku radioničku tradiciju podmaklog 9. stoljeća. Tada, naime, počinje proizvodnja vrlo brojnih spatata tipa X, u užem smislu, iskonski franačkog podrijetla,³¹ a one su u svojoj starijoj tipološkoj varijanti bliske izričito po obliku spatata tipa W.³² Postoji u literaturi usput uočen i zanemaren prijelazan tip spatata tipa W—X, s odgovarajućim jabučicama i većinom kratkim nakrsnicama, njihov je postanak odrediv u kasnijem 9. stoljeću, s trajanjem u prvu polovicu 10. stoljeća, tj. istovremeno s njima srodnim spatata starije varijante izrazito tipa X, premda su potonje bile znatno duže u uporabi. Za prijelazan tip W—X navodimo primjere iz Njemačke,³³ Mađarske³⁴ i Norveške³⁵ (vidi tab.: VIII, 1, VII, 3, 4, VII, 2). Rijedak nalaz spate (tab. II, 1) iz Novog Bečaja je prema tipološkom kriteriju najraniji poslijekarolinški primjerak u Jugoslaviji, mišljenja smo da je ta spata kovana svakako prije 900. godine negdje na zapadu, a dospjela je u zemlju kao import u Banat tijekom ranijeg 10. stoljeća.

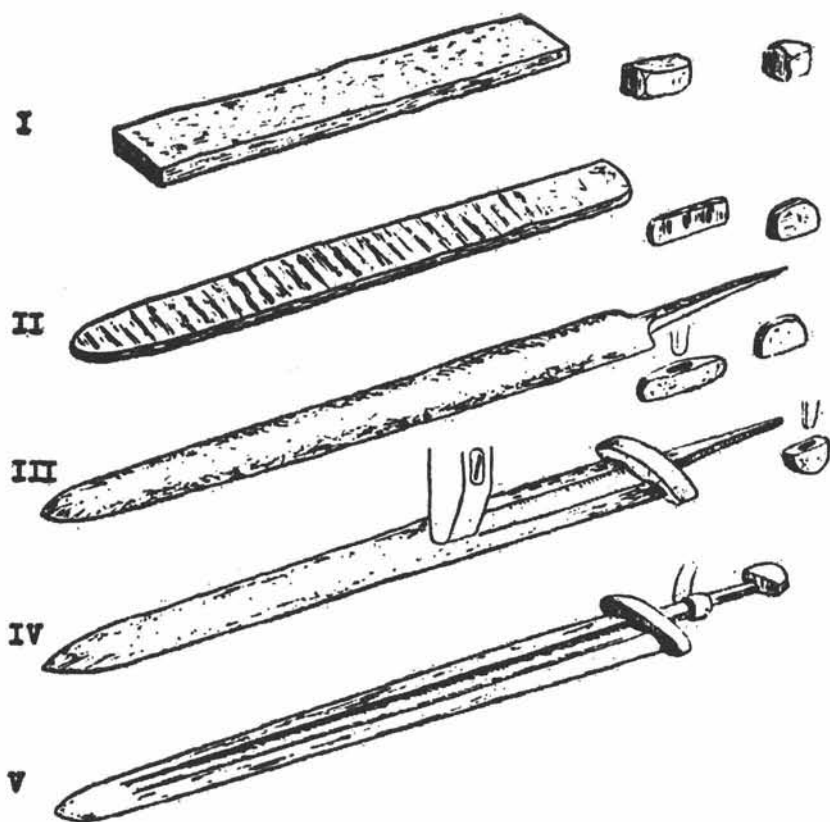
Mačevi tipa X i osvrt na radioničke signature sječiva

Mačeve tipa X evidentirali smo u Jugoslaviji samo s ukupno 4 primjerka, i to s nalazišta: Brodski Drenovac (tab. II, 2), Dabar (tab. II, 3), Koljane (tab. III, 1), Vršac (tab. III, 2) — za potankosti i njihovo tipološko obilježje cf. n. 15—18. Taj je broj zapravo vrlo skroman, imamo li na umu činjenicu da je skupina spatata tipa X inače osobito mnogobrojna i najraširenija u Evropi, ali je također izrazito dugotrajna.³⁶ Za približnu orijentaciju upozoravamo sumarno na to da je u relaciji na navedeni broj tih nalaza (njih 4) u Jugoslaviji, po našem znanju, broj spatata tipa X u Mađarskoj (odbiivši one prijelaznog tipa W—X, cf. n. 34), kao i u Čehoslovačkoj po pet puta veći, donekle sličan brojčani odnos vrijedi za Njemačku, uključivši Austriju i Švicarsku; u Nizozemskoj je taj brojčani odnos oko dva puta veći, dok je u Francuskoj i u Poljskoj njihov broj tri puta veći, ali u Sovjetskom Savezu (inače bogatom mačevima) začudo je približan onom u Jugoslaviji

(tj. samo 5 spata). Naprotiv, u Skandinaviji i u Finskoj spate tipa X vrlo su često ušćuvane, ukupno barem iznad 60 primjeraka. Nalazišta takvog oružja mogu se slijediti, izuzmemo li Skandinaviju, u golemom prostranstvu radijusa širom evropskog kontinenta, zapadno od ušća Loire u Atlantik pa do gornje Volge prema istoku. U literaturi ne postoji opća karta rasprostiranja spata tipa X; takva karta, uostalom, ne bi dala objašnjenje o području postanka tog oružja.³⁷

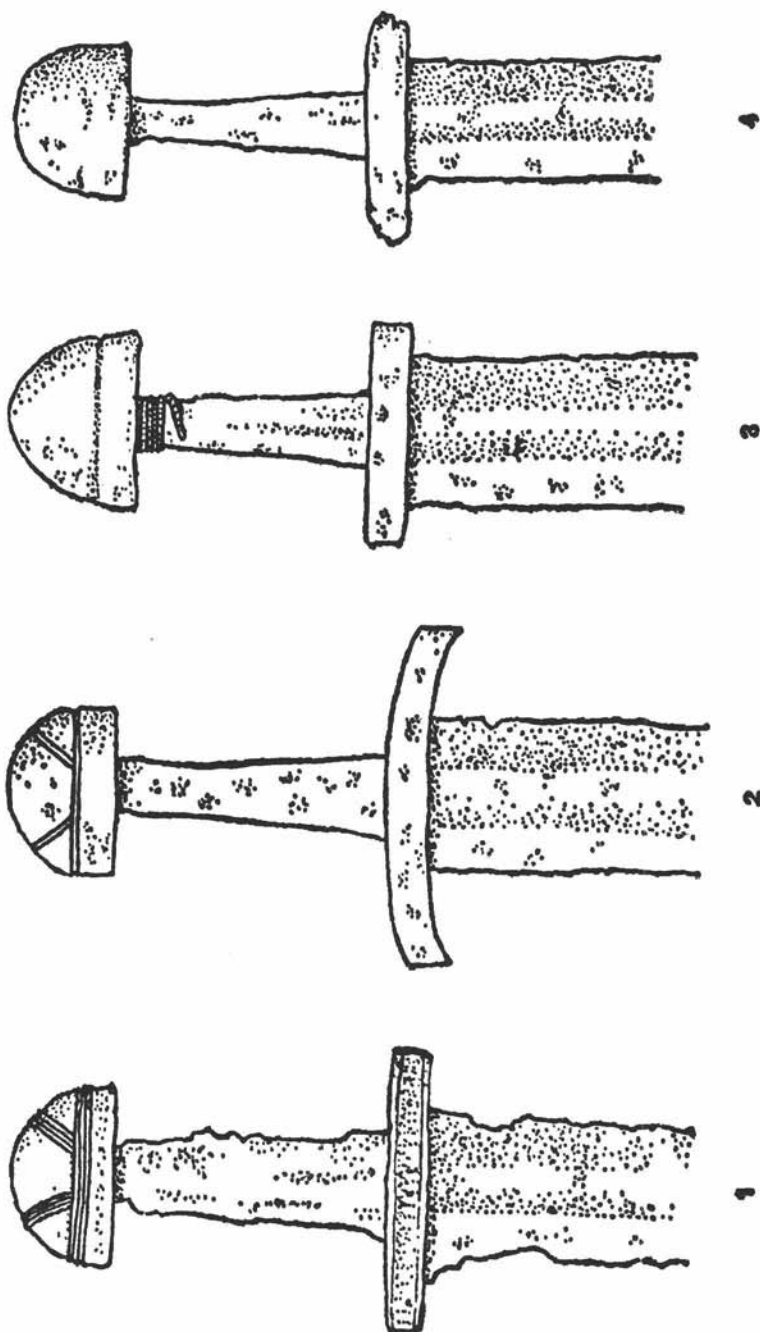
Već smo upozorili na to da su spate tipa X iskonski nastale u zapadnoj i u srednjoj Evropi, u radionicama franačkih oružara u srednjem i donjem Porajnju, a vjerojatno također u gornjem Podunavlju.³⁸ Arbman je prvi upozorio na damasciranu spatu tipa X (u drvenim koricama), nađenu u okolici Pariza, popraćenu raskošnim okovom remena, ukrašenim očito karolinškim biljnim ornamentom, pa ističe s obzirom na taj nalaz da su spate tipa X po svojem podrijetlu kasnokarolinške, tj. iz poodmaklog 9. stoljeća.³⁹ Oko 900. godine stizale su trgovinom i kao plijen u Skandinaviju jednostavne spate tipa X, gdje ih se oponašanjem njihova oblička češće izrađivalo; u vikinškim grobovima su one brojno dokazane u prvoj polovici 10. stoljeća, ali i kasnije.⁴⁰ Ponajviše neukrašene spate tipa X su, kako je rečeno, jednostavne po svojem određenom oblikovanju — doduše gdjekad na kontinentu sa signiranim sječivima (o tom će kasnije biti riječi) — pa se u literaturi pokušalo rekonstruirati postupak njihove proizvodnje (sl. 1), kao shematski redosljed stvaralačkog procesa kako ga je provodio kovač oružar.⁴¹ Upozorili smo maloprije na vremenski dugo postojanje i uporabu geografski rasprostranjenih spata tipa X (cf. n. 36); one traju od poodmaklog 9. kroz svo 10. stoljeće, nadalje i tijekom 11. stoljeća, te ponekad i nakon godine 1100, tada kao oružje razvijenoga srednjeg vijeka. Valja naglasiti da se u inozemnoj literaturi diferencira starija varijanta — kasnije 9. i pretežan dio 10. stoljeća — od mlađe varijante — završetak 10. i svo 11. stoljeće — spata tipa X, zacijelo u manjoj mjeri po polukružnoj ili pak poluelipsoidnoj jabučici, već uglavnom po dužini i debljini većinom vodoravne nakrsnice.⁴² Navedena se starija varijanta vremenski dijelom podudara sa srodnim prijelaznim tipom W—X (npr. tab. VII, 3, VIII, 1).⁴³

U inozemnoj je literaturi pretežno osnovna kronološka determinanta za spate tipa X okvirno 10. i 11. stoljeće, što vrijedi za njemačku,⁴⁴ poljsku,⁴⁵ rusku⁴⁶ i za mađarsku⁴⁷ literaturu; ova potonja insistira na tom ponajviše zbog onamošnjih staromađarskih groblja u Karpatskoj kotlini, iz druge polovice 10. i ranijeg 11. stoljeća, u tolikoj mjeri da u taj raspon stavlja, uz mnoge odgovarajuće nalaze, čak pojedine slučajno nađene spate, nesumnjivo starije po tipološkim značajkama dužine nakrsnice.⁴⁸ Pozivajući se na skandinavsku literaturu, koja nazire početke stvaralaštva spata tipa X pred 900. godinom,⁴⁹ odnosno u kasnijem karolinškom vremenu,⁵⁰ zastupa se u čehoslovačkoj literaturi tvrdnja da je takvo iskonski zapadno oružje — pored niza tipološki drugačijih karolinških spata — bilo u uporabi već tijekom 9. i početnog 10. stoljeća, na osnovi grobnih nalaza specifičnih za velikomoravski horizont.⁵¹ Pretežan dio spata tipa X s nalazišta u Čehoslovačkoj potječe svakako iz zapadnoslavenskih grobova, a samo nekolicina njih iz nešto kasnijih staromađarskih grobova u istočnoj Slovačkoj; ukupan broj sviju spata tipa X u Čehoslovačkoj veći je od 20 primjeraka.⁵² Dotični su grobovi u Moravskoj i dijelom u zapadnoj Slovačkoj

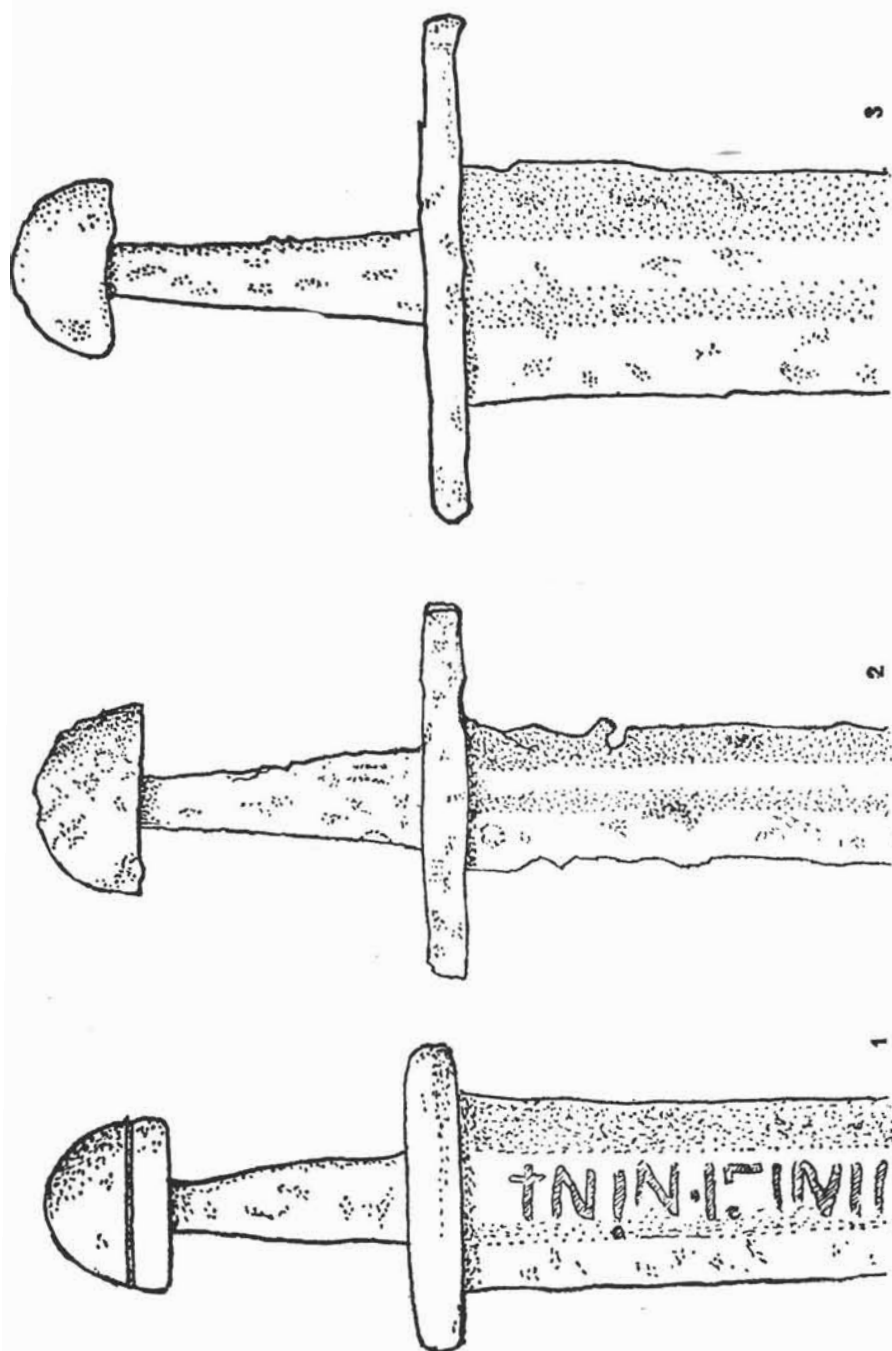

Sl. 1. Rekonstrukcija slijeda kovanja mača (tip X). — Abb. 1. Rekonstruierte Folge des Schwert-Schmiedeverfahrens (Typ X)

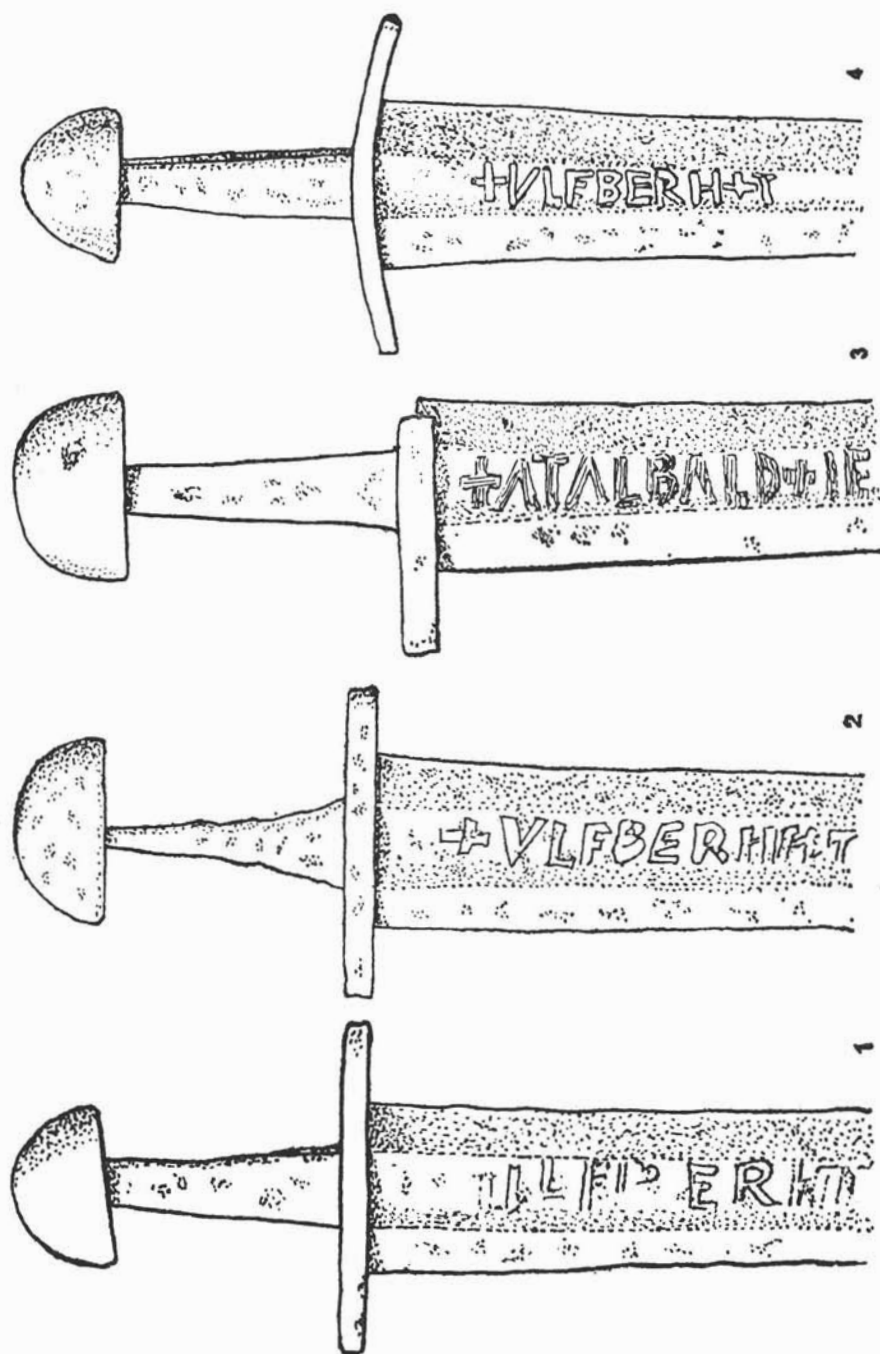
iz 9. i 10. stoljeća, u Češkoj ponajviše iz 10. stoljeća, što izlazi, uz izvjesna odstupanja, iz podataka navedenih u čehoslovačkoj literaturi.⁵³ Glede 9. stoljeća dolazi u Moravskoj za pojavu tipa X u obzir podmaklo 9. stoljeće i vrijeme oko 900. godine.⁵⁴ Ne bi se smjelo kategorički tvrditi da se tada u velikomoravskoj državi kovalo spate (cf. n. 9), iako onamošnji prilično velik broj spata tipa X indicira — uz postojanje dokazanog razvijenog kovačkog obrta (cf. n. 8) — mogućnost lokalnog slavenskog oponašanja izradbe mačeva po zapadnom uzoru,⁵⁵ i to odmah nakon najranijeg pojavljivanja spata tipa X; njihovom je oponašanju nesumnjivo pogodovala svojstvena im jednostavnost oblikovanja gotovo uvijek jednokomadnih jabučica. Uz gornji kontekst navodimo još jedan noviji važan primjer s nalazišta Závada u zapadnoj Slovačkoj, gdje je, prilikom zaštitnog zahvata ustanovljena u slavenskom grobu spata tipa X (tab. VIII, 3), popraćena garniturom remena spate, obilježenom tzv. stilom Blatnica, karakterističnim za velikomoravski horizont 9. stoljeća.⁵⁶ Ta je nepravilna spata doista anomalnih dimenzija, tj. sa začudo dugom nakrsnicom i vrlo širokim sje, čivom. Približno je istovremena s onom u Brodskom Drenovcu (tab. II, 2) iz uništenog panonsko-slavenskog groba po svoj prilici kasnog 9. stoljeća

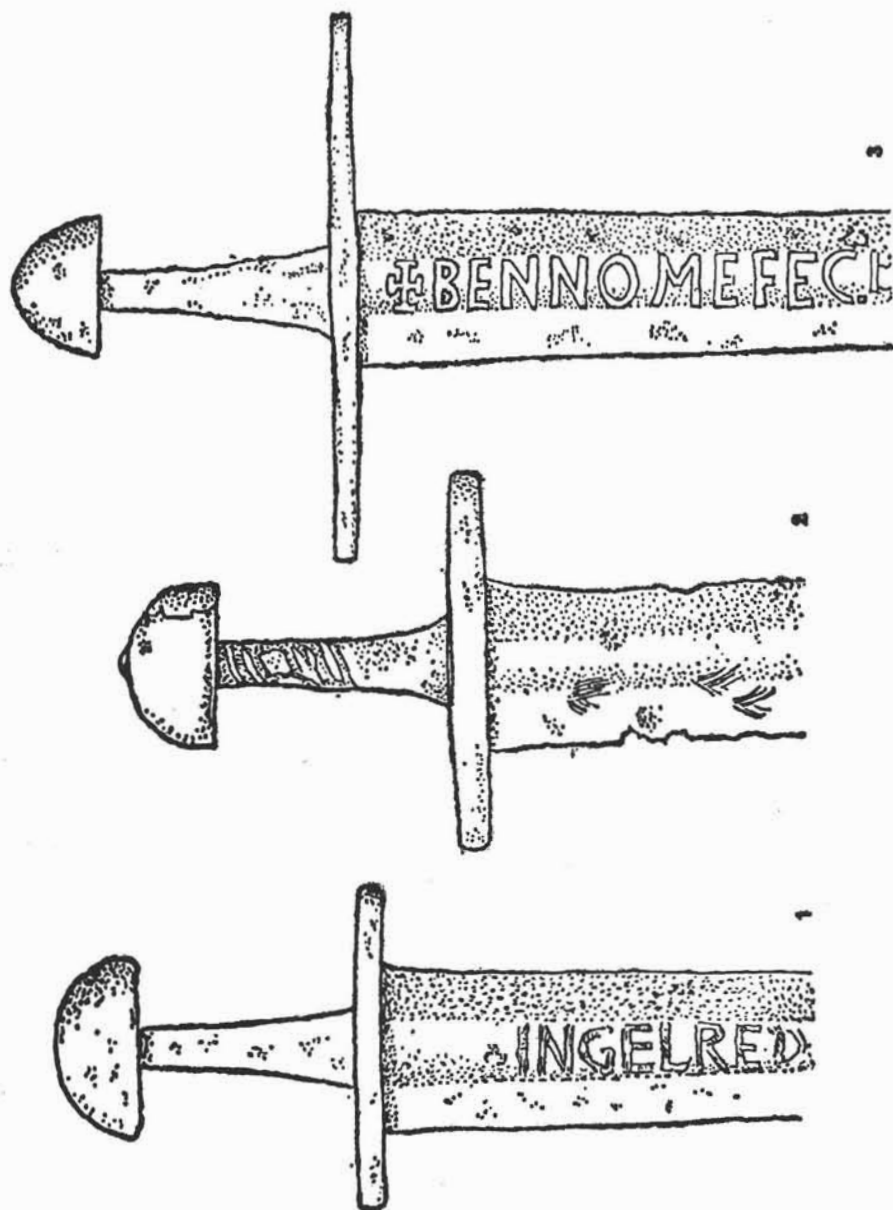
1 Bredvold. — 2 Norveška, nepoznato nalazište. — 3 Székesfehérvár-Rádiótelep, grob 36. — 4 Madarska, nepoznato nalazište. — Mj. cca 1.3. — 1 Bredvold. — 2 Norwegen, Fundort unbekannt. — 3 Székesfehérvár-Rundfunkstation, Grab 36. — 4 Ungarn, Fundort unbekannt. — M. etwa 1.3

1 Demmin — rijeka Peene. — 2 Schwödiau. — 3 Závada, grob 23. — Mj. cca 1:3. — 1
aus der Peene bei Demmin. — 2 Schwödiau. — 3 Závada, Grab 23. — M. etwa 1:3

1 Marin — jezero Neuchâtel. — 2 Novgorod. — 3 Duurstede — Wijk. — 4 Hamburg
 — rijeka Laba. — Mj. cca 1.3. — 1 Neuenburger-See bei Marin. — 2 Novgorod. — 3
 Wijk bei Duurstede. — 4 aus der Elbe bei Hamburg. — M. etwa 1:3

1 Saffré — rječica Issac. — 2 Schellhorn — jezero Schar. — 3 Stade — rječica Schwinge. — Mj. cca 1:3. — 1 aus der Issac bei Saffré. — 2 Schar-See bei Schellhorn. — 3 aus der Schwinge bei Stade. — M. etwa 1:3

(cf. n. 15), ali potonja krnje ušćuvana spata je zapadni import; njezina je nakrsnica doduše kraća od one na spati s nalazišta Závada (cf. n. 56), proizvedenoj, čini se, po zapadnom uzoru na velikomoravskom arealu, kojemu je nekad pripadao kraj gdje je ubicirano mjesto Závada.

Glede spata tipa X upozoravamo sada na izbor daljih inozemnih paralela, kako starije, tako i mlađe varijante, s različitim međusobno udaljenih evropskih kontinentalnih područja, isključujući mnoga skandinavska nalazišta. Naš je izbor relativno škrt, imamo li na umu golemu rasprostranjenost takva oružja tijekom 10. i 11. stoljeća, mjestimice čak i kasnije. Iz sjeverne Austrije spominjemo jednostavan primjerak s nalazišta Schwödiau (tab. VIII, 2),⁵⁷ blizak spatama u susjednoj Čehoslovačkoj. Namjerno smo nadalje izabrali nekoliko karakterističnih spata s radioničkom signaturom na sječivima, i to: iz Švicarske, nalazište Marin — jezero Neuchâtel (tab. IX, 1);⁵⁸ iz Nizozemske nalazište Duurstede — Wijk (tab. IX, 3);⁵⁹ iz Sovjetskog Saveza, nalazište Novgorod — okolica (tab. IX, 2).⁶⁰ Sve su te dosad navedene spate starije varijante (kasno 9. i 10. stoljeće), za razliku od slijedećih spata s manje-više uočljivim značajkama mlađe varijante (oko godine 1000. i 11. stoljeće), također pretežno s radioničkim signaturama na sječivima: Njemačka, nalazište Hamburg — rijeka Laba (tab. IX, 4);⁶¹ Francuska, nalazište Saffré — rječica Issac, do ušća rijeke Loire (tab. X, 1);⁶² ponovno iz Njemačke, nalazište Schellhorn — jezero Schar (tab. X, 2);⁶³ kao i nalazište Stade — rječica Schwinge (tab. X, 3).⁶⁴ Posljednji naveden primjerak vidno je najkasniji u odnosu na ostale prethodno reproducirane inozemne spate (cf. n. 56—63), valja ga datirati na prijelaz 11. na 12. stoljeće.

Na 6 primjeraka spata (cf. n. 58—62, 64), što smo ih izabrali kao paradigme s inozemnih nalazišta, vidljivi su natpisi na njihovim sječivima. Specijalizirana je literatura (cf. n. 67—70) spoznala da ti natpisi zapravo znače radioničku signaturu za sječiva od kvalitetnog čelika, kovana ponajviše na zapadu, možda i u zapadnim predjelima srednje Evrope, no prvenstveno u srednjem Porajnju, uključivši, čini se, regiju oko rijeke Meuse (Maas). Katkad se zapažaju signature i na željeznim damasciranim sječivima (npr. u 58, 59). Ograničavamo se na sumarna zapažanja o temi signatura na sječivima, a ti se radionički natpisi pojavljuju na mnogim spatama različitiog tipološkog značenja njihovih balčaka, odnosno jabučica. Najpoznatija je porajnska radionička signatura ULFBERHT (npr. cf. n. 58, 60, 61, 74 i pripadni tekst); na nju smo već upozorili u našem prijašnjem raspravljanju,⁶⁵ također s obzirom na kartiranje mačeva s tom signaturom na sječivima, tijekom 9. do 11. stoljeća širom Evrope.⁶⁶ Odgovarajuća je literatura prilično opsežna, mnogobrojne evropske podatke o radioničkom imenu, rasprostiranju i vremenskom okviru prikupili su i pomnivo interpretirali Jankuhn,⁶⁷ Müller-Wille,⁶⁸ nadalje Antein, potonji posebice za Baltik, kao i za Sovjetski Savez, te za tehnološki proces izradbe takvih mačeva.⁶⁹ Na čeličnim sječivima nisu natpisi franačkog imena ULFBERHT potpuno istolični po njihovu paleografskom obilježju, tj. oni, pored ligatura, katkad nešto variraju,⁷⁰ pa je — izuzme li se mogućnost da tadašnji kovači sječiva nisu bili dovoljno pismeni — vrlo vjerojatno da sva ta mnogobrojna sječiva nisu bila proizvodi jedne radionice, već više njih, tijekom 9. do 11. stoljeća, a katkad se mogu uočiti i oponašanja te radioničke signature.⁷¹ Radionice sječiva signiranih natpisom ULFBERHT djelovale su (po inozemnoj literaturi cf. n. 67—70), kako je rečeno, od

9. do 11. stoljeća, dakle u dugom vremenskom rasponu. Najstariji ušćuvan i ujedno pouzdano datiran evropski nalaz zapravo je spatata (tipa K) u zatvorenoj grobnoj cjelini početnog 9. stoljeća s nalazišta Biskupija — Crkvi-na (grob 1) u dalmatinskoj Hrvatskoj;⁷² signirano sječivo te spate dokazuje početke radionice sječiva sa natpisom ULFBERHT čak neposredno prije 9. stoljeća, tj. u ranokarolinškom vremenu kasnijeg 8. stoljeća, dakle za vladanja Karla Velikog (768—814). Inače je statistički provjereno da većina evropskog fundusa spatata signiranih na sječivima natpisom ULFBERHT pripada 10. stoljeću.⁷³ Među spatama različitog tipološkog značenja njihovih jabučica, sa natpisima ULFBERHT na sječivima, evidentirana su u Evropi barem 10 primjeraka tipa X;⁷⁴ zapravo je to relativno malen broj u odnosu na inače čestu zastupanost te opsežne i rasprostranjene tipološke skupine oružja.

Valja istaknuti da u 10. i 11. stoljeću postoje mjestimice i više drugačijih signatura s imenima koja su iznimna pojava.⁷⁵ Navodimo samo 3 pojedina primjera kako slijede: natpis EEEBRHT na spati tipa X s nalazišta Aizkraukle (sovj. rep. Latvija);⁷⁶ natpis ADALFRIID na spati tipa H s nalazišta Nijmegen (Nizozemska);⁷⁷ natpis ATALBALD i IE na spati tipa X (tab. IX, 3) s nalazišta Duurstede — Wijk (Nizozemska).⁷⁸ Zadovoljit ćemo se s navedenim paradigmatskim podacima, iako bi ih se moglo navesti veći broj.⁷⁹ Podsjećamo na mjestimičnu pojavu nečitkih signatura sječiva na različitim spatama, tako npr. na sječivu prije navedene spate (tab. VIII, 1) s nalazišta Demmin — rijeka Peene (cf. n. 33, 71, 75, 90 i pripadni tekst).

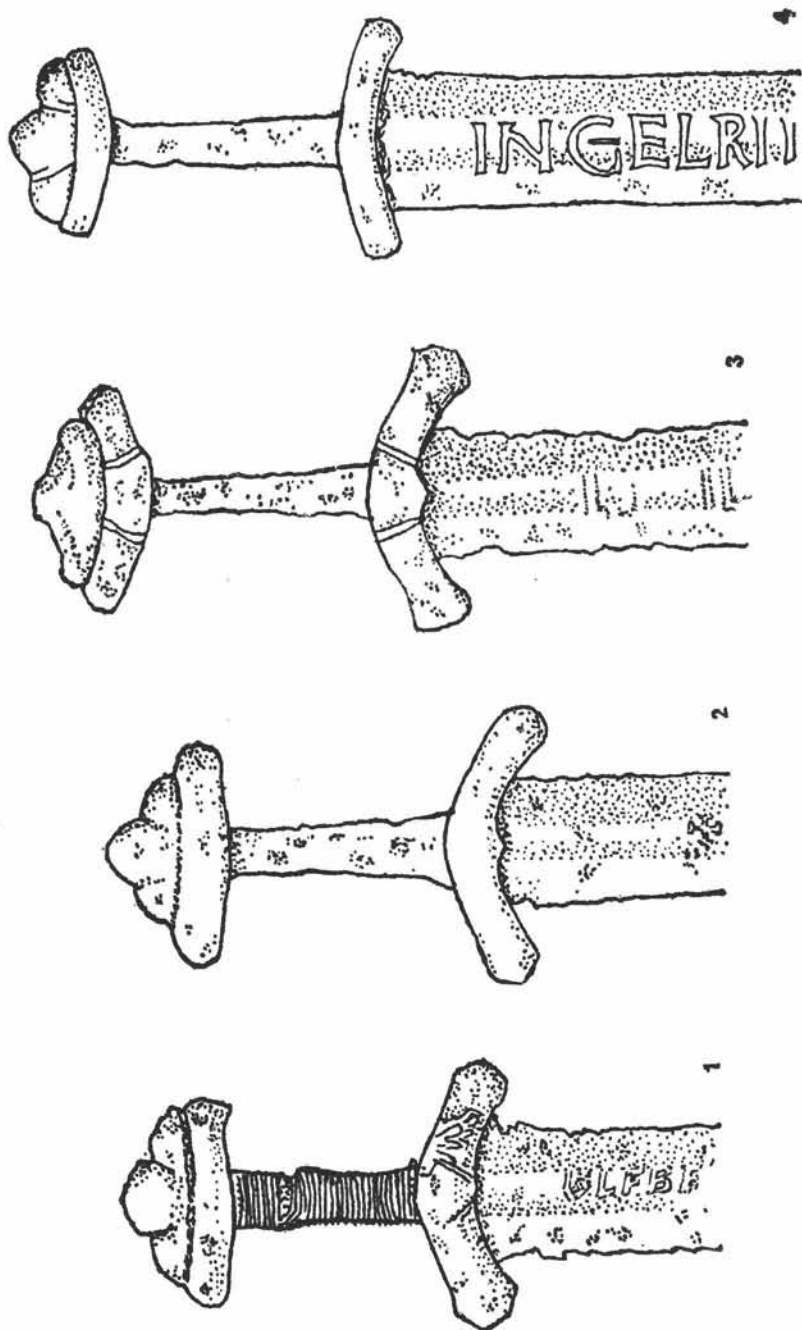
Za razliku od spominjanih iznimnih signatura, upozoravamo na prilično brojnije spate signirane natpisom INGELRED. Većinom su to spate tipa X ili pak tipa Z, 10. i 11. stoljeća, pa i kasniji primjerci 12. stoljeća. Literatura⁸⁰ smatra da su radionice čeličnih sječiva s natpisom INGELRED postojale u susjedstvu porajnskih radionica sječiva s natpisom ULFBERHT, nastalih za karolinškog vremena, s trajanjem u 10. i 11. stoljeću; međutim, radionice sječiva s natpisom INGELRED nastaju tijekom otonskog vremena, tj. započele su kovanje sječiva ne prije sredine 10. stoljeća, ali su djelovale čak sve do u 12. stoljeće. U Evropi je evidentirano ukupno 22 nalaza mačeva s natpisima INGELRED na sječivima,⁸¹ dok je broj mačeva s natpisima ULFBERHT zapravo pet puta veći.⁸² Za otoskog i poslijeotonskog vremena, tj. u drugoj polovici 10. i u 11. stoljeću, proizvodilo se takvo oružje istovremeno u jednoj i u drugoj radionici. Svakako se trgovalo skupocjenim čeličnim sječivima, ali balčaci na pojedinim mačevima ne moraju nužno potjecati iz spomenutih radionica. Ime Ingelred, odnosno Ingerlrius, pojavljuje se češće na sječivima kao INGELRII, no u nekoliko varijanata pretežno sufiksa tog imena što ih ne ponavljamo.⁸³ Karakterističan je natpis sječiva INGERLII ME FECIT na jednom iskonski kontinentalnom maču tipa S (10. stoljeće), nađenom u Švedskoj (jezero Sigridsholm),⁸⁴ ili pak sličan natpis INGELRIH FECIT na primjerku nađenom u Norveškoj.⁸⁵ Po svoj prilici je spatata (tab. X, 1) s natpisom INGELRED na sječivu, nađena blizu ušća rijeke Loire (cf. n. 62), kontinentalni oblik mlađe varijante tipa X, a dospjela je u ranom 11. stoljeću možda kao plijen u vikinšku uporabu, tj. ondje na ušću Loire naseljenih Normana. Izuzetno je rijedak natpis BENNO ME FECIT na kasnijoj spati (tab. X, 3) s nalazišta Stade — rječica Schwinge (cf. n. 64), nedaleko Hamburga.⁸⁶ Toliko o natpisima na sječivima.

Vratimo li se, nakon razmatranja o stanju istraživanja u inozemstvu, našem ishodištu, tj. spatama tipa X u Jugoslaviji, treba sumarno iskazati da su one — doduše bez evidentiranih signatura na njihovim sječivima — tipično prosječni predstavnici uglavnom starije varijante takva tipa poslije-karolinškog oružja, importiranog sa zapada k južnim Slavenima. Ne raspoložemo uvjerljivim čimbenicima ni arheološkim uporištima, prema kojima bi ono moglo biti lokalni slavenski proizvod, kako se to smije nagađati u pojedinim slučajevima za odgovarajuće primjerke tipa X u Velikoj Moravskoj (npr. spata tab. VIII, 3 s nalazišta Závada, cf. n. 56). Relativno je najranija spata s nalazišta Brodski Drenovac (tab. II, 2, cf. n. 15), kovan, čini se, tijekom druge polovice 9. stoljeća, a približno je istovremena sa spatom tipa W (tab. II, 1) s nalazišta Novi Bečej (cf. n. 14). Ostale tri spate tipa X (tab. II, 3, III, 1, 2, cf. n. 16—18) valja (kao pojedinačne nalaze) datirati okvirno u 10. stoljeće, jer ne raspoložemo elementima za njihovo uže datiranje. Sva je prilika, doduše, da spata iz Dabra (tab. II, 3) pripada prvoj polovici 10. stoljeća, dok bi spata iz Vršca (tab. III, 2) mogla biti, prema nešto dužoj nakrsnici, iz kasnijeg 10. stoljeća, što vrijedi možda i za spatu iz Koljana (tab. III, 1), zbog poluelipsoidne jabučice, poput one na spati početnog 11. stoljeća s ušća rijeke Loire (tab. X, 1, cf. n. 62). Oko godine 1000. dolaze tijekom 11. stoljeća na kontinentu u uporabu spate mlađe varijante tipa X i pored njih primjerci s drugačijim oblikovanjem jabučica, ali o tom kasnijem oružju razvijenog srednjeg vijeka raspravljamo poslije.

Mačevi tipa Z

Prije nego što ćemo razmotriti mačeve tipa *a*, koji se tipološki nadovezuju na mačeve tipa X, valja se osvrnuti, zbog kronološkog redosljedna spatama tipa Z, iako one odudaraju u velikoj mjeri od prethodno interpretiranih. U Jugoslaviji je to oružje zastupano samo s jednim primjerkom, a to je mač (tab. III, 3) s nalazišta Kovin, do lijeve dunavske obale u južnom Banatu (za potankosti i njegovo tipološko obilježje cf. n. 19). Spate tipa Z pretežno su na balčacima različito ornamentirane (trag ukrasa jedva je uočljiv na jabučici iz Kovina), držak im je katkad ototan srebrnom žicom (npr. tab. XI, 1), što nedostaje dosad neobjavljenom primjerku s nalazišta Kovin. Jabučice spatama tipa Z približno su više-manje trogrbe, a zgotovljene su ili od dva ili pak od jednog komada, oponašajući tada dvokomadno oblikovanje (kao na jabučici iz Kovina); nakrsnice su duže ili kraće, no redovito su izrazito zavinute prema dolje, a sječiva su im većinom kvalitetna (ono iz Kovina je damascirano).

Podrijetlo spatama tipa Z donekle je zagonetno, mišljenja se u tome smislu razilaze;⁸⁷ nalazišta su rastrkana po Evropi, bliže odredište njihova postanka prilično je neobjašnjeno. Postoji pretpostavka da je tip Z proizveden bastardirano od različitih čimbenika, tj. od karolinške spate i od istočnoevropske sablje⁸⁸ (potonje oružje iskonski je nomadskog podrijetla). Okvirno datiranje spatama tipa Z je kasno 10. i barem prva polovica 11. stoljeća. Petersen objašnjava tip Z kao kasnovikinški, navodi nekoliko primjeraka iz Skandinavije,⁸⁹ među kojima ističe grobni nalaz spate (tab. XI, 1), sa signaturom ULFBERT na sječivu, nalazište je Löken.⁹⁰ Nadalje su zastupane višekratno u 11. stoljeću na području Baltika, uključivši

1 Löken. — 2 Sovjetski Savez, nepoznato nalazište. — 3 Brześć Kujawski. — 4 Wandsworth — rijeka Temza. — Mj. cca 1:3. — 1 Löken. — 2 Sowjetunion, Fundort unbekannt. — 3 Brześć Kujawski. — 4 aus der Themse bei Wandsworth. — M. etwa 1:3

baltičko tlo Sovjetskog Saveza (npr. tab. XI, 2);⁹¹ raskošno su ukrašene 2 spate tipa Z u Finskoj.⁹² U Poljskoj je evidentirano nekoliko primjeraka tipa Z, datiranih u 11. stoljeće;⁹³ zanimljiv je grobni nalaz spate (tab. XI, 3) s platiranim ulošcima na jabučici i nakrsnici, na sječivu je trag nejasnog ostatka signature (možda ULFBERHT ?), nalazište je Brześć Kujawski.⁹⁴ Evropsku rasutost nalazišta iskazuje pojavljivanje spata tipa Z čak u Engleskoj, npr. u rijeci Temzi;⁹⁵ navodimo primjerak (tab. XI, 4) 11. stoljeća s nalazišta Wandsworth — rijeka Temza,⁹⁶ sa signaturom INGELRII na sječivu.

Želimo naglasiti činjenicu da spate tipa Z nisu zastupane ni s jednim objavljenim primjerkom, kako u Čehoslovačkoj, tako i u Mađarskoj, zemljama inače bogatim ranosrednjovjekovnim mačevima. Nema ih, po našem znanju, ni u Austriji ni u Rumunjskoj. Smatramo, prema tome, da je banatski nalaz iz Kovina (tab. III, 3) potpuno izoliran u Podunavlju i u jugoistočnoj Evropi 11. stoljeća. Valja pripomenuti da su spate tipa Z bile u uporabi za osvita razvijenog srednjeg vijeka, što vrijedi *mutatis mutandis* i za spate mlađe varijante tipa X, koje, zapravo, predstavljaju dobrim dijelom oružje razvijenog srednjeg vijeka.

Mačevi tipa *a*

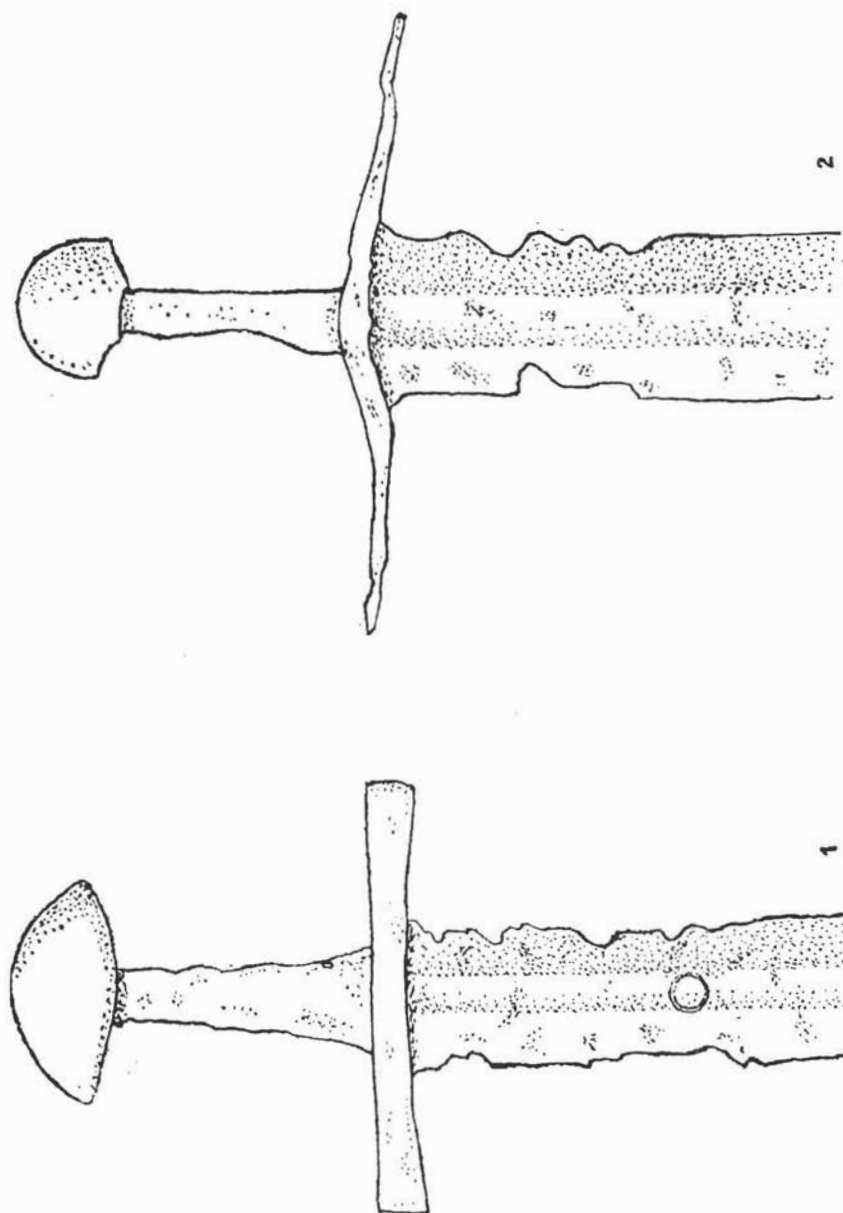
Sada pristupamo razmatranju kasnijih mačeva — na primjerke iz Jugoslavije osvrnut ćemo se poslije — zgotovljenih u razvijenom srednjem vijeku nastavljanjem tradicije onih tipa X. Isprva je na njih upozorio Arberman, s kritičkim arheološkim komentarom, nazivajući ih ranoromaničkim spatama; za 11. stoljeće naveo je dvije glavne varijante jabučica, kovanih redovito u jednom komadu, tj. one polukružno-polukuglaste, odnosno također poluelipsoidne, kao i one elipsoidne poput zrna leće.⁹⁷ Za spate razvijenog srednjeg vijeka, tj. pored onih mlađe varijante tipa X, 11. i donekle 12. stoljeća, spominje njemačka literatura (prema njihovim značajkama) nazivlje: jabučicu poput zrna leće (njemački *linsenförmiger Knaufl*) ili pak gdjekad gljivasto oblikovanu jabučicu (njemački *Pilzknaufl*);⁹⁸ ovaj se potonji naziv odnosi u prvom redu na jabučice spata mlađe varijante tipa X. Prihvatili smo kao terminološki naziv tip *a*, što ga je Nadolski uveo u literaturu za spate 11. i 12. stoljeća, ponajviše za one s jabučicama oblikovanim elipsoidno poput zrna leće, gotovo uvijek s vrlo dugim i vodoravnim nakrsnicama.⁹⁹ U tadašnjoj su Evropi zapravo željezne jabučice, bilo još polukružne i katkad poluelipsoidne, tj. mlađe varijante tipa X, bilo elipsoidne; u potonjem slučaju predstavljaju one dalji razvoj poluelipsoidne jabučice, gdjekad uočljive među jabučicama tipa X (npr. cf. n. 17, 62). Nadolski je nastojao diferencirati¹⁰⁰ brojne primjerke spata tipa *a* u Poljskoj, u našem je kontekstu dovoljno upozoriti na to da su spate s većim elipsoidnim jabučicama tipične za 11. stoljeće, dok su one s manjim takvim jabučicama ipak mlađe, pretežno iz 12. stoljeća; također se nailazi na prijelazne tipove X—*a*. Nije određivo je li svo to oružje importirano ili dijelom kovano i u Poljskoj, ono je zapadnog podrijetla, poput prethodnih primjeraka tipa X, s približno sličnim evropskim rasprostriranjem, iako spate tipa *a* nisu u Evropi toliko česte kao one tipa X. Nalazi spata tipa *a* vrlo su rastrkani, literatura¹⁰¹ nije malobrojna; na nekoliko

se primjeraka sječiva razabiru u Njemačkoj signature,¹⁰² dijelom nedovoljno jasne, samo tu i tamo natpis INGELRED, npr. INGELRII na jednoj spati 11. stoljeća u Čehoslovačkoj.¹⁰³

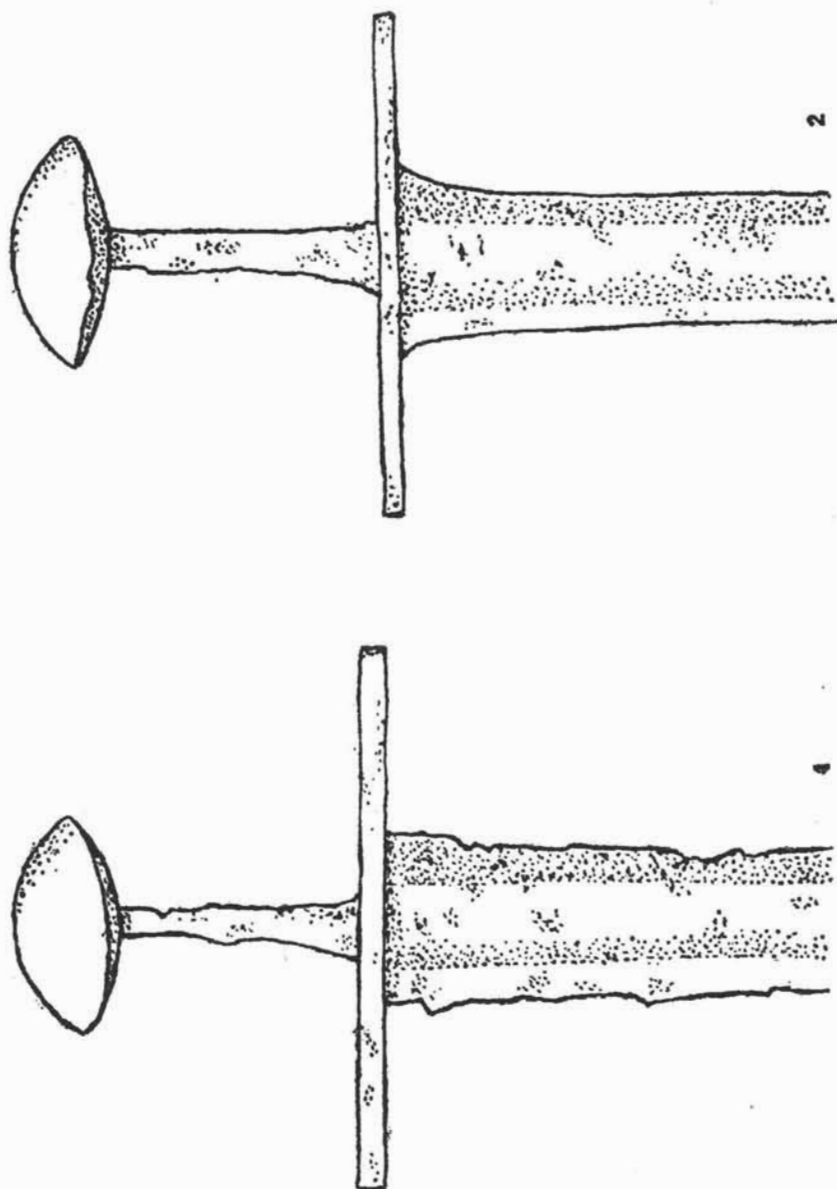
Izbor ikonografskih prikaza mačeva namjeravamo razmotriti poslije, međutim, jedan prikaz moramo navesti sada anticipirano. Najstarija datirana pojava spata tipa *a* dokazana je zapravo ikonografskim izvorom, tj. kasnoootonskom minijaturom završetaka 10. stoljeća; to je tzv. bamberski evanđelijar cara Otona III (983—1002), na minijaturi u pratnji do cara je dostojanstvenik mačonoša s jasno prikazanom spatom tipa *a* (detalj, tab. XV, 1).¹⁰⁴ U Njemačkoj nema u to vrijeme već odavna oružja kao grobnih priloga (za razliku od barem sporadičnog prilaganja oružja u grobove širom istočne i jugoistočne Evrope), pa je navedeni ikonografski dokument kronološki dragocjen kašiput za tadašnje novo uvriježeno oblikovanje balčaka mačeva, svojstvenih vladajućem sloju oko godine 1000; otada su adekvatne spate ušle u uporabu tijekom 11. stoljeća.

U poljskoj se arheološkoj literaturi nastojalo sustavno obraditi evidentirane mačeve 11. i 12. stoljeća, ondje brojno ušćuvane (17 primjeraka, cf. n. 100), gdje su to grobni prilozima, pa smatramo da je prikladno izabrati paralele upravo s poljskog teritorija. Navodimo ih kako slijede: nalazište Namysłów (tab. XII, 1),¹⁰⁵ spata prijelaznog tipa X—*a*; nalazište Rzeczków (tab. XII, 2),¹⁰⁶ spata prijelaznog tipa X—*a*; nalazište Kwiatkowice (tab. XIII, 1),¹⁰⁷ spata tipa *a*; nalazište Winiary (tab. XIII, 2),¹⁰⁸ spata tipa *a*; nalazište Żalęcino (sl. 2),¹⁰⁹ spata tipa *a*. U Poljskoj nisu spate tipa *a* ukrašene — izuzevši krnje ušćuvan kvalitetan primjerak (sl. 2, cf. n. 109), importiran sa zapada u Pomeraniju — sječiva im nisu signirana natpisima kako se to zapaža na pojedinim spatama u drugim krajevima srednje Evrope.¹¹⁰ Odlučili smo se upozoriti na netom navedene paralele spata 11. stoljeća, tj. onih s dugim nakrsnicama i nešto većim elipsoidnim jabučicama,¹¹¹ jer su takvi primjerci uglavnom ne samo približno usporedivi s onima na jugoslavenskom teritoriju.

Nalazi spata tipa *a* u Jugoslaviji nisu dosad bili uopće zapaženi ni objavljivani. Raspoložemo samo s 2 kompletno ušćuvana tipološki gotovo jednaka primjerka iz Vojvodine, jedan iz Zrenjanina (tab. IV, 1) u Banatu, a drugi iz Sombora (tab. IV, 2) u Bačkoj; nadalje smo uspjeli odrediti još 2 odgovarajuća krnja nalaza: spatu bez ušćuvane jabučice, nađenu na padini planine Velebita (tab. V, 1) u Lici, te jabučicu neušćuvane spate s nalazišta Biskupija — Crkvina (tab. V, 2) u Dalmatinskoj zagori. Za potankosti i tipološko obilježje navedenih 4 nalaza cf. n. 20—23. Imamo li na umu inozemne paralele, treba vojvođanske mačeve okvirno datirati u 11. stoljeće. Sva je prilika da isto datiranje vrijedi za krnje nalaze iz Hrvatske. S obzirom na dugu nakrsnicu, smatramo da je neušćuvana jabučica spate s Velebita bila oblikovana ili kao ona tipa *a* ili možda kao ona prijelaznog tipa X—*a*. Nalazište Biskupija — Crkvina poznato je, uz ostalo po srednjovjekovnom dugotrajnom dalmatinsko-hrvatskom groblju,¹¹² spomenuta jabučica neušćuvane spate tipa *a* je, čini se, jedini trag ondje uništenog groba jamačno 11. stoljeća. Ako je ona doista grobni nalaz, predstavljala bi izuzetak, jer u to vrijeme uglavnom nije više bio u funkciji običaj prilagati oružje u grobove dalmatinskih Hrvata, uvriježen za karolinškog vremena tijekom 9. stoljeća.

1 Namyslów. — 2 Rzecków. Mj. cca 1.3. — 1 Namyslów. — 2 Rzecków. — M. etwa 1.3

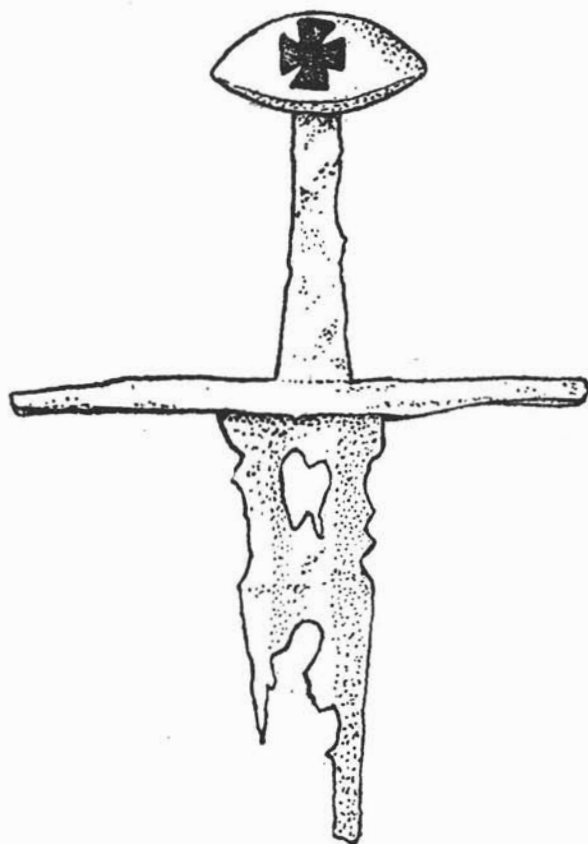

1 Kwiatkowiec. — 2 Winiary. — Mj. cca 1:3. — 1 Kwiatkowiec. — 2 Winiary. —
M. etwa 1:3

Mačevi neopredjeljivog tipa

Ponovno je u dalmatinskoj Hrvatskoj zapažen osebujan i singularan nalaz — bez analogija u Jugoslaviji — što ga moramo vrednovati. Nalazište je Bihaći (Bijaći) — Stombrate (u krajoliku između trogirskog i kaštelanskog polja, zapadno od Splita).¹¹³ Iz ondje oštećenog groba potječe osebujan brončani okov (tab. V, 3) najdonjeg dijela korica neušćuvanog mača,

Sl. 2. Zalęcino. — Mj. cca 1:3. — Abb. 2. Zalęcino. — M. etwa 1:3

za potankosti cf. n. 24. Valja se podsjetiti činjenice da su korice karolinških i poslijekarolinških mačeva većinom istrunule u zemlji, a tek ograničen broj mačeva 10. i 11. stoljeća doista je opskrbljen bio kovinskim okovima na najdonjem dijelu korica (njemački Ortband). Literatura je posvetila određenu pozornost takvim ukrasnim okovima korica,¹¹⁴ i to prema vikinškim i baltičko-istočnoevropskim nalazima. Ukrasni okov s nalazišta Bihaći registrirao je Paulsen u sklopu njegove »skupine s palmetama«, navodno varjaškog podrijetla, te ga vremenski pripisuje ranom 11. stoljeću.¹¹⁵

Tipološko oblikovanje nestalog mača, kojemu je nekoć pripadao ukrasni okov (tab. V, 3) korica, ne može se determinirati. Međutim, smatramo opravdanom pretpostavkom da je to mogao biti normanski mač 11. stoljeća. Valja se, naime, podsjetiti povijesno zajamčene činjenice vlasti Normana u južnoj Italiji, odakle su oni u svojim vojnim pohodima kratkotrajno doplovili brodovljem na istočnu jadransku obalu što se zbilo, po povijesnim podacima, npr. oko 1075. godine,¹¹⁶ kad je taj mač mogao dospjeti u zemlju nedaleko grada Trogira.

Preostaje nam osvrt na posljednji prije popisani i kartiran mač (tab. I), evidentiran u sjeveroistočnoj Srbiji, uz desnu obalu Dunava, na nalazištu Tekija. Ondje su višegodišnja sustavna terenska istraživanja, na onamošnjem dijelu gornjomezijskog rimskog limesa, potvrdila determiniranje rimskih, ranobizantskih i kasnijih srednjovjekovnih slojeva utvrde. U srednjovjekovnom sloju 10. i 11. stoljeća nađen je mač (tab. VI, 1), za potankosti i obilježje cf. n. 25. Maču je već prilikom iskopa nedostajala jabučica, pa je njegovo opredjeljivanje zbog toga otegotno. Na prvi bi se pogled moglo pretpostaviti da se tu radi o poslijekarolinškom oružju, možda o spati tipa X (?). Toj pretpostavci, doduše, ne bi išla u prilog nepostojanost žlijeba na sječivu,¹¹⁷ te oblik presjeka nakrsnice na tekijskom oružju (vidi presjek nakrsnice tab. VI, 1), jer taj presjek odudara od većinom ravno-pravokutnih izduženih presjeka, s pretežno ponešto zaobljenim uglovima, svojstvenim nakrsnicama spata tipa X.¹¹⁸ Spate tipa X doprle su i u Banat, što nam potvrđuje primjerak s nalazišta Vršac (tab. III, 2), pa nije isključena mogućnost da je takvo oružje moglo dospjeti Dunavom nizvodno i do njegove desne obale. Kako, međutim, nismo uvjereni u to da tekijski nalaz, ubiciran *nota bene* na bizantskom teritoriju 10. i 11. stoljeća, doista mora biti poslijekarolinški proizvod oružja, treba uzeti u obzir drugačiju pretpostavku, prema kojoj bi taj krnji primjerak možda predstavljao bizantski mač, iako inače bizantski mačevi nisu kao originali ušćuvani, ni valjano proučeni. Nije objašnjeno u kojoj se mjeri oni razlikuju od poslijekarolinških, premda se na tadašnjim bizantskim ikonografskim prikazima mačeva mogu razabrati izvjesne razlike u oblikovanju balčaka. Objavite-ljica tekijskog mača (tab. VI, 1) pretpostavlja da je on proizvod bizantskih radionica,¹¹⁹ imajući na umu opravdanu činjenicu postojanja bizantske pogranične utvrde 11. stoljeća u Tekiji. To su svi podaci kojima raspolazemo o ovom nalazu u srpskom Podunavlju.

Razmotrili smo sve nama poznate poslijekarolinške mačeve u Jugoslaviji. Među njima je onaj posljednji nalaz iz Tekije tab. VI, 1 (cf. n. 25) ostao nedovoljno objašnjen. Pored tog interpretiranog oružja navodimo dodatno još jedan izuzetan nalaz, koji svakako ne pripada tipološki složenoj kategoriji poslijekarolinških mačeva zapadnog podrijetla, pa nije kartiran ni unesen u naš popis mačeva.

Nalazište je dodatnog primjerka *R i t o p e k* na Dunavu, gdje je nađen mač (tab. VI, 2),¹²⁰ bitno različit od svih dosad obrađenih primjeraka s dugim sječivima i nakrsnicama — za potankosti i njegovo tipološko obilježje cf. n. 120. Taj jedinačni nalaz gotovo nije moguće bliže odrediti, jer ne raspolazemo odgovarajućim paralelama. U smislu pretpostavke nagađamo da je taj kratak mač nastao, čini se, prema rimskom prototipu (pomišljamo na tzv. *gladius*), pa naslućujemo da je bizantski proizvod. Nalazište je smješteno na desnoj obali Dunava istočno od Beograda, tj. na bizant-

skom pograničnom tlu u ranom srednjem vijeku. Ne možemo tvrditi da se bizantsko oružanje koristilo, pored dugih mačeva (evidentiranih na bizantskim ikonografskim prikazima), također kratkim mačevima, ali to smatramo mogućim, zbog rimske tradicije. Osnovna je teškoća poznata činjenica potpunog nedostajanja bizantskog oružja kao grobnih priloga (nisu nam poznati ni takvi nalazi nađeni u vodi), pa se bizantski mačevi nisu uščuvali u originalima. Ipak smo se odlučili na objavu kratkog mača (tab. VI, 2) s nalazišta Ritopek, koji je svakako srednjovjekovan zasad bez bližeg vremenskog uporišta i bez uvjerljivih analogija. Nadamo se da će nakon njegove kratke objave bizantološki školovan stručnjak prilikom potvrditi ili opovrgnuti naše naslućivanje, prema bizantskim pisanim izvorima, kao i s pomoću ikonografskih prikaza mačeva.¹²¹

Mačevi na likovnim spomenicima

Nakon našeg raspravljanja o originalnim nalazima ponajviše poslijekarolinških mačeva (spata) s teritorija Jugoslavije i o njihovim inozemnim paralelama, pristupamo tumačenju izbora ikonografskih izvornih prikaza srednjovjekovnih mačeva, imajući na umu vremensku determinantu, tj. 10. i 11. stoljeće. Kako smo se maločas dotakli pitanja neproučenih bizantskih mačeva, obrnut ćemo dosadašnji raspored na taj način da navedemo isprva nekoliko bizantskih likovnih spomenika, zbog ondje prikazanih mačeva, a nakon njih izabrane likovne spomenike zapadnog svijeta, ukoliko se na potonjim razabiru prikazi poslijekarolinških oblika mačeva (spata).

a) O bizantskim ikonografskim prikazima mačeva

Izbor bizantskih likovnih spomenika navest ćemo s kratko koncipiranim podacima u tekstu (uz odgovarajuće bilješke) i najnužnijim komentarima kako slijede:

- 1) Evandelistarove (knjigoveške) korice, 10. stoljeće, ukrašene (bizantskim) ćelijastim emaljom, bizantski vojnik s oružjem (detalj)¹²², mač (tab. XIV, 6) u koricama (s remenom za vješanje), jabučica krugolika (s kružićem po sredini), povrh nje rojta, nakrsnica masivna, široka i zaobljena pri završecima, na koricama mača okovi, vidljiv okov na najdonjem dijelu korica.
- 2) Triptih, kasno 10. stoljeće, reljef na slonovači, sv. Teodor (detalj),¹²³ mač (tab. XIV, 2) u koricama (obješen remenom o rame), jabučica krugolika (poput kugle ?), nakrsnica masivna, zavinuta prema dolje i po sredini nadolje produžena, vidljiv okov na najdonjem dijelu korica.
- 3) Reljef, 11. stoljeće, slonovača, sv. Dimitrije (detalj),¹²⁴ mač (tab. XIV, 3) u koricama (obješen o remen), jabučica krugolika (s kružićem po sredini), nakrsnica masivna i proširena prema dolje, na koricama okovi, vidljiv okov na najdonjem dijelu korica.
- 4) Reljef, 11. stoljeće, slonovača, sv. Dimitrije (detalj),¹²⁵ mač (tab. XIV, 4), jabučica krugolika (poput kugle ?), nakrsnica masivna i proširena po sredini.

1 detalj reljefa na slonovači (kovčežić). — 2 detalj reljefa na slonovači (triptih). — 3 detalj reljefa na slonovači. — 4 detalj reljefa na slonovači. — 5 detalj ikone. — 6 detalj s okova korica evanđelijara, ćelijasti emalj. — 1 Elfenbeinrelief-Detail (Schrein). — 2 Elfenbeinrelief-Detail (Triptychon). — 3 Elfenbeinrelief-Detail. — 4 Elfenbeinrelief-Detail. — 5 Ikonen-Detail. — 6 Evangeliar-Buchdeckel-Detail, Zellen-emalj

- 5) Ikona, 11. stoljeće, stealit, sv. Dimitrije (detalj),¹²⁶ mač (tab. XIV, 5), jabučica približno krugolika (možda spljoštena ?), nakrsnica masivna i ravna.
- 6) Kovčežić, 11. stoljeće, reljef na slonovači, bizantski oružani konjanik (detalj s prednje bočne strane kovčežića),¹²⁷ mač (tab. XIV, 1), jabučica krugolika (poput kugle ?), nakrsnica masivna i zavinuta prema dolje, naznačen žlijeb.
- 7) Mozaik, završetak 11. stoljeća, sv. Dimitrije s oružjem,¹²⁸ mač (tab. XVII) u koricama, jabučica donekle trogrba ili trodjelna (srednji veći dio povišen), nakrsnica skrivena u odjeći lika, na koricama okov, najdonji dio korica na mozaiku oštećen.

Upozorili smo na nekoliko bizantskih mačeva 10. i 11. stoljeća, kakvi su bili uvriježeni u bizantskoj državi tijekom vremena vladanja careva makedonske dinastije, zaključno sve do one uspostavljene od cara Aleksandra I Komnena (1081—1118).¹²⁹ Pri našem odabiranju odgovarajućih likovnih spomenika nismo uzeli u obzir dostupne nam bizantske minijature, jer su na njima mačevi tipološki nedovoljno jasno oslikani.¹³⁰

Sravnimo li bizantske mačeve prema navedenim paradigmama 7 likovnih spomenika 10. i 11. stoljeća, zapažamo da ti mačevi nisu prikazani istolično po oblikovanju jabučica i nakrsnica, iako među njima nailazimo na izvjesnu srodnost. Svi su, čini se, dugi primjerci, dok na one s kratkim sječivom nismo naišli u dostupnoj literaturi. Suvišno je opet nabrajati tipološke pojedinosti prikazanih mačeva, jer njih 7 nisu dovoljan broj za određenije zaključke. Po tim primjerima ipak razabiremo da to oružje valja, dakako, diferencirati tipološki i radionički od poslijekarolinškog oružja. Uočljive su razlike na pojedinim jabučicama i na većini nakrsnica. Sječiva bizantskih mačeva su srazmjerno široka. Na maču konjanika (tab. XIV, 1) vidljiv je, doduše, žlijeb na sječivu. Prikaz mača na ikoni 11. stoljeća (tab. XIV, 5) mogao bi se možda donekle usporediti s mačem iz Tekije (tab. VI, 1), iako su nakrsnica i sječivo mača na ikoni šire oblikovani od onih na tekijskom originalu (bez ušćuvane jabučice). Zanimljiv je prikaz jabučice na mozaiku sv. Dimitrija u Kiewu (tab. XVII), datiranom na završetak 11. stoljeća (cf. n. 128), jer podsjeća na jabučice spata tipa Z; nakrsnica tog mača na mozaiku skrivena je u odjeći lika; međutim, nakrsnicu zavintu prema dolje, poput onih na spatama tipa Z, razabiremo na maču konjanika 11. stoljeća, reljefno prikazanog (slonovača) na kovčežiću (tab. XIV, 1). Nije, prema tome, isključena pretpostavka da je pri oblikovanju spata tipa Z možda sudjelovala i bliže teško odrediva istočnoevropska komponenta, svojstvena mačevima bizantskog kulturnog kruga.

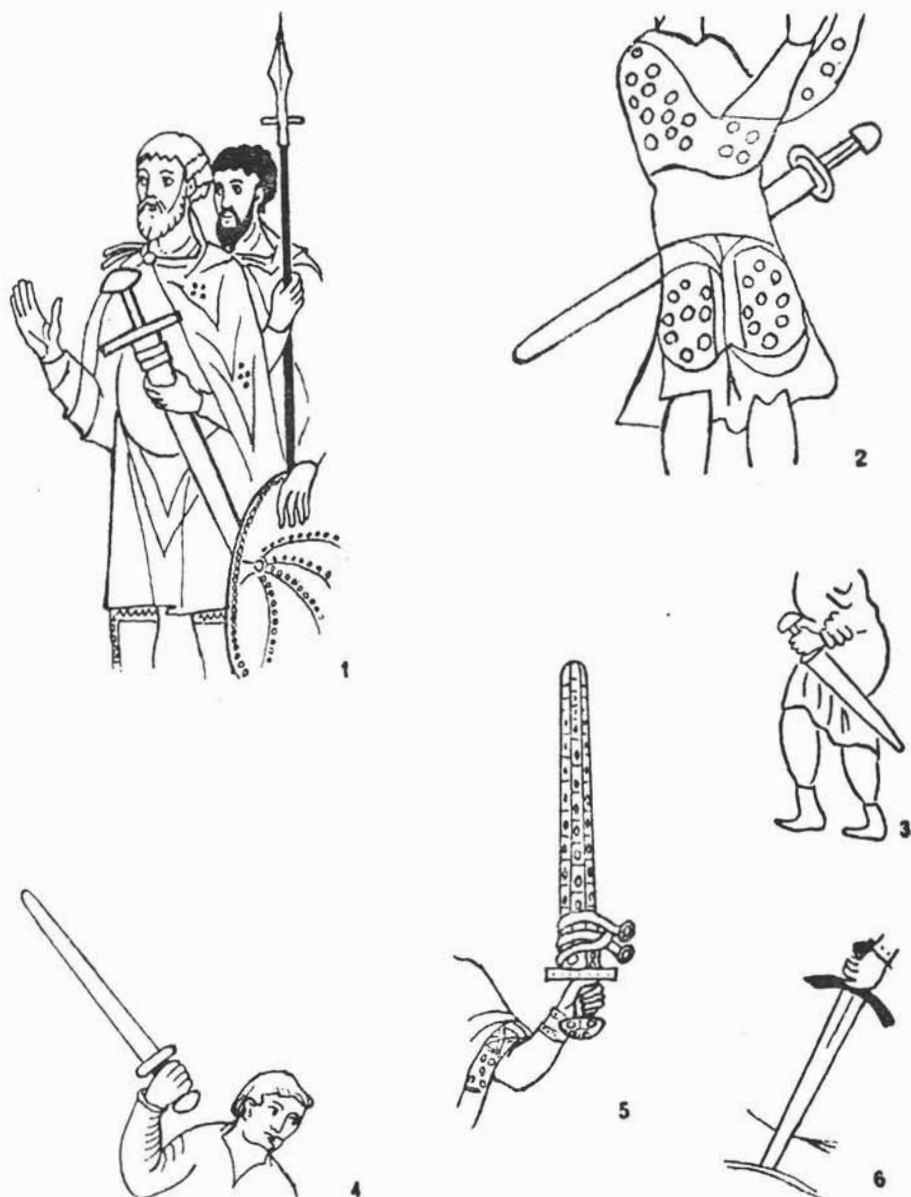
Za singularan, gotovo zagonetan kratak mač (tab. VI, 2) iz Ritopeka (cf. n. 120) ne raspoložemo analogijama na predočenim likovnim spomenicima, premda ne isključujemo pretpostavljivu mogućnost postojanja bizantskih mačeva s kratkim sječivima. Namjera nam je upozoriti na teškoće pri istraživanju tipološkog obilježja bizantskih mačeva, no navedena je nekolicina primjera ipak pokazala da su mačevi na likovnim spomenicima bizantskog kulturnog kruga 10. i 11. stoljeća tipološki ponajviše drugačije oblikovani od poslijekarolinških spata tog vremena. Ta se bitna tipološka razlika odražuje nesumnjivo u istoj mjeri pri oblikovanju prikaza spata na poslijekarolinškim likovnim spomenicima što slijede u daljem kontekstu.

b) O ikonografskim prikazima poslijekarolinških mačeva zapadnog svijeta

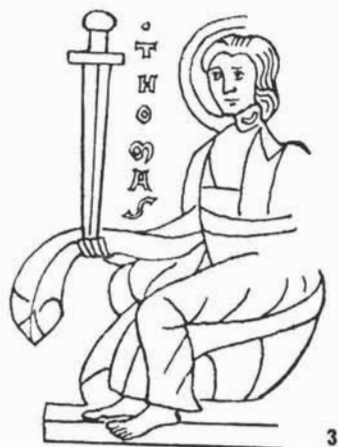
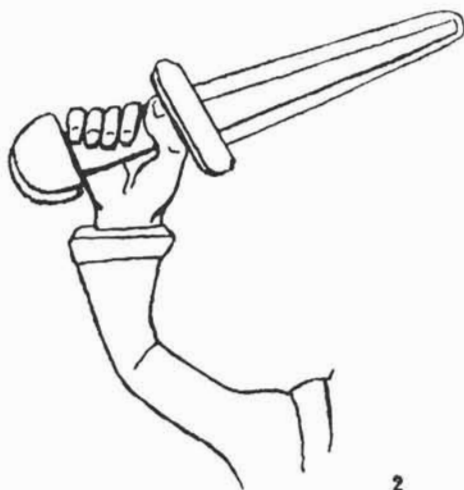
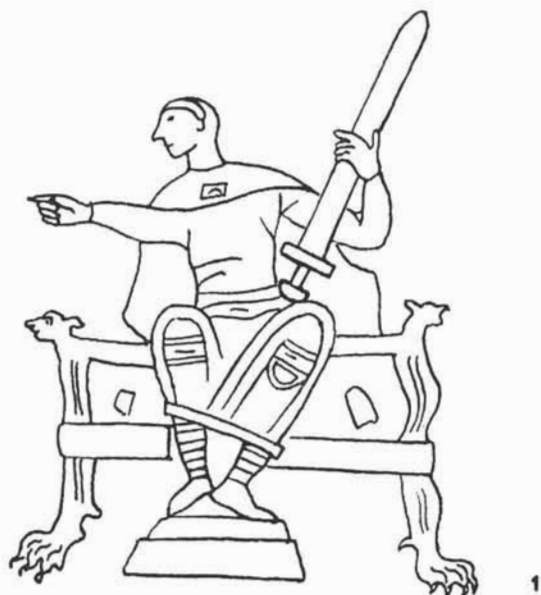
Sada se, poslije digresije o prikazima bizantskih mačeva, vraćamo našoj glavnoj temi, tj. poslijekarolinškim spatama, i to njihovim izvornim ikonografskim prikazima na likovnim spomenicima zapadnog podrijetla. Glede minijatura bili smo bolje sreće, u odnosu na bizantske minijature (cf. n. 130), jer smo uspjeli evidentirati niz prilično jasno oslikanih spata na minijaturama otonskog i poslijeotonskog vremena. Naše izlaganje započinjemo s nekolicinom minijatura i završavamo s pojedinačno izabranim likovnim spomenicima drugačijeg značenja. Sve to također popraćujemo s kratko koncipiranim podacima u tekstu (uz odgovarajuće bilješke) i najnužnijim komentarima kako slijede:

- 1) Minijatura, druga polovica 10. stoljeća (Egbertov kodeks, detalj),¹³¹ spata (tab. XV, 4) tipa X, starije varijante.
- 2) Minijatura, završetak 10. stoljeća (evanđeljar Otona III, detalj),¹³² spata (tab. XV, 3) tipa X, vjerojatno starije varijante, u koricama.
- 3) Minijatura, završetak 10. stoljeća (evanđeljar Otona III, detalj),¹³³ spata (tab. XV, 1) tipa *a* (najstariji ušćuvan prikaz), u koricama (s remenom za vješanje o pojas).
- 4) Minijatura, rano 11. stoljeće (sakramentarij Henrika II, detalj),¹³⁴ spata (tab. XV, 5) tipa X, mlađe varijante ili možda prijelaznog tipa X—*a*, u koricama (s remenom za vješanje o pojas), raskošno ukrašena.
- 5) Minijatura, 11. stoljeće (St. Martial, manuskript, detalj),¹³⁵ spata (tab. XV, 2) tipa X, čini se mlađe varijante (nakrsnica prikazana odozdo osebujno stilizirana), možda u koricama.
- 6) Minijatura, 11. stoljeće (anglosaski manuskript, detalj),¹³⁶ spata (tab. XV, 6) slična tipu Z, naznačen žlijeb.
- 7) Figuralni kapitel, sredina 11. stoljeća (klesani kamen), St. Benoît-sur-Loire, detalj,¹³⁷ spata (tab. XVI, 2) donekle tipa X, mlađe varijante, jabučica spljoštena, sječivo prikazano u skraćenju, naznačen žlijeb.
- 8) Tapiserija, druga polovica 11. stoljeća (vunom vezena na platnu), Bayeux, detalj,¹³⁸ spata (tab. XVI, 1) tipa X, mlađe varijante.
- 9) Pločica (lik apostola Tome) s prijenosnog oltarića, druga polovica 12. stoljeća (zapadni dubeni emalj na pozlaćenom bakru), Rab, detalj,¹³⁹ spata (tab. XVI, 3) tipa X, mlađe varijante, naznačen žlijeb.

Spate na navedenim 6 minijatura nisu podjednako točno oslikane, ali one se mogu donekle tipološki jasno atribuirati. Najtočniji je među njima prikaz carske spate tipa *a* (tab. XV, 1) unutar bamberskog evanđelijara (cf. n. 104, 133 i pripadni tekst), datiranog na završetak 10. stoljeća. Također je uvjerljiv prikaz spate tipa X (tab. XV, 4) unutar kodeksa nadbiskupa Egberta (cf. n. 131), druge polovice 10. stoljeća, dok su pojedine spate tipa X u manjoj mjeri dokumentarno oslikane (tab. XV, 2, 3) na drugim minijaturama (npr. cf. n. 135, 132) tog vremena. Raskošno ukrašene spate bile su tada izuzetno rijetke, i to kao ušćuvani originali (cf. n.

1, 3 detalji minijatura iz evanđelijara Otona III (Bamberg). — 2 detalj minijature, svirač (Limoges). — 4 detalj minijature Egbertovog kodeksa (Trier). — 5 detalj minijature, sakramentarij Henrika II. — 6 detalj anglosaske minijature. — 1, 3 Miniaturen-Details aus dem Evangeliar Ottos III. (Bamberg). — 2 Miniatur-Detail, Musikant (Limoges). — 4 Miniatur-Detail aus dem Egbert-Kodex (Trier). — 5 Miniatur-Detail aus dem Sakramentar Heinrichs II. — 6 Detail aus einer angelsächsischen Miniatur

1 detalj tapiserije (Bayeux). — 2 detalj figuralnog kapitela (St. Benoît-sur-Loire). — 3 detalj oplate prijenosnog oltarića, dubeni emalj (Rab). — 1 Wandteppich-Detail (Bayeux). — 2 Figurenkapitell-Detail (St. Benoît-sur-Loire). — 3 Zierplättchen-Detail eines Tragaltars, Grubenemail (Rab)

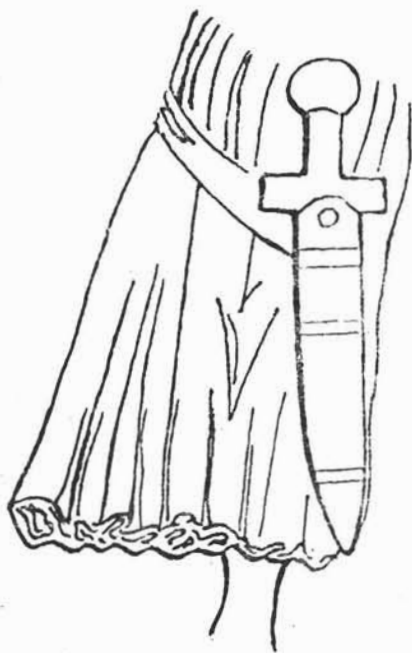

39, 86) ili pak oslikane na minijaturama; od potonjih treba istaknuti carsku spatu (tip X mlađe varijante ili prijelazan tip X—*a*) ranog 11. stoljeća (tab. XV, 5) unutar tadašnjeg sakramentarija Henrika II (cf. n. 134 i pripadni tekst). U usporedbi s navedenim minijaturama Njemačke doimlje se drugačije spata na anglosaskoj minijaturi 11. stoljeća (cf. n. 136 i pripadni tekst), tamna boja balčaka oponaša željezo, što nismo primijetili na spatama njemačkih minijatura. Na toj anglosaskoj minijaturi prikaz spate sa zavintom nakrsnicom (tab. XV, 6) sliči tipu Z (cf. n. 19, 87—96 s pripadnim tekstom), tj. spatama istovremenim s tom anglosaskom minijaturom. Nije, međutim, isključena pretpostavka da navedeni prikaz predstavlja vremenski stariju spatu tipa L (njezina je nakrsnica zavintuta također prema dolje), a taj je tip spate udomačen u Engleskoj,¹⁴⁰ gdje se, doduše, pojavljuju i spate tipa Z (npr. tab. XI, 4). Prikaz jabučice spate na anglosaskoj minijaturi (tab. XV, 6) nije jasan (djelomično je jabučica pokrivena rukom), pa to pitanje ne možemo riješiti. U literaturi nije objašnjeno jesu li starije spate tipa L, možda u Engleskoj, utjecale na mlađe spate tipa Z. Pripominjemo da se spate tipa *a* također pojavljuju gdjekad na minijaturama, npr. najranije već završetkom 10. stoljeća u spominjanom tzv. bamberškom evanđeljaru (tab. XV, 1), poblize cf. n. 104, 133 i pripadni tekst. Kao znatno kasniji primjer prikazavanja spata tipa *a* mogu se navesti pojedine minijature u tzv. Gebhardovoj bibliji, datiranoj oko 1150. godine, iz bivše benediktinske opatije sv. Petra u mjestu Csátár, Mađarska.¹⁴¹

Imamo li na umu tvorevine kamenorezaca, upozoravamo isprva na primjerak klesane spate (tab. XVI, 2) na figuralnoj skulpturi kapitela (scena je žrtvovanje Izaka), datiranog oko 1040—1050. godine, unutar benediktinske opatijske crkve St. Benoît-sur-Loire, Francuska (cf. n. 137 i pripadni tekst). Jabučica, donekle tipa X, oblikovana je spljošteno, sječivo je klesano u skraćanju, vjerojatno zbog sklada u sveukupnoj kompoziciji scene, premda bi prikazana spata trebala imati dugo sječivo. Sličan kamenorezački koncept skraćivanja klesanih sječiva, svojstven mjestimice romaničkoj kamenoj skulpturi, zapaža se npr., pri istom položaju zamaha spatom u podignutoj ruci, na kamenom reljefu anđela (scena je istjerivanje iz raja), u lapidariju katedrale grada Pečuha (Pécs), Mađarska; taj kameni spomenik ne reproduciramo, a potječe iz 12. stoljeća.¹⁴² Skraćeno klesan je također mač u koricama (sl. 3) na romaničkom portalu (pouzdan datiranom 1240. godinom) katedrale sv. Lovrijenca u Trogiru (poblize cf. n. 142).

Suprotno mjestimičnoj tendenciji skraćivanja klesano oblikovanih sječiva spata pri romaničkoj kamenoj skulpturi, spomenutoj u prethodnom pasusu, valja istaknuti prikazivanje velikog broja spata uvijek s dugim sječivom, i to u nizu scena na znamenitoj tapiseriji druge polovice 11. stoljeća, u katedrali, odnosno u biskupskoj palači normandijskog grada Bayeux, Francuska (poblize cf. n. 138 i pripadni tekst). Tapiserija sadržava vunom vezene mnogobrojne scenske prikaze ratničkog zbivanja — povijesno provjerenog — oko normanskog vojvode Vilima Osvajača (1027—1087), te predstavlja dragocjen izvor i pravu riznicu za proučavanje načina života, nošnje i oružanja 11. stoljeća na evropskom zapadu. Tipologija oružanja, napose oklopnog, podudara se s onim na minuciozno klesanim ratnicima na romaničkom kamenom reljefu (tab. XVIII) krstionice s nala-

zišta Septvaux u kontinentalnoj sjevernoj Francuskoj (poblize cf. n. 142). Za našu je temu na tapiseriji zanimljiva doista česta pojava spata prikazanih, tehnikom vezenja, uglavnom shematizirano, bez pojedinosti; većinom se razabiru na spatama manje-više uočljive jabučice poput tipa X. Poučan je primjer (cf. n. 138) ovdje reproducirana spata (tab. XVI, 1). Ponegdje se na tapiseriji pak naziru također balčaci spata slični tipu α , iznimno prilično zorno na spati (elipsoidno oblikovana jabučica i duga nakrsnica) normanskog konjanika u jednoj od borbenih dogovština poznate i sudbonosne bitke kod Hastingsa, u južnoj Engleskoj (1066. godine).¹⁴³ Tapiserija očigledno dokumentira istovremenu uporabu čestih spata tipa X (mlađe varijante) i onih tipa α tijekom 11. stoljeća.

Sl. 3. Detalj s portala, crkva sv. Lovrijenca (Trogir). — Abb. 3. Detail vom Portal, Laurentius-Dom (Trogir)

Izrazito jasno prikazanu spatu mlađe varijante tipa X, s naglašeno dugim sječivom, razabiremo uz lik apostola Tome (tab. XVI, 3) na jednoj od 4 emaljiranih pločica — nekoć na prijenosnom oltariću 12. stoljeća — što se čuvaju u Rabu; cf. literaturu, podatke i komentar u n. 139 s pripadnim tekstom. Uvjerljivo je objašnjeno da su svetački likovi istolično rađeni tehnikom (zapadnog) dubenog emalja na pločicama od pozlaćenog bakra; te su pločice bile oplata nesačuvanog prijenosnog oltarića, za kakav postoje mnogobrojne tadašnje paralele u Lotaringiji i u Porajnju.¹⁴⁴ Adekvatna je spata, poput te uz apostola Tomu (tab. XVI, 3), prikazana na drugoj pločici uz lik apostola Tadeja.¹⁴⁵ Pored značajnog i u Jugoslaviji jedinog likovnog spomenika iz Raba, na istoimenom otoku, upozoravamo

Mozaik, Mihailovski samostan (Kiev). — Mosaik, Michael-Kloster (Kiev)

Figuralni reljef krstionice (Septvaux). — Taufbecken-Figurenrelief (Septvaux)

Dio tranzene, lik dostojanstvenika, crkva sv. Marije (Biskupija-Crkvina). —
Transennen-Bestandteil, Würdenträger, Marienkirche (Biskupija-Crkvina)

Ulomak pluteja, reljef ratnika, crkva sv. Martina (Pridraga). — Pluteumsbruchstück, Krieger-Relief, Martinskirche (Pridraga)

još na potpuno ušćuvan prijenosni oltarić iz mjesta Abdinghof, datiran oko 1100. godine; čuva se u franjevačkoj crkvi grada Paderborn, Njemačka.¹⁴⁶ Na prednjoj strani tog oltarića prikazana je na pločici scena dekapitacije sv. Feliksa Akvilejskog i nekoliko zorno predočenih spata tipa *a*.¹⁴⁷ Prijenosni oltarići razvijenog srednjeg vijeka, koje smo uzeli u obzir, dokumentiraju prikazivanjem spata tipa X i tipa *a* dugotrajnu tradiciju oblikovanja takva oružja.

Preostaje nam da pri završetku našeg raspravljanja upozorimo na dva poznata kamena spomenika 11. stoljeća, evidentirana u dalmatinskoj Hrvatskoj, o kojima se inače na mahove pisalo u domaćoj literaturi (cf. n. 148, 149), pretežno s povijesnumjetničkog gledišta. Oni predstavljaju figuralno koncipirane muške likove, svaki s opasanim mačem, pa zbog te okolnosti ne smijemo mimoći te ikonografske izvore značajne za našu temu. Pripisuje ih se vremenu podmakle predromanike, odnosno osvitlu romanike. Navodimo ta dva kamena spomenika kako slijede:

B i s k u p i j a — položaj Crkvina (kod Knina), predromanička crkva sv. Marije, sastavni dio kamene tranzene, plastično klesan lik dostojanstvenika (razabire se odjeća) s mačem u koricama opasanim o lijevi bok, donji dio mača oštećen (tab. XIX); na poledini dostojanstvenika nedotjerano klesan slično komponiran lik drži desnom rukom adekvatan mač; druga polovica 11. stoljeća.¹⁴⁸

P r i d r a g a (kod Novigrada), predromanička crkva sv. Martina, ulomak kamenog pluteja, reljefno klesan lik ratnika, donji dio tijela nedostaje, lik drži u lijevoj ruci okrugli štit, desnom rukom hvata dugi mač, možda u koricama, čini se opasan s lijeve strane (tab. XX); najvjerojatnije 11. stoljeće.¹⁴⁹

Nije nam namjera vršiti komparativnu stilsku analizu tih dviju kamenih skulptura; također se ne osvrćemo na arhitekturu predromaničkih crkava sv. Marije i sv. Martina. Primijetili bismo tek toliko da je dostojanstvenik relativno kvalitetnije klesan od doista rustikalno predočenog ratnika, a ta se činjenica donekle odražuje i na prikazima njihovih mačeva. Balčak dostojanstvenikova mača, sa zorno oblikovanom jabučicom i nakrsnicom, protumačili smo već 1955. godine (cf. n. 148) kao onaj spate tipa X. Isto vrijedi po svoj prilici za nedotjerano rađen mač na poledini te skulpture. Rustikalno klesan mač ratnika — proporcionalno duži od naoko ponešto u skraćenju prikazane spate dostojanstvenika — ne može se posve pouzdano atribuirati. Približno elipsoidno oblikovana jabučica mača ratnika podsjeća u stanovitoj mjeri na onu spate tipa *a*, dok je krnja nakrsnica nejasna, za razliku od one na spati dostojanstvenika. Moglo bi se pretpostaviti da je mač ratnika oblikovan po uzoru na spate tipa *a*.

Oružje zgotovljeno tehnikom klesanja na tim kamenim spomenicima utoliko je važno, jer nesumnjivo dokazuje uporabu spata tipa X (mlađe varijante) i po svoj prilici tipa *a* tijekom 11. stoljeća u dalmatinskoj Hrvatskoj. Zaključno valja upozoriti na to da pojava kamenorezačkih svjedočanstava signifikantno dopunjuje arheološku datost o prilično škrtom broju ušćuvanih originalnih nalaza spata toga vremena.

POPIS POSLIJEKAROLINŠKIH MAČEVA U JUGOSLAVIJI

(redni brojevi u popisu odnose se na brojeve naznačene na karti)
rasprostiranja)

- 1) Vršac, Banat, Vojvodina: mač, tip X, grob ?, n. 18, tab. III, 2; čuva Narodni muzej, Vršac.
- 2) Kovin, Banat, Vojvodina: mač, tip Z, grob ?, n. 19, tab. III, 3; čuva Muzeul Banatului, Timișoara (Rumunjska).
- 3) Zrenjanin, Banat, Vojvodina: mač, tip *a*, grob ?, n. 20, tab. IV, 1; čuva Narodni muzej, Zrenjanin.
- 4) Novi Bečej, Banat, Vojvodina: mač, tip W, grob ?, n. 14, tab. II, 1; čuva Narodni muzej, Zrenjanin.
- 5) Sombor, Bačka, Vojvodina: mač, tip *a*, grob ?, n. 21, tab. IV, 2; čuva Gradski muzej, Sombor.
- 6) Brodski Drenovac, Slavonija, Hrvatska: mač, tip X, vjerojatno uništen grob, n. 15, tab. II, 2; čuva Arheološki muzej, Zagreb.
- 7) Dabar, kod Otočca, Lika, Hrvatska: mač, tip X, grob ?, n. 16, tab. II, 3; u privatnom vlasništvu u Otočcu, odljev čuva Arheološki muzej, Zagreb.
- 8) Velebit — planina, kod Divosela, Lika, Hrvatska: mač (jabučica nedostaje), tip *a* ?, grob ?, n. 22, tab. V, 1; čuva Muzej Like, Gospić.
- 9) Biskupija — Crkvina, kod Knina, Dalmatinska zagora, Hrvatska: mač, ulomak (sačuvana samo jabučica), tip *a* ?, vjerojatno uništen grob, n. 23, tab. V, 2; čuva Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- 10) Koljane, kod Vrlike, Dalmatinska zagora, Hrvatska: mač, tip X, vjerojatno uništen grob, n. 17, tab. III, 1; čuvao Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, sada u Etiopiji.
- 11) Bihaći — Stombrate, kod Trogira, dalmatinsko priobalje, Hrvatska: okov donjeg dijela korica nestalog mača, tip ?, oštećen grob, n. 24, tab. V, 3; čuva Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- 12) Tekija, na desnoj obali Dunava, kod Kladova, Srbija: mač (jabučica nedostaje), tip ?, nije grob, n. 25, tab. VI, 1; čuva Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta, Beograd.

BILJEŠKE

¹ Z. Vinski, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 11, 1981, 9—54 (sa starijom lit. u bilješkama).

^{1a} Za inozemstvo smo hrvatski pisanu raspravu, citiranu u n. 1, pisali integralno na njemačkom jeziku (uz nekoliko dopuna, objavljujući još 1 novi nalaz mača iz Austrije), i to pod naslovom »Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien«, tiskanu u arheološkom časopisu *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 30. Jahrgang, Mainz 1983, 465—501.

² Z. Vinski, *Vjesnik Arheol. muz. u Zagrebu*, 3 ser., sv. XVI/XVII, u tisku.

³ Usporedi karte rasprostiranja: Z. Vinski, o. c. (n. 1), tab. I. — Isti, o. c. (n. 1a), fig. 1 (kompletan broj nalazišta).

⁴ Cf. Z. Vinski, o. c. (n. 1), 32, 37. — Franačko ishodište mnogobrojnih kvalitetnih spatia iz Porajnja ponovno ističe W. Reid, *Buch der Waffen etc.*, 1979, 35.

⁵ Već odavna G. Nagy, *Arch. Ért.*, 26, 1906, 129 sqq. — U novije vrijeme napose K. Bakay, *Acta Acad. Scient. Hungar.*, 19, 1967, 168 sq. — Cf. L. Kovács, *Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. Wiss.*, 6, 1976 (1977), 88. — Cf. K. Mesterházy, *Folia Arch. XXXII*, 1981, 223 (navodno prije sredine 10. st.).

⁶ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim v X, XI i XII wieku*, 1954, 33. — W. Sarnowska, *Swiatowit*, XXI, 1955, 314.

⁷ W. Arendt, *Mannus*, 25, 2, 1933, 163 sq. — H. Shetelig, H. Falk, *Skandinavian archaeology*, 1937, 382. — Poblize A. N. Kirpičnikov, *Sovet. Arh.*, 4, 1961, 194 sq. — U Rusiji su mjestimice mogući također domaći proizvodi srednjovjekovnih mačeva, cf. o. c. isti, (n. 7), *ibidem*.

⁸ R. Pleiner, *Staré evropské kovářství etc.*, 1962, 274 söö. — Isti, u katalogu »Grossmähren« etc. *Römisch-Germanisches Zentralmuseum*, 1966, 78 sq.

⁹ J. Poulík, *Pam. arch.*, XLVIII, 1957, 279 sq., 283. — M. Kliský, *Studijné zvesti*, *Arch. úst. Slov. akad. vied*, 14, 1964, 122. — F. Kalousek u katalogu »Grossmähren« etc. *Römisch-Germanisches Zentralmuseum*, 1966, 87. — J. Poulík, *Pevnost na lužním lese*, 1967, 78 sq. — B. Chropovský, *Slovensko na úsvite dejín*, 1, 1970, 147 sq. — Cf. n. 36, 55, 56 i pripadni tekst.

¹⁰ Takav slučaj nalaza u vodi uočen je npr. pri objavljenom maču, nađenom u koritu rijeke Drave, s nalazišta Legrad-Soderica — cf. Z. Vinski, o. c. (n. 2), *ekskurs 2*, popis mačeva br. 20 — nadalje npr. pri slučajno u rijeci Cetini nađenom primjerku, i to u mjestu Otoku kod Sinja; taj potonji neobjavljen mač (s kuglasto oblikovanim jabučicom i vrlo dugom nakrsnicom) nismo uklopili u naše razmatranje, jer je vremenski suviše kasan (cca 13. st.), čuva ga Muzej hrv. arh. spom., Split. — Cf. n. 142.

¹¹ Pripominjemo da nismo bili u mogućnosti studijski promatrati, prema originalima, sve kartirane mačeve, i to pojedine s nalazišta u Vojvodini i užoj Srbiji (popis mačeva br. 2—5, 12), već smo se oslonili na crteže po originalima i na popratne komentare, kakve smo uspjeli dobiti od kolega na tamošnjim ustanovama.

¹² Cf. J. Petersen, *De norske Vikingsverd etc.*, *Videnskabselskabets Skrifter*, II. Hist.-Filos. Klasse, No. I, 1919, 156 sq., 158 sqq., 175 sqq.

¹³ Cf. A. Nadolski, o. c. (n. 6), 26 sqq.

¹⁴ Novi Bečej — okolica, pojedinačan nalaz, bez bližih podataka; spata (tab. II, 1), kasnokatolička, odnosno i poslijekatolička, jabučica kovana u jednom komadu, polukružno oblikovana, dekorativno podijeljena na segmente s udubanim dvjema krivoljastim prugama i jednom vodoravnom prugom, u njima nekad bila uložena obojena kovina, nesačuvana zbog korozije, nakrsnica relativno kratka, šira i masivna, podsjeća na katoličke, sječivo uščuvano, nešto korodirano, žlijeb jasno naznačen, ukupna dužina spate 0,90 m. Lit.: neobjavljena. Podatke i crtež dao nam je R. Radišić, Zrenjanin. — Vidi n. 11. — Popis mačeva br. 4.

¹⁵ Brodski Drenovac — položaj Plana, pojedinačan nalaz, vjerojatno uništen grob blizu kasnog avarsko-slavenskog groblja; spata (tab. II, 2), po nalazištu katoličkog vremena, no po tipu poslijekatolička, jabučica kovana u jednom komadu, polukružno oblikovana, nakrsnica poduža i masivna, sječivo krnje, tj. nedostaje cca barem donja polovica, žlijeb jasno naznačen, ukupna dužina sačuvanog dijela spate 0,42 m. Lit.: Z. Vinski, *Vesnik Vojnog muzeja etc.*, 2, 1955, 44, tab. IV, 3 (sumarna objava). — K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, *Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. I, 1958, 145, tab. XV, 8. — Dodatni komentar: Avarsko-slavensko groblje (zaštitno iskopavanje) na uzvisini Plana u Brodskom Drenovcu, bilo je, zbog vododerina, dijelom već u prethodnom vremenu uništeno, istraženi grobovi datiraju se u prvu polovicu 9. st., cf. K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, o. c. (n. 15), 153 sq.; ondje prije nađen krnje uščuvan mač vjerojatno iz tamošnjih mladih slavenskih grobova, po svoj prilici kasnog 9. st., koji su, nažalost, nekoć uništeni. — Popis mačeva br. 6.

¹⁶ Dabar — položaj pod gradinom Korač, pojedinačan nalaz; spata (tab. II, 3), poslijekatolička, jabučica kovana u jednom komadu, polukružno lagano spljošteno oblikovana, na njezinom vrhu vidljiv raskucan završetak trna drška, nakrsnica poduža i nešto tanja od one na spati n. 15, sječivo uščuvano, žlijeb jasno naznačen, no uži i dublji od onog na spati n. 15, ukupna dužina spate 0,76 m. Lit.: I. Šarić, *Vjes-*

nik Arh. muzeja u Zagrebu, 3. ser., sv. VI—VII, 1972—73, 232 sq., tab. II, 2, III, 2. — Dodatni komentar: nalazište spate nije selo Prozor, položaj Prozorina (kod mjesta Otočac u Gackom polju), što navodi I. Šarić, o. c. (n. 16), 232, već je točno nalazište spate selo Dabar — položaj pod gradinom Korač (sjev.-ist. od Otočca), kako su to naknadno ustanovili službenici Arh. muzeja u Zagrebu. — Popis mačeva br. 7.

¹⁷ Koljane — možda položaj Crkvina, pojedinačan nalaz, čini se uništen grob; spata (tab. III, 1), poslijekarolinška, jabučica kovana u jednom komadu, poluelipsoidno oblikovana, nakrsnica poduža i masivna, sječivo ušćevano, žlijeb jedva naznačen, ukupna dužina spate cca 0,88 m. Lit.: zapravo neobjavljena, spominju: Z. Vinski, Oružje etc., I. Miedzynarodowy kongres archeologii slowiańskiej, III, 1970, 140, 152, fig. 2 (skica, četvrta šljjeva u drugom redu). — D. Jelovina, Starohrvatske nekropole etc., 1976, 116, n. 173a (spata darovana bivšem caru Etiopije). — Popis mačeva br. 10.

¹⁸ Vršac — okolica, pojedinačan nalaz, bez bližih podataka; spata (tab. III, 2), poslijekarolinška, jabučica kovana u jednom komadu, polukružno oblikovana, nakrsnica poduža i nešto tanja, približno poput one na spati n. 16, sječivo ušćevano, na njemu rendgenskim snimkom dokazana nekadašnja reparatura, žlijeb uži i dublji sličan onom na spati n. 16, ukupna dužina spate 0,85 m. Lit.: Z. Vinski, Vesnik Vojnog muzeja etc., 11—12, 1966, 79 sq., fig. 8, 9. — Popis mačeva br. 1.

¹⁹ Kovin, pojedinačan nalaz, bez bližih podataka; spata (tab. III, 3), poslijekarolinška, jabučica čini se, zgotovljena u jednom komadu, oblikovana trogrbo ili donekle trodjelno, srednji veći dio povišen, među dijelovima (pohabanim dugom upotrebom spate) tragovi udubina (nekada možda ispunjenih žicom?), nakrsnica nešto duža od onih na spatama n. 15—18, prilično masivna i osebužno zavinuta prema dolje, sječivo je damascirano i približno ušćevano, na donjem dijelu mjestimice oštećeno, šiljak sječiva nedostaje, žlijeb jasno naznačen, ukupna dužina spate (bez šiljka) cca 0,88 m. Lit.: neobjavljena. Podatke, crtež i fotografije poslao nam je I. Hategan, Timişoara. — Vidi n. 11. — Popis mačeva br. 2.

²⁰ Zrenjanin — okolica, pojedinačan nalaz, bez bližih podataka; spata (tab. IV, 1), poslijekarolinška, mlađa, jabučica kovana u jednom komadu, elipsoidno oblikovana, poput zrna leće, nakrsnica upadljivo duga, sječivo donekle ušćevano s neznatnim oštećenjima, šiljak sječiva nedostaje, žlijeb jasno naznačen, ukupna dužina spate (bez šiljka) cca 0,89 m. Lit.: neobjavljena. Podatke je dao R. Radišić, Zrenjanin, a crtež izradio Z. Tomičić, Čakovec. — Vidi n. 11. — Popis mačeva br. 3.

²¹ Sombor — okolica, pojedinačan nalaz, bez bližih podataka; spata (tab. IV, 2), poslijekarolinška, mlađa, jabučica kovana u jednom komadu, elipsoidno oblikovana, poput zrna leće, nakrsnica upadljivo duga, sječivo približno ušćevano, iako nedostaje najdonji dio sa šiljkom sječiva, žlijeb jasno naznačen, ukupna dužina ušćevanog dijela spate cca 0,74 m. Lit.: neobjavljena. Podatke je dao P. Velenrajter, Sombor, a crtež izradio Z. Tomičić, Čakovec. — Vidi n. 11. — Popis mačeva br. 5.

²² Velebit — planina, navodno kod mjesta Divoselo (odnosno šumski put između Rizvanuše i Visočice), pojedinačan nalaz; spata (tab. V, 1), poslijekarolinška, mlađa, jabučica nedostaje kao i gornji dio trna drška, nakrsnica upadljivo duga, poput nakrsnica spata n. 20, 21, sječivo donekle ušćevano, šiljak sječiva nedostaje, na donjem dijelu sječiva trag drvenih korica, žlijeb jasno naznačen, ukupna dužina spate (bez šiljka) cca 0,88 m. Lit.: neobjavljena. Podaci i crtež: K. Vinski-Gasparini. Zagreb — Popis mačeva br. 8.

²³ Biskupija — položaj Crkvina, pojedinačan nalaz, čini se uništen grob; spata, poslijekarolinška, mlađa, od nje postoji samo jabučica (tab. V, 2), kovana u jednom komadu, elipsoidno oblikovana, poput zrna leće, na njezinu vrhu vidljiv otvor za trn drška, drugi dijelovi spate nisu ušćevani. Lit.: neobjavljena. Podatke i crtež dao D. Jelovina, Split. — Popis mačeva br. 9.

²⁴ Bijaći (Bijaći) — položaj Stombrate (ondje crkva sv. Marte), kod Trogira, iz oštećenog groba obloženog kamenim pločama; okov (tab. V, 3) najdonjeg dijela korica (njemački Ortband) mača, poslijekarolinškog, mladog, brončani lim, rađen na proboj, dijelom oštećen, s ukrasom trolisne palmete, spata nedostaje. Ondje je još nađena karika i navodno malen enkolpion. Lit.: N. Fettič, A prágai Szent István-kard etc., Emlékönyv Szent István király etc., III, 1938, 514, 516, tab. XV, 10. — L. J. Karaman, Iskopine društva »Bijaća« u Mravincima etc., Rad JAZU, 268, Umj, raz., 4, 1940, 30, 33, fig. 31 (nespecificirani grobni prilozi). — P. Paulsen,

Schwertortbänder der Wikingerzeit, 1953, 104, 107, fig. 143. — Dodatni komentar: O tipovima grobova obloženih kamenjem u dalmatinskoj Hrvatskoj cf. D. Jelovina, o. c. (n. 17), 77—82, tab. II, III. — Popis mačeva br. 11.

²⁵ Tekija — položaj Vojnička kuhinja, kod Kladova, pojedinačan nalaz u sred-njovjekovnom sloju, tj. nasipanoj zemlji vidno iznad rake dubljeg groba (bez pri-loga), kojemu nalaz ne pripada; spata (tab. VI, 1), možda poslijekarolinška ili pak bizantski mač(?), jabučica nedostaje, na donjem dijelu drška i na najgornjem dijelu sječiva vidljiva naslaga (smjesa drvenih tragova obloge i korodiranog željeza), na-krsnica poduža na rubovima nešto oštećena, sječivo donekle ušćevano, no poprilično oštećeno korozijom, vrh šiljka sječiva nedostaje, uzduž sječiva, kovanog bez žlijeba, preostali su mjestimice ostaci drvenih korica, ukupna dužina tog oružja (nije konzervirano) cca 0,86 m. Lit.: M. Janković, Oružje i oruđe 10—11 veka u istočnoj Srbiji, referat održan 27. 4. 1982. na simpoziju »Oruđe i oružje srednjeg veka u Jugoslaviji«, Novi Sad 1982 (u tisku). Podatke i crtež poslala nam je M. Janković, Beograd. — Vidi n. 11. — Popis mačeva br. 12.

²⁶ Cf. Z. Vinski, o. c. (n. 1), n. 90a. — Isti, o. c. (n. 2), n. 28 s pripadnim tekstom.

²⁷ Pripominjemo da nije bilo moguće rendgenski snimati redom sve poslijekarolinške spate, uspjeli smo to provesti samo na 3 primjerka: Brodski Drenovac (n. 15), Dabar (n. 16), Vršac (n. 18). — Na sječivima karolinških spata u Jugoslaviji ustanovili smo radioničku signaturu u dva slučaja, cf. Z. Vinski, o. c. (n. 1), 20, tab. V, 1, IX, 2.

²⁸ Spate tipa W valja razlikovati od češćih i raskošno ukrašenih iskonski vjero-jatno karolinških spata tipa V, datiranih u Skandinaviji i u Sovjetskom Savezu u prvu polovicu 10. st.; za tip V cf.: J. Petersen, o. c. (n. 12), 154 sqq. — A. N. Kirpičnikov, Drevnerusskoe oružje, 1, Arh. SSSR etc., E 1—36, 1966, 31 sq.

²⁹ Npr. u Sovjetskom Savezu — s opsežnim i različitim fundusom mačeva zapad-nog i skandinavsko-baltičkog podrijetla — samo 1 primjerak spate tipa W, i to s nalazišta Šestovicij kod Černigova iz kurgana 10. st., cf. A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 33, 82. — Ostale prilično rijetke nalaze tipa W ne navodimo.

³⁰ J. Petersen, o. c. (n. 12), 156 sqq., 207. — Za spatu s nalazišta Bredvold ovdje tab. VII, 1.

³¹ J. Petersen, o. c. (n. 12), 167. — H. Arbmán, Schweden u. das karolin-gische Reich, 1937, 228. — A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 33.

³² J. Petersen, o. c. (n. 12), 158. — A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), *ibidem*.

³³ Vrlo tipičan primjer spate (na sječivu nečitak natpis signature), nađene kod mjesta Demmin — rijeka Peene, Njemačka (tab. VIII, 1), cf. H. Jankuhn u djelu Festschrift G. Schwantes, 1951, 227; crtež po predlošku iz arhiva H. Jankuhn, Göttingen (za prvu objavu cf. O. Kunkel, Pommersche Urgeschichte in Bildern, 1931, 93, tab. 97, 3). — Za drugi primjer slične spate s nepoznatog nalazišta u Njemačkoj cf. H. Arbmán, o. c. (n. 31), 215, 229, fig. 38 zadnji u redu desno.

³⁴ Székesfehérvár-Rádiótelep, grob 36, spata (tab. VII, 3) u staromadžarskom grob-lju kasnog 10. st. (po našem je mišljenju spata zgotovljena u prvoj polovici 10. st.), cf. K. Bakay, o. c. (n. 5), 134, 168, fig. 9, 3. — Mađarska, nepoznato nalazište, poje-dinačan nalaz spate (tab. VII, 4), cf. isti, o. c. (n. 5), 141 sq., fig. 13, 2. — U Mađar-skoj su, po jabučicama ili po nakrsnicama, još donekle usporedive spate s nalazišta: Gégény, Nagyhalász, Piliny, cf. isti, o. c. (n. 5), 125 sq., 129, 140, fig. 11, 1, fig. 11, 2, fig. 13, 3.

³⁵ Norveška, nepoznato nalazište, pojedinačan nalaz spate (tab. VII, 2), cf. J. Pe-tersen, o. c. (n. 12), fig. 125. — U Evropi postoje i dalji primjerci prijelaznog tipa W—X, tako npr. u Nizozemskoj spata s nalazišta Wageningen, cf. J. Ypey, *Be-richten Rijksd. Oudh. Bodemonderz.*, 12—13, 1962—63, 176, fig. 29.

³⁶ H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 213. — H. Seitz, Blankwaffen I etc., 1965, 108, 132, 138. — A. Ruttkay, Waffen u. Reiterausrüstung etc., II, *Slov. Arch.*, XXIV, 2, 1976, 250 sq. (s daljom lit. u tom smislu). — Cf. Z. Vinski, o. c. (n. 17), 152.

³⁷ H. Arbmán, o. c. (n. 31), 228.

³⁸ Cf. n. 31. — Cf.: E. A. Gessler, *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit etc.*, 1908, 104. — H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 220. — Oružarske radionice mogu se pretpostavljivo lokalizirati u gradovima, a) u Porajnju: Essen, Köln, Mainz; b) u gornjem Podunavlju: Regensburg, Passau.

³⁹ H. Arberman, o. c. (n. 31), 173, n. 2, 228, n. 4. — Za objavu cf. P. Post, *Die Sammlung Gay u Amtl. Berichte aus den K. Kunstsammlungen in Berlin*, 33, 1911, 75 sqq., fig. 45 (okov), fig. 46 (spata). Taj pariški nalaz čuva Zeughaus, Berlin. — Napominjemo da su ukrašene spate tipa X izuzetno rijetko ušćuvane. Navodimo npr. raskošno ukrašenu spatu mlade varijante tipa X (poluelipsoidna jabučica, duga nakrsnica), datiranu u kasno otosko vrijeme oko g. 1000, tzv. mač sv. Kuzme i Damjana u katedrali grada Essen, cf. V. H. v. Elbern, *Das erste Jahrtausend etc.* (Taf. - Bd.), 1962, 81, tab. 372. — Cf. H. Seitz, o. c. (n. 36), 142, tab. IV (kompletniji snimak te vrlo raskošno rađene spate u koricama). — Za stariju i mladu varijantu spata tipa X cf. n. 42.

⁴⁰ J. Petersen, o. c. (n. 12), 158, 167. — H. Arberman, o. c. (n. 31), 215, 227. — O trgovini poblize cf. isti, o. c. (n. 31), 13 sqq., 18 sqq. — Tipičan vikiški mač. tipa X, nađen u Norveškoj, navodi npr. H. Seitz, o. c. (n. 36), 108, fig. 65 desno.

⁴¹ Poblize R. Pleiner, o. c. (n. 8), 226 sqq., 279, fig. 46 (predložak za našu sl. 1). — Cf. A. K. Antein, *Damasskaja stal v stranah bassejna Baltijskogo morja*, 1973, 41, fig. 47.

⁴² J. Petersen, o. c. (n. 12), fig. 127, fig. 128 starija su varijanta, a fig. 124, fig. 129 mlada su varijanta. — Cf.: H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 213. — A. Nadolski, o. c. (n. 6), 26. — W. Sarnowska, o. c. (n. 6), 306.

⁴³ Cf. n. 32 s pripadnim tekstom. — Stariju varijantu tipa X pokušalo se dovesti u vezu s oblikom jabučice sjevernjačkog mača Petersenova tipa U, cf. A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 251. — Za tip U cf. J. Petersen, o. c. (n. 12), 153 sq., fig. 122. — Spate tipa U (imaju zapravo dvodijelnu jabučicu) nisu nam poznate na kontinentu — primjerak iz Holešova u Moravskoj mogao bi možda biti prijelazan tip W—X, za tu nereproduciranu spatu cf. B. Dostál, *Slovanská pohřebišťe za střední doby hradištní na Morave, 1966*, 67 n. 4. Inače se u Skandinaviji datira tip U ne prije druge polovice 10. st., cf. J. Petersen, o. c. (n. 12), *ibidem* (također usmeno pripćenje H. Jankuhn, Göttingen), dakle dijelom kasnije od starije varijante tipa X (izvjesnim dijelom prve polovice 10. st.), pa nam se spomenuta tvrdnja A. Ruttkaya, o. c. (n. 36), *ibidem*, ne čini vjerojatna.

⁴⁴ H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 213. — K. Tackenberg, *Westfälische Forschungen etc.*, 13, 1960, 17. — M. Müller-Wille, *Offa etc.*, 27, 1970, 75. — Isti, *Offa etc.*, 34, 1977, 43.

⁴⁵ A. Nadolski, o. c. (n. 6), 26. — W. Sarnowska, o. c. (n. 6), 305—307.

⁴⁶ A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 33.

⁴⁷ K. Bakay, o. c. (n. 5), 168 sqq.

⁴⁸ Upozoravamo na pojedine spate navedene u n. 34. — Za ispravak drastičnog slučaja netočnog datiranja i pogrešne tipološke atribucije slučajnog, možda grobnog nalaza znatno starije spate (zapravo tzv. tipa Immenstedt) s nalazišta Csánig u zapadnoj Mađarskoj cf. Z. Vinski, o. c. (n. 1), n. 54, tab. XIV, 5.

⁴⁹ J. Petersen, o. c. (n. 12), 165.

⁵⁰ H. Arberman, o. c. (n. 31), 227 sq.

⁵¹ M. Kliský, o. c. (n. 9), 110 sq. — A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 250.

⁵² Iz češoslovačke literature poznata su nam dva popisa ranosrednjovjekovnih mačeva, cf.: M. Kliský, o. c. (n. 9), 114—116 (sadržava 18 spata tipa X). — Z. Klanica u katalogu »Grossmähren« etc., *Römisch-Germanisches Zentrealmuseum, 1966*, 270—277 (sadržava 24 spata tipa X); potonji popis nije posve točan, nedostaje npr. spata s nalazišta Holešov (cf. n. 43), nekoliko su tipoloških atribucija pogrešno navedene, tako npr. spata s nalazišta Zďánice (no. 53) nije tipa X, već je znatno stariji prijelazan oblik posebnog tipa I i tipa H, cf. Z. Vinski, o. c. (n. 1), n. 41, tab. XIV, 4.

⁵³ Cf. n. 52 s navedenim datiranjima u citiranoj lit.

⁵⁴ Izvjesna manja nesuglasja navodi M. Kliský, o. c. (n. 9), 111. — Upozoravamo, doduše, na to da je svakako prerano datirana spata tipa X s nalazišta Mikulčice-Valy, grob 280, čak u drugu četvrtinu 9. st., cf. J. Poulík, o. c. 1957 (n. 9),

283, fig. 71; poslije je to nerealno datiranje modificirao u treću četvrtinu 9. st. Poulikov suradnik Z. Klanica, o. c. (n. 52), 273, (no. 30). — Realnije je mišljenje o datiranju analognih spatia tipa X iz Moravske u posljednju četvrtinu 9. st., što ga iznosi V. Hrubý, *Staré Město etc.*, 1955, 167. — Cf. n. 56.

⁵⁵ Na takvu vjerojatnost za različite krajeve Evrope upozorava A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 33, premda smatra da su spate tipa X u Sovjetskom Savezu (ukupno 5 primjeraka) zapravo importirane sa zapada. — Cf. isti, o. c. (n. 7), 188, 197.

⁵⁶ Závada, grob 23 (Čehoslovačka), cf. D. Bialeková u publikaciji *Významné slovanské nálezišká na Slovensku*, 1978, 246, fig. 118; spata (tab. VIII, 3), njezina garnitura remena ima ponešto degeneriran ukras tzv. stila Blatnica, te indicira vjerojatno kasnije 9. st. — Za nalazište i stil Blatnica cf. K. Benda, *Slov. Arch.*, XI, 1, 1963, 199—220. — Naknadna opaska: Pri završetku našeg rukopisa dobili smo uvid u kompletnu objavu slavenskog groblja 9. st. s nalazišta Závada, cf. D. Bialeková, *Slov. Arch.*, XXX, 2, 1982, 123—164. Ondje se grob 23, sa spatom tipa X, datira, zbog lokalne stratigrafije, vjerojatno već u prvu polovicu 9. st., cf. ista, o. c. 1982 (n. 56), 163 sq. Usprkos tom zapažanju, smatramo pravilnijim da grob 23 ipak pripada drugoj polovici 9. st., jer se najranije tada pojavljuju spate tipa X. — Cf. također tabelarnu shemu: A. Ruttkay, *Slov. Arch.*, XXX, 2, 1982, 176 sq., tab. II (naznačeno datiranje za spate tipa X između 850—900. g. u Velikoj Moravskoj). — Duga nakrsnica spate tipa X iz groba 23 — cf. D. Bialeková, o. c., 1982 (n. 56), 163, fig. 17 — predstavlja anomaliju u odnosu na evropske tipološke kriterije (cf. n. 42, 54 i pripadni tekst), možda objašnjivu lokalnom proizvodnjom tog oružja.

⁵⁷ Schwödiau (Gornja Austrija), pojedinačan nalaz spate (tab. VIII, 2), cf. E. Beninger, Ae. Kloiber, *Jahrbuch des o.-ö. Musealvereines*, 107, 1962, 162 sq., tab. XV, 18. — Nadalje u susjednom kraju 2 analogne spate: pojedinačan primjerak s nalazišta Wartberg ob der Aist, te navodno grobna cjelina (vjerojatno slavenska 10. st.) s nalazišta St. Georgen an der Gusen, cf. isti, o. c. (n. 57), 163 sq., 238.

⁵⁸ Marin — jezero Neuchâtel (Švicarska), pojedinačan nalaz spate (tab. IX, 1), na damasciranom sječivu donekle čitak natpis ULFBERHT, crtež po predlošku iz arhiva H. Jankuhn, Göttingen, cf.: E. A. Gessler, *Zeitschr. f. hist. Waffenkunde*, VI, 1912—1914, 391 sq., fig. 1—4. — H. Schneider, *Waffen im Schweizerischen Landesmuseum, Griffwaffen*, I, 1980, 17, fig. 8 (balčak dat. u 11. st., ali sječivo dat. u 9. st.).

⁵⁹ Duurstede — Wijk (Nizozemska), pojedinačan nalaz spate (tab. IX, 3), nakrsnica oštećena, na damasciranom sječivu vrlo rijedak natpis ATALBALD IE, cf. J. Ypey, o. c. (n. 35), 160 sq., fig. 14, 15. — Cf. n. 78. — Napomena: Duurstede, zvano za karolinškog vremena Dorestad, znamenito je naseobinsko nalazište ranog i razvijenog srednjeg vijeka, cf. isti u publikaciji Dorestad, *Spiegel Historiae*, 13, 4, 1978, 254 sq., fig. 2 (niz karolinških i pojedinih poslijekarolinških damasciranih spatia).

⁶⁰ Novgorod — okolica (Sovjetski Savez), pojedinačan nalaz spate (tab. IX, 2), jabučica poluelipsoidna, na sječivu natpis ULFBERHT, cf.: W. Arendt, o. c. (n. 7), 164. — A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 33, 82 sq., tab. I, 4 (spata datirana u 10. st.).

⁶¹ Hamburg — rijeka Laba (Njemačka), pojedinačan nalaz spate (tab. IX, 4), nakrsnica lako zavinuta prema dolje, na sječivu natpis ULFBERHT, cf.: J. Schwietering, *Zeitschr. f. hist. Waffenkunde*, VII, 1915—1917, 107 sq. — H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 212 sqq., tab. 4 c. — M. Müller-Wille, o. c., 1977 (n. 44), 73, fig. 13, 6.

⁶² Regija ušća rijeke Loire u Atlantik, nalazište Saffré — rječica Issac, blizu grada Nantes (Dép. Loire-Atlantique), Francuska, pojedinačan nalaz spate (tab. X, 1), jabučica poluelipsoidna, na sječivu natpis INGELRED, na drugoj strani sječiva natpis FIT (srednjovjekovni oblik = *fectit*), cf.: R. Wegeli, *Zeitschr. f. hist. Waffenkunde*, III, 1902—1905, 218, fig. 4. — G. Durville, *Bulletin de la Société arch. et hist. de Nantes et de la Loire-Inférieure*, 68, 1928, 126, 129, fig. A 3, fig. 63. — Pri ušću Loire, oko grada Nantes, našlo se u rijeci još 8 spatia tipa X (na pojedinima varirani natpisi INGELRD i INGLRD); to je iskonski većinom kontinentalno oružje vjerojatno znatnim dijelom ostavština Normana, cf. M. Müller-Wille u publikaciji *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu etc.*, 12, 1978, 70 sqq., 78 sq. (popis 12 nalaza spatia tipa X u Francuskoj). — Za opću orijentaciju o mačevima vikinške epohe u Francuskoj cf. H. Arbmán, N. O. Nilsson, *Meddelanden Lunds Univ. Hist. Mus.*, 1966/68, 163—202.

⁶³ Schellhorn-jezero Schar (Njemačka), pojedinačan nalaz spate (tab. X, 2), držak koso narebren, sječivo damascirano, cf. M. Müller-Wille, o. c., 1977 (n. 44), 70, fig. 13, 2.

⁶⁴ Stade — rječica Schwinge (Njemačka), pojedinačan nalaz spate (tab. X, 3), nakrsnica vrlo duga (oko 0,20 m), na sječivu osobito rijedak natpis BENNO ME FECI(T), na drugoj strani sječiva natpis INOMINE DNI, cf.: H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 213. — M. Müller-Wille, o. c., 1977 (n. 44), 73, fig. 14, 1 (spata razvijenog srednjeg vijeka zgotovljena po tradiciji tipa X).

⁶⁵ Z. Vinski, o. c. (n. 1), 20, n. 91, 92, tab. V, 1, IX, 2.

⁶⁶ Z. Vinski, o. c. (n. 2), n. 33, fig. 3, fig. 4 (karte rasprostiranja).

⁶⁷ H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 212—229, n. 41 (dalja lit.).

⁶⁸ M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 65—91, n. 26 (dalja lit.).

⁶⁹ A. K. Antein, o. c. (n. 41), *passim*, napose cf. 38—45. — Cf. A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 38 sq., fig. 9. — Obojica stručnjaka pozivaju se češće jedan na drugog.

⁷⁰ Cf. reproducirane natpise u lit.: R. Wegeli, o. c. (n. 62), 181 sqq., fig. 3. — H. Jankuhn, o. c. (n. 33), fig. 1a-f. — M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), fig. 6—9 (brojni natpisi). — A. K. Antein, o. c. (n. 41), fig. 49a-t.

⁷¹ M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 76. — Spominje se nekoliko radionica, cf. J. Hermann, Wikinger u. Slawen etc., 1982, 145, fig. 158.

⁷² Z. Vinski, o. c. (n. 1), 20, n. 81 (sa starijom lit.), tab. V, 1.

⁷³ H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 226. — M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 74 sq., 82.

⁷⁴ M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 75.

⁷⁵ Niz signatura iznimnih imena na sječivima spata prikupili su: H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 227. — A. K. Antein, o. c. (n. 41), 45.

⁷⁶ A. K. Antein, o. c. (n. 41), 47, fig. 52. — Možda je taj zagonetan natpis oponašanje po tradiciji imena ULFBERHT.

⁷⁷ J. Ypey, *Berichten Rijksd. Oudh. Bodenmonderz.*, 9, 1959, 297 sqq., fig. 21.

⁷⁸ Cf. n. 59. — Dodatak IE čita objavitelj kao II, cf. J. Ypey, o. c. (n. 35), 162.

⁷⁹ Među nizom drugih natpisa na sječivima 10. i 11. st. pojavljuje se i natpis LEUTILRIT (većinom su drugo slovo L i drugo slovo T naglavce) na pojedinim spatama u Engleskoj i u Sovjetskom Savezu, cf.: H. Maryon, *The Antiquaries Journal*, XXX, 1950, 175 sqq. — A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 39.

⁸⁰ R. Wegeli, o. c. (n. 62), 218 sqq. — H. Arberman, *Zeitschr. f. hist. Waffen- u. Kostümkunde*, N. F., V, 1936, *passim*. — H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 226 — A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 39. — A. K. Antein, o. c. (n. 41), 45 sq.

⁸¹ Cf. n. 80. — Za kartu rasprostiranja spata s natpisima INGELRED na sječivima cf. H. R. E. Davidson, *The sword in anglo-saxon England*, 1962, fig. 29.

⁸² Cf. M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 83—88 (prilično potpun specifičan popis). — Cf. A. K. Antein, o. c. (n. 41), 39 (sumaran popis bez specifikacija). — Cf. Z. Vinski, o. c. (n. 2), n. 33, fig. 3 (karta evropskog rasprostiranja spata s natpisima ULFBERHT na sječivima).

⁸³ Varijante imena INGELRED na sječivima navode: H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 226. — A. K. Antein, o. c. (n. 41), 45. — Za nepravilnosti vidi npr. signature na sječivima pojedinih spata nađenih uz ušće rijeke Loire, cf. n. 62.

⁸⁴ H. Arberman, o. c. (n. 80), 145 sqq. — H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 221 sq., fig. 2c. — R. Ewart Oakeshott, *The Archaeology of Weapons*, 1960, 144 sq. — H. Seitz, o. c. (n. 36), 106, 110, fig. 63, 66. — W. Reid, o. c. (n. 4), 33.

⁸⁵ H. Jankuhn, o. c. (n. 33), 226, n. 75.

⁸⁶ Nešto je mlađa ovdje nereproducirana spata s natpisom INGELRILT na sječivu, datirana u prvu polovicu 12. st., cf. H. Arberman, o. c. (n. 80), 147. — Valja spomenuti još osobito skupocjen tzv. mač sv. Mauricija, u sastavu nekadašnjih insignija Svetog Rimskog carstva (čuva ih Svjetovna riznica, Wien); mač je obilježen po tradiciji mlađe varijante tipa X, na balčaku je grb cara Otona IV (1208—1215), no kvalitetno sječivo, doduše bez signature, kao i raskošne korice proizvodi su 11. st., pobježe cf. H. Seitz, o. c. (n. 36), 138—142, fig. 82. — Cf. n. 39.

- ⁸⁷ Mišljenja spominje A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 34.
- ⁸⁸ J. Żak, *Archeologia Polski*, IV, 1960, 333 sq.
- ⁸⁹ J. Petersen, o. c. (n. 12), 175—177.
- ⁹⁰ Löken, grobni nalaz spate (tab. XI, 1), cf. J. Petersen, o. c. (n. 12), 176, fig. 136. — Nekoliko spata tipa Z s dijelom patvorenim signaturama ULFBERHT na sječivima navodi M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 75.
- ⁹¹ Za sumarnu specifikaciju cf. A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 28), 23. — Odatle i ovdje reproducirana paralela (tab. XI, 2) s nepoznatog nalazišta (ukrasni križevi na sječivu), cf. isti, o. c. (n. 28), 82 sq., fig. 6, 1.
- ⁹² J. Leppäaho, *Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland etc.*, 1964, tab. 11a, tab. 37a. — Naročito je raskošna jedna spata tipa Z nađena u Švedskoj, cf. H. Seitz, o. c. (n. 36), 108, 110., fig. 64.
- ⁹³ A. Nadolski, o. c. (n. 6), 26 tab. VII, 2—5. — W. Sarnowska, o. c. (n. 6), 308.
- ⁹⁴ Brześć Kujawski, grob 31 (srednje Povolje), spata (tab. XI, 3) cf.: W. Sarnowska, o. c. (n. 6), 276 sq., 308, fig. 3a, 3b. — A. Nadolski, o. c. (n. 6), 146 sq., fig. 3.
- ⁹⁵ O spatama u Engleskoj i o tipu Z cf. V. I. Evison, *The Arch. Journal*, CXXIV, 1968, 160 sqq., posebno 161, 169, 171 sq., 183. — Pripominje se da su balčaci više onamošnjih spata po njihovom dekoru anglosaski prizvodi. — Za ovdje nereproducirane 2 spate iz rijeke Temza cf. M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 83 sq.
- ⁹⁶ Wandsworth — rijeka Temza, spata (tab. XI, 4), cf. V. Evison, o. c. (n. 95), 177, 179 sq., 185, fig. 4a.
- ⁹⁷ H. Arbman, o. c. (n. 80), 146 sqq.
- ⁹⁸ M. Müller-Wille, o. c., 1970 (n. 44), 75. — Isti, o. c., 1977 (n. 44), 53.
- ⁹⁹ Cf. n. 13.
- ¹⁰⁰ A. Nadolski, o. c. (n. 6), 26—30, 35 (tabelarna specifikacija 17 spata).
- ¹⁰¹ Izbor odgovarajuće lit. navode: M. Müller-Wille, o. c., 1977 (n. 44), 53 n. 51. — A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 252 sqq.
- ¹⁰² M. Müller-Wille, o. c., 1977 (n. 44), fig. 14, 4, 5 (nejasni natpisi), fig. 15, 1 (križ). — Nekoliko adekvatnih spata 12. st. postoje u Švicarskoj, cf. H. Schneider, o. c. (n. 58), 18—21, fig. 9—12, 14, 15. — Sličan primjerak 12. st. (čini se bez signature) iz okolice Kölna navodi H. Seitz, o. c. (n. 36), 132, fig. 81 sredina. — O raznolikim mladim natpisima i žigovima niza drugačijih signatura na sječivima kasnosrednjovjekovnih mačeva cf. R. Wegeli, o. c. (n. 62), 220 sqq., 261 sqq., 290 sqq.
- ¹⁰³ Nalazište Myjava (Slovačka), cf. A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 255; za reprodukciju te spate cf. isti, *Slov. Arch.*, XXIII, 1, 1975, fig. 10, 3. — Nadalje spata prije-laznog tipa X- α (12. st.) s nalazišta Rothenburg (Švicarska), na sječivu natpis IN-GELRID i PREBM, cf. H. Schneider, o. c. (n. 58), 18, fig. 10. — Cf. n. 86.
- ¹⁰⁴ Na taj oslikani prikaz ukazao je već A. Nadolski, o. c. (n. 6), 28, fig. 4. — Poblize za tzv. bamberški evandelijar i navedenu minijaturu (scena: car Oton III i pratnja): Evandelijar cara Otona III (škola Reichenau) u katedrali grada Bamberg, cf.: J. Porcher, H. Swarzenski, *Miniatures des premières siècles du Moyen-Age*, 1951, 18, 20, tab. IX. — H. Jantzen, *Ottotonische Kunst*, 1959, 72—75. — Ovdje tab. XV, 1. — Cf. n. 133 i pripadni tekst.
- ¹⁰⁵ Cf.: W. Sarnowska, o. c. (n. 6), 289 sq., 305, fig. 24, razabire se kružni žig na sječivu (navodno mlađa varijanta tipa X). — A. Nadolski, o. c. (n. 6), 152 sq., tab. VI, 4 (navodno tip X, dat. 12. st.). — Namysłów, spata (tab. XII, 1).
- ¹⁰⁶ Cf. A. Nadolski, o. c. (n. 6), 28, 152 sq., n. 33, tab. IX, 2 (prijelazan tip X- α , dat. 11.—12. st., navodno grobni nalaz). — Rzeczków, spata (tab. XII, 2).
- ¹⁰⁷ Cf. A. Nadolski, o. c. (n. 6), 28, 150 sq., tab. VIII, 2 (tip α , dat. 11. st.) — Kwiatkowie, spata (tab. XIII, 1).
- ¹⁰⁸ Cf. A. Nadolski, o. c. (n. 6), 28, 154 sq., tab. VIII, 3 (tip α , dat. 11. st.). — Winiary, spata (tab. XIII, 2).
- ¹⁰⁹ Cf. A. Nadolski, o. c. (n. 6), 28, 154 sq., tab. IX, 1 (na jabučici ukrasni uložak križa vjerojatno od mjedi, krnje sječivo s ostacima damasciranja, vrlo oštećeno, tip α , dat. 11. st.). — Załęczno, spata (sl. 2).

- ¹¹⁰ Cf. n. 102, 103 i pripadni tekst, te n. 146, 147.
- ¹¹¹ Cf. n. 100 i pripadni tekst.
- ¹¹² Z. Vinski, s. v. Biskupija, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- u. Frühgesch. Europas*, 1, 1966, 126 (groblje na položaju Crkvina zapravo je trajalo dulje od 11. st. kroz srednji vijek).
- ¹¹³ Sumarno o značaju nalazišta cf. Z. Vinski, s. v. Bihaći, o. c. (n. 112), 121.
- ¹¹⁴ Cf.: T. J. Arne u djelu *Opuscula Arch. O. Montelio septuagenario dicata*, 1913, 375 sqq. — G. F. Korsuhina, *Sovet. Arh.*, 13, 1950, 63 sqq. — A. Nadolski, o. c. (n. 6), 34. — K. Bakay, o. c. (n. 5), 165 sqq. — Ponajviše P. Paulsen, o. c. (n. 24), *passim*.
- ¹¹⁵ P. Paulsen, o. c. (n. 24), 107, 140. — Ostala lit. navedena u n. 24 je zastarjela i vremenski neodređena s obzirom na okove korica mačeva.
- ¹¹⁶ Poblje o južnoitalskim Normanima i njihovom kraćem boravku na dalmatinskoj obali cf.: F. Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara etc.*, 1925, 495, 533 sq., 551, 554, 568. — N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 1971, 342 sqq., 383, 386, 390, 495.
- ¹¹⁷ Na mnogobrojnim spatama tipa X u Evropi doista su vrlo često uočljivi žljebovi na sječivima (tako ovdje npr. tab.: II, 2, 3, III, 1, 2, VIII, 2, 3, IX, 1—4, X, 1, 2), iako nailazimo ponegdje na pojedine primjerke tipa X bez žlijeba, npr.: spata s nalazišta Skeie u Norveškoj, cf. J. Petersen, o. c. (n. 12), 164 sq., fig. 128, te spata s nalazišta Marszowice u Poljskoj, cf. W. Sarnowska, o. c. (n. 6), 287, fig. 21.
- ¹¹⁸ Cf. A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 251, fig. 1, 6, fig. 1, 7 (sheme presjeka spata tipa X).
- ¹¹⁹ Pismeno priopćenje (1982. g.) M. Janković, Beograd, cf. n. 25.
- ¹²⁰ Ritopek (kod mjesta Grocke, na desnoj obali Dunava, nizvodno od Beograda), pojedinačan nalaz bez bližih podataka; mač (tab. VI, 2), kratak, dvosječan od kovanog željeza, jabučica oblikovana poput kugle, iznad nje (poput krune jabučice) manja kugla, povrh nje ispupčenje, ispod jabučice mala prečka odvaja jabučicu od drška, nakrsnica ne postoji, široko je sječivo bez žlijeba, samo s jedne strane sječiva urezan nepravilan križ, stanje usčuvanosti dobro, ukupna dužina mača cca 0,70 m. Lit.: neobjavljen. Podatke, crtež i fotografiju poslali su nam M. Ljubinković-Čorović i M. Tatić, Beograd; mač čuva Narodni muzej, Beograd.
- ¹²¹ Na osnovi opsežne bizantološke literature došao bi bizantolog do određenijih saznanja. — Sustavno traganje u depozitarijama velikih muzeja, pored ostalih, npr. u Carigradu, pridonijelo bi po svoj prilici otkrićima bizantskih mačeva.
- ¹²² Cf. G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au dixième siècle*, Nicéphore Phocas, 1890, 580 sq., tab. IV. — Opaska: car Nikifor II Foka vladao je 963—969. g., cf. n. 129.
- ¹²³ Cf. D. Talbot Rice, *The Art of Byzantium*, 1959, 314 sq., tab. 105 (triptih dat. 988. g., čuva British Museum, London).
- ¹²⁴ Cf. F. Šišić, o. c. (n. 116), fig. 245 (po G. Schlumbergeru).
- ¹²⁵ Cf. F. Šišić, o. c. (n. 116), fig. 259 (po G. Schlumbergeru).
- ¹²⁶ Cf. A. V. Bank, *Vizantijsko iskusstvo v sobranijah Sovetskogo Sojuza*, 1966, 303, tab. 150, 151 (ikonu čuva Gosudarstvennaja Oružejnaja palata, Moskva).
- ¹²⁷ Cf. D. Talbot Rice, o. c. (n. 123), 325 sq., tab. 152 dolje (kovčević čuva riznica katedrala grada Troyes, Dép. Aube, Francuska).
- ¹²⁸ Cf. M. V. Alpatov, *Etjudi po istorii ruskogo iskusstva*, 1, 1967, 64 sq., fig. 37 (mozaik sv. Dimitrija Solunskog nalazi se u Mihailovskom samostanu grada Kijeva, Ukrajina, SSSR).
- ¹²⁹ Za genealoške podatke o bizantskim carevima cf. L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, 1969, 588 sq.
- ¹³⁰ U nama dostupnoj lit. npr. reproducirane minijature: G. Schlumberger, o. c. (n. 122), 77 (fig.), tab. III. — Ph. Sherard, *Bizanc*, 1970, 67 (fig. dolje), 69 (fig. sredina) etc.
- ¹³¹ Cf. C. Nordenfalk, *L'enluminure, le Haut Moyen-Age etc.*, 1957, 201 sq. (fig.), scena: pokolj nevinih; tzv. *Codex Egberti* (škola Reichenau), Egbert nadbiskup grada Trier (977—993), cf. H. Jantzen, o. c. (n. 104), 67—70.

¹³² Evandelijar cara Otona III (983—1002), cf. n. 104 i pripadni tekst; iz tog evanđelijara posve drugačije koncipirana minijatura, iako škole Reichenau (scena: zarobljeni Krist na Maslinovoj gori), detalj prema predlošku u arhivu H. Jankuhn, Göttingen.

¹³³ Cf. n. 104 i pripadni tekst.

¹³⁴ Cf.: H. Jantzen, o. c. (n. 104), 94 sq., fig. 27. — A. Maurois, *Histoire de l'Allemagne*, 1965, 49, 53 (fig.); sakramentarij cara Henrika II (1012—1024), Bamberg, minijatura (scena: posvetna slika krunjenja cara) škole Regensburg, detalj: carska spata pozlaćena i posuta dragim kamenjem.

¹³⁵ Cf. L. Gischa, L. Mazon, R. Hamann-MacLean, *Frühe Kunst im westfränkischen Reich*, 1939, 17, dodatak 12, tab. 113; opatija St. Martial u gradu Limoges (Dép. Haut Vienne), Francuska (škola?); scena: lik svirača.

¹³⁶ V. I. Evison, o. c. (n. 95), 185 sq., fig. 9a; anglosaska minijatura, detalj (Davidov mač u sceni u kojoj David ubija Golijata), za podatak i datiranje anglosaskog manuskripta cf. ista, o. c. (n. 95), *ibidem*.

¹³⁷ Cf. A. Malraux, *La métamorphose des dieux*, 1957, 178, 180 (fig.); St. Benoît-sur-Loire (nedaleko grada Orléans, Dép. Loiret), Francuska, čuvena benediktinska opatijska crkva 11. st., o njoj pobliže cf.: M. Aubert, M. Pobé, J. Gantner, *Gallia Romanica etc.*, 1964, XXIV, fig. 224—230. — B. Ruprecht, *Romanička skulptura u Francuskoj*, 1979, 11, 20, 35, 37, 46, 54, 56, 75 sq., fig. 4—6. Sve bez navedenog figuralnog kapitela sa scenom žrtvovanja Izaka, cf. A. Malraux, o. c. (n. 137), 180 (fig.).

¹³⁸ Cf.: E. MacLagan, *The Bayeux Tapestry*, 1945, 8, fig. 10. — S. Bertrand, *La tapisserie de Bayeux*, 1966, 81, tab. 19 (s daljom lit.). — A. M. Cetto, *Der Wandteppich von Bayeux*, 1969, 10 sq., tab. 25. — C. H. Gibbs-Smith, *The Bayeux Tapestry*, 1973, 11, fig. 18; znamenita tapiserija nekoć u katedrali, a sada u biskupskoj palači normandijskog grada Bayeux (Dép. Calvados), Francuska; na platnenoj podlozi tapiserije (dužine 70 m, širine 0,70 m) vunom (u 8 boja) vezeno mnoštvo likovnih prikaza događaja oko normanskog vojvode Vilima Osvajača; u citiranoj lit. detalj iste scene: grof Guy de Ponthieu (Vilimov vazal, razgovara s grofom Haraldom od Wessexa u svojoj tvrđavi Beaurain-le-Château, Pikardija) drži rukom na sječivu spatu tipa X, mlade varijante (tab. XVI, 1). Na toj je tapiseriji, vezenoj između 1066. i 1077. g., uočljiv još niz više ili manje vjerno prikazanih analognih spat, sličnih tipu X.

¹³⁹ Cf.: R. Eitelberger, *Jahrbuch der k.-k. Central-Commission*, V, 1861, 146 sqq., fig. 4 lijevo. — Isti, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler Dalmatiens*, 1884, 64 sq., tab. III. — Lj. Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, 1952, 49, fig. 80. — Preciznije s pojedinostima: I. Bach, A. Badurina, *Peristil*, 14—15, 1971—1972, 55—64, 56 (fig. gore desno); u gradiću Rabu (na istoimenom otoku) čuva župna crkva sv. Marije (bivša katedrala) 4 pločice od pozlaćenog bakra, ukrašene dubenim emaljom (svakako zapadnog podrijetla), s prikazima likova 8 apostola, 2 evanđelista etc. Te su pločice imale funkciju oplata na (neučuvanom) prijenosnom oltariću 12. st., za rekonstrukciju cf. I. Bach, A. Badurina, o. c. (n. 139), 59 (fig.), 62 (fig.); postoje brojne tadašnje paralele, odnosno prijenosni oltarići, u Lotaringiji, tj. oko rijeke Meuse (Maas), te u donjem Porajnju. Pločice nisu, dakle, pripadale nekom relikvijaru, ni tzv. križu što ga je (po lokalnoj tradiciji) mađarsko-hrvatski kralj Koloman (1095—1116) navodno 1111. g. darovao rapskom biskupu (to spominje starija lit.), jer su one zapravo nastale kasnije u 12. st. U citiranoj lit. ograničavamo se jedino na scenski lik apostola Tome, zbog zornog prikaza spate (tab. XVI, 3, cf. pripadni tekst).

¹⁴⁰ Spate tipa L datirane su u podmaklo 9. i u prvu polovicu 10. st. (nalazišta u Engleskoj, Norveškoj i jednom na otoku Island), pobliže cf. J. Petersen, o. c. (n. 12), 112—116, fig. 94—97. — Za njihovo anglosasko podrijetlo cf.: H. Arbman, o. c. (n. 31), 229. — V. I. Evison, o. c. (n. 95), 161.

¹⁴¹ Pobliže cf. A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 253, fig. 4 (sa specifikacijom minijatura).

¹⁴² Pobliže cf. A. Ruttkay, o. c. (n. 36), 253, fig. 3. — Spomenuti koncept skrćivanja klesanih mačeva (iskonski dugih dimenzija) ponegdje prikazanih na romaničkoj kamenoj skulpturi, uočili smo npr. (sl. 3) na čuvenom portalu katedrale sv. Lovrijenca u Trogiru (djelu majstora Radovana), datiranom 1240. g., cf. C. Fisković, Radovan, 1965, VII sq., tab. 31. — Pripominjemo da se na oblikovanju balčaka

prikazanog mača (sl. 3) razabire tradicija mačeva tipa X čak za vremena poodmakle romanike (portal trogirске katedrale). — Jabučica klesanog mača (sl. 3) usporediva je donekle s onom na neobjavljenom originalnom nalazu kasnijeg mača iz rijeke Cetine u mjestu Otoku kod Sinja (cf. n. 10). — Naknadno želimo upozoriti na još jedan značajan kameni figuradni reljef, datiran oko 1100. g., i to na romaničkoj krstionici crkve u mjestu Septvaux (blizu grada Laon, Dép. Aisne), Francuska, cf. H. Seitz, o. c. (n. 36), 138, fig. 80 (foto H. Arbman, Lund). Na tom su reljefu (tab. XVIII) pomnijim klesanjem plastično prikazani likovi ratnika, jedan od njih s pođužom spatom u koricama, opasanom o lijevi bok; spata je mlade varijante tipa X, lako zavinutoj masivnoj nakrsnici završeci su nešto zadebljani, na koricama je vidljiv okov. Nakrsnice lako zavinute prema dolje ponekad su uočljive na spatama tipa X, mlade varijante, podsjećamo na originalan primjerak (tab. IX, 4) s nalazišta Hamburg — rijeka Laba, cf. n. 61. Znalački klesani likovi ratnika na reljefu krstionice, demonstriraju realistički njihovo obrambeno oklopno oružanje. — Mimogred pripominjemo da se u Francuskoj može ustanoviti više primjeraka klesanih spat, donekle sličnih netom navedenoj (Septvaux, tab. XVIII), na romaničkim figuralnim kapitelima i reljefima; citiramo skraćeno još 4 primjerka, uz 1 iz Nizozemske, kako slijede. a) Francuska: cf. M. Aubert, M. Pobé, J. Gantner, o. c. (n. 137), XXV, fig. 238 (Soissons). — Cf. B. Ruprecht, o. c. (n. 137), 81. fig. 29 (Toulouse), 99, fig. 122 (Conques), 132, fig. 270 (Arles); b) Nizozemska: cf. H. Busch, *Germania Romanica* etc., 1965, III, fig. 8 (Maastricht).

¹⁴³ Za prikaz normanskog konjanika sa spatom tipa *a* u bici kod Hastingsa cf. A. M. Cetto, o. c. (n. 138), 19, tab. 44. — U sceni neposredno prije te bitke prikazan je vojvoda Vilim Osvajač s opasanom spatom tipa X, cf. C. H. Gibbs-Smith, o. c. (n. 138), fig. 34. — Za prikazivanje udaranja spatama u toj bici cf. H. Seitz, o. c. (n. 36), 113 sq., fig. 67 (detalj). — Za više odgovarajućih podataka cf. J. Mann, *Waffen u. Rüstungen, der Wandteppich von Bayeux* etc., 1957, 68 sq., tab. 29, 34, 53.

¹⁴⁴ Cf. I. Bach, A. Badurina, o. c. (n. 139), 55—64.

¹⁴⁵ Cf. I. Bach, A. Badurina, o. c. (n. 139), 56 (fig. sredina desno).

¹⁴⁶ Cf. K. Tackenberg, o. c. (n. 44), 13 sqq.

¹⁴⁷ Cf. K. Tackenberg, o. c. (n. 44), fig. 1. — Na citiranoj pločici (fig. 1) uočljive su spate u koricama, kao i one bez korica; na potonjim spatama razabiru se signirana sječiva, o čemu objavitelj raspravlja (cf. n. 146), iako inače nije prepoznao spate kao one tipa *a*.

¹⁴⁸ Lit.: F. Radić, *Starohrvatska prosvjeta*, god. I, br. 4, 1895, 246 (2 fig., reproducirani su likovi s prednje i stražnje strane skulpture). — Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* etc., 1930, 131, fig. 145. — Isti, *Živa starina* etc., 1943, 74 sq. (fig.). — K. Prijatelj, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 3, 1954, 73 sq., fig. 9, 10. — Z. Vinski, o. c. (n. 15), 50, tab. VIII (prvi put atribuiran mač dostojanstvenika kao spata tipa X). — I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, 1960, 44, n. 144—160, fig. 17, tab. XV (navodi se ostala većinom starija lit.). — Z. Vinski, o. c. (n. 17), 145, 155, fig. 9. — Spomenik čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

¹⁴⁹ Lit.: F. Radić, o. c. (n. 148), 245 sq. (fig.). — K. Prijatelj, o. c. (n. 148), 78 sqq., fig. 16. — Z. Vinski, o. c. (n. 17), 145, 155. — I. Petricioli, *Diadora*, 8, 1975, 113 sqq., tab II, 1. — Spomenik čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

Zusammenfassung

BETRACHTUNGEN ZU POSTKAROLINGISCHEN SCHWERTERN DES 10. UND 11. JAHRHUNDERTS IN JUGOSLAWIEN

Einleitung

Der Ausgangspunkt zu den nun folgenden Ausführungen bezieht sich auf die vorherige Bearbeitung von insgesamt 23 eisernen karolingischen Schwertern, bzw. Spathafunden, von 20 Fundorten in Jugoslawien, zum Teil in erhalten gebliebenen geschlossenen Gräbern des 9. Jahrhunderts, die Vf. in seiner vorerst kroatisch und hernach deutsch verfassten Abhandlung (Anm. 1, 1a), sowie anschliessend in einem ergänzenden Aufsatz (Anm. 2) bekanntgegeben hat. Die jetzt vorzulegenden überwiegend unveröffentlichten eisernen Schwerter, bzw. Spathafunde, sind postkarolingisch. Es handelt sich durchwegs um Einzelstücke, ohne Grabverbindungen, deren Zahl sich nur auf 12 Exemplare von 12 Fundorten in Jugoslawien beschränkt. Ebenso wie seinerzeit die karolingischen, wurden die postkarolingischen Schwerter in eine Fundliste aufgenommen. Beigefügt wird ausserdem ein Kurzschwert das nicht zu den postkarolingischen Langschwertern zugehörig ist. Die Konzentration der Fundorte von karolingischen Schwertern, worunter auch frühkarolingische vorkommen, befindet sich überwiegend im dalmatinischen Kroatien, bzw. im ostadriatischen Binnenland (Anm. 3), sowie stellenweise in der südwestpannonischen Ebene, z. B. an der mittleren Drau, jedoch die Fundorte von postkarolingischen Schwertern ergeben ein durchaus verschiedenes Kartenbild, d. h. sie sind ohne Funddichte verstreut in etlichen Gegenden, von der ostadriatischen Küste bis in donauländische Niederungen (Taf. I).

Obwohl postkarolingische Schwerter in Jugoslawien Einzelfunde sind, ist anzunehmen dass sie vorwiegend vernichteten, wohl südslawischen Gräbern angehört haben, oder hier und wieder vielleicht von einstigen Kampfplätzen herkommen, Gewässerfunde wurden nicht vermerkt (Anm. 10). Die betreffenden Waffen sind zweifellos von Südslawen genutzt worden, ob dieselben im 10. und 11. Jahrhundert solche Schwerter geschmiedet haben, ist allerdings eine offene Frage. Einstweilen mangelt es an diesbezüglichen Anhaltspunkten. Vf. ist der Meinung dass diese Waffen zumeist im Abendland erzeugt und von dort aus importiert wurden, entsprechend den *nota bene* weitaus zahlreicher erhalten gebliebenen karolingischen Spathafunden (Anm. 4). Im benachbarten Ungarn sind zwar letzterwähnte Schwerter eher selten anzutreffen, jedoch postkarolingische Exemplare gibt es oft in altmagyarischen Gräbern des späteren 10. und frühen 11. Jahrhunderts; in der ungarischen Literatur deutet man diese Waffen grösstenteils als abendländischen Import (Anm. 5). Dies gilt ebenfalls für entsprechende Schwerter in Polen (Anm. 6) und in der Sowjetunion (Anm. 7), wohin sie teils durch Vermittlung Skandinawiens über die Ostsee gelangten, nebst dem Vorhandensein wikingscher (warägischer) Schwerter. Zahlreiche karolingischen und postkarolingischen Spathafunde, vorwiegend aus westslawischen Gräbern, sind in der Tschechoslowakei vorhanden; bezugnehmend auf das relativ gut erforschte dortige Schmiedehandwerk (Anm. 8), behauptet man in der tschechoslowakischen Literatur, teils mit Berechtigung, dass, einschliesslich Waffenimport, zumindest Schwerter einfacher Form von einheimischen, bzw. grossmährischen Schwertfegern, nach abendländischen Vorbildern, erzeugt wurden (Anm. 9).

Die postkarolingischen Spathafunde Jugoslawiens (vgl. die Fundliste und die Verbreitungskarte Taf. I) beurteilt Vf. typologisch, u. zw. diejenigen vom Typ W, Typ X, Typ Z nach Petersen (Anm. 12) und vom Typ α nach Nadolski (Anm. 13), um sie etwa entsprechend ihrer relativ-chronologischen Sequenz vorzulegen. Von den bisher ermittelten 12 Exemplaren sind 8 klar bestimmbar, 2 mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit, die restlichen 2 sind typologisch nicht genau zu deuten, obgleich sie wohl auch dem 10.—11. Jahrhundert angehören. Es folgt nun ihre auszugsweise abgekürzte Bekanntgabe:

- 1) Novi Bečej (Taf. II, 1), Spatha vom Typ W, Anm. 14 (Auszug): am Knauf Streifen mit Spuren von Buntmetalleinlagen, Gesamtlänge 0,90 m. Lit.: unveröffentlicht. Fundliste Nr. 4.
- 2) Brodski Drenovac (Taf. II, 2), Spatha vom Typ X, Anm. 15 (Auszug): wohl aus vernichtetem Grab, etwa spätes 9. Jahrhundert, anschliessend an das dortige awarisch-slawische Gräberfeld der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts, untere Hälfte der Klinge nicht vorhanden, erhaltene Gesamtlänge 0,42 m. Lit.: angeführt Anm. 15. Fundliste Nr. 6.
- 3) Dabar (Taf. II, 3), Spatha vom Typ X, Anm. 16 (Auszug): Gesamtlänge 0,76 m. Lit.: angeführt Anm. 16 (der darin angegebene Fundort Prozor ist falsch, wie nachträglich sichergestellt wurde). Fundliste Nr. 7.
- 4) Koljane (Taf. III, 1), Spatha vom Typ X, Anm. 17 (Auszug): wohl aus vernichtetem Grab, Gesamtlänge 0,88 m. Lit.: angeführt Anm. 17 (nur erwähnt, eigentlich hier erstmalig abgebildet). Fundliste Nr. 10.
- 5) Vršac (Taf. III, 2), Spatha vom Typ X, Anm. 18 (Auszug): an der Klinge alte Reparatur (nach Röntgenphoto), Gesamtlänge 0,85 m. Lit.: angeführt Anm. 18. Fundliste Nr. 1.
- 6) Kovin (Taf. III, 3), Spatha vom Typ Z, Anm. 19 (Auszug): zwischen den abgenutzten Knaufteilen Spuren von Vertiefungen vermutlich für Drahteinlagen, Klinge damasziert, am Ende beschädigt, Gesamtlänge etwa 0,88 d. Lit.: unveröffentlicht. Fundliste Nr. 2.
- 7) Zrenjanin (Taf. IV, 1), Spatha vom Typ α , Anm. 20 (Auszug): Gesamtlänge etwa 0,89 m. Lit.: unveröffentlicht. Fundliste Nr. 3.
- 8) Sombor (Taf. IV, 2), Spatha vom Typ α , Anm. 21 (Auszug): unterster Teil der Klinge nicht vorhanden, erhaltene Gesamtlänge etwa 0,74 m. Lit.: unveröffentlicht. Fundliste Nr. 5.
- 9) Velebit-Gebirge (Taf. V, 1), Spatha wohl vom Typ α ?, Anm. 22 (Auszug): Knauf und Griffoberteil nicht vorhanden, an der Klinge stellenweise Holzreste der Schwertscheide, Gesamtlänge etwa 0,88 m. Lit.: unveröffentlicht. Fundliste Nr. 8.
- 10) Biskupija (Taf. V, 2), Spatha-Fragment Typ α ?, Anm. 23 (Auszug): wohl aus vernichtetem Grab, nur Knauf, die übrigen Bestandteile nicht vorhanden. Lit.: unveröffentlicht. Fundliste Nr. 9.
- 11) Bihaći (Taf. V, 3), Schwertscheiden-Fragment Typ ?, Anm. 24 (Auszug): aus gestörtem Grab, mit Steinbelag, nur Ortband der Schwertscheide, Bronzeblech, beschädigt, Durchbruchtechnik, Schwert verschollen. Lit.: angeführt Anm. 24. Fundliste Nr. 11.
- 12) Tekija (Taf. VI, 1), vielleicht Spatha vom Typ ? oder byzantinisches Schwert ?, Anm. 25 (Auszug): Grabungsfund in mittelalterlicher Schicht (nicht zugehörig ein tiefer gelegenes beigabenloses Einzelgrab), Knauf nicht vorhanden, ober- und unterhalb der Parierstange verkrustetes Gemisch von Holzverkleidung und korrodiertem Eisen, entlang der ohne Blutrinne geschmiedeten Klinge stellenweise Holzreste der Schwertscheide, Gesamtlänge etwa 0,86 m. Lit.: angeführt Anm. 25. Fundliste Nr. 12.

Sämtliche eben nach Fundorten vorgelegten postkarolingischen Waffen Jugoslawiens weisen die ihnen eigenen typologischen Formen auf, abgesehen vom knauflosen und auch sonst eher fragwürdigen Exemplar von Tekija (Taf. VI, 1) und dem

seltener Ortband von Bihaci (Taf. V, 3) ohne erhalten gebliebenem Schwert. Alle Knaufbildungen sind aus einem Stück hergestellt, wie das sonst zumeist an postkarolingischen Schwertern zu beobachten ist, zum Unterschied von karolingischen, mit getrennt angefertigter Knaufkrone und Knaufstange. Je nach Typ unterscheiden sich die überwiegend geradlinigen Parierstangen hauptsächlich in ihrer verschiedenen Länge, mitunter sind die Parierstangen nach unten gebogen. Von den Klingen weist nur eine Damast auf (Kovin, Taf. III, 3), an keiner Klinge ist Schwertfeger-Markenbeschriftung feststellbar, obzwar solche damals in Europa durchaus üblich gewesen sind.

Schwerter vom Typ W

Das Schwert vom Fundort Novi Bečej (Taf. II, 1), einzig in Jugoslawien (zu den Einzelheiten vgl. Anm. 14), gehört dem Typ W an — nicht zu verwechseln mit dem Typ V, vgl. Anm. 28 — der im kontinentalen Europa spärlich belegbar ist (Anm. 29). In Skandinavien sind davon zumindest 9 Exemplare vermerkt, der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts angehörig, öfters mit bronzenen Parierstangen (Taf. VII, 1), wobei Petersen ihre im Norden fremde Herkunft bestätigt (Anm. 30). Die Spatha vom Typ W ist vermutlich im spätkarolingischen Bereich entstanden, wie das an ihrem Gefäßgebilde, bzw. an der kurzen und geraden Parierstange, sowie eigens an der Zierart ihres halbkreisförmigen Knaufes ersichtlich ist, als Nachahmung karolingischen Formwollens des fortgeschrittenen 9. Jahrhunderts. Ebendann beginnt übrigens die Erzeugung der ursprünglich fränkischen Spatha vom Typ X, die in ihrer zahlreich vorhandenen älteren Variante dem Typ W nahesteht (Anm. 31, 32). Es handelt sich um den in der Literatur vernachlässigten Übergangstyp W—X des späten 9. und der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts, eng verwandt und etwa zeitgleich mit der älteren Variante der allerdings viel länger andauernden Schwerter vom Typ X. Zum Übergangstyp W—X führt Beispiele aus Deutschland (Anm. 33), Ungarn (Anm. 34) und Norwegen (Anm. 35) an, vgl. Taf.: VIII, 1, VII, 3, 4, VII, 2. Vf. beurteilt die Spatha (Taf. II, 1) von Novi Bečej, im Banat, als typologisch ältestes postkarolingisches Exemplar in Jugoslawien, die zweifellos vor 900 geschmiedet wurde und als abendländischer Import etwa während des früheren 10. Jahrhunderts in die Erde gelangte.

Schwerter vom Typ X mit Hinweisen auf Klingenbeschriftung

Es folgen nun Schwerter vom Typ X, davon evidentierte Vf. in Jugoslawien insgesamt 4 Exemplare von den Fundorten: Brodski Drenovac (Taf. II, 2), Dabar (Taf. II, 3), Koljane (Taf. III, 1), Vršac (Taf. III, 2) — zu den Einzelheiten vgl. Anm. 15—18. Es ist das eine kleine Anzahl, wenn man bedenkt dass eigens die Spatha-gruppe vom Typ X, besonders vielzählig und langdauernd, zugleich meistverbreitet in Europa war (Anm. 36). Bezugnehmend auf die angegebene Zahl dieser Spathafunde Jugoslawiens, ist z. B. diejenige in Ungarn, sowie in der Tschechoslowakei je fünfmal, in den Niederlanden etwa nur zweimal, aber in Frankreich und in Polen je dreimal grösser, jedoch in der Sowjetunion (sonst reich an diversen Schwertfunden) merkwürdig gering (5 Exemplare). Dagegen blieben in Skandinavien und in Finnland solche Waffen sehr oft erhalten, insgesamt etwa mehr als 60 Exemplare. Schwerter vom Typ X kann man, abgesehen vom Norden, am europäischen Kontinent weiträumig verfolgen, von der Loire-Mündung im Westen bis an die obere Wolga im Osten. Eine allgemeine Verbreitungskarte ebendieses Schwerttyps gibt es (soweit Vf. dies beurteilen kann) nicht, die übrigens keine Klärung seines Ursprungsgebietes erbringen würde (Anm. 37).

Die Herkunft der Schwerter vom Typ X ist im west- und mitteleuropäischen Bereich zu suchen, in Waffenwerkstätten im mittleren und unteren Rheingebiet, wahrscheinlich auch an der oberen Donau (Anm. 38). Bereits Arbman verwies auf

einen Spathafund vom Typ X aus der Umgebung von Paris, begleitet von einem Riemenbeschlag mit offensichtlich karolingischer Pflanzenverzierung, weswegen er folgert, dass solche Schwerter ursprünglich spätkarolingisch sein dürften (Anm. 39). Um 900 gerieten Schwerter vom Typ X im Handel und als Beute nach Skandinavien, wo man sie zweifellos gleichfalls anfertigte; im 10. Jahrhundert sind sie oftmals in wikingschen Gräbern bezeugt (Anm. 40). Den Prozess des Herstellungsverfahrens der an und für sich einfachen und zumeist nicht verzierten Schwerter vom Typ X versuchte man in der Literatur schematisch zu rekonstruieren (Abb. 1), wie dieser Vorgang vom Waffenschmied etwa vollzogen wurde (Anm. 41). Die relativ vereinfachte Formenbildung der Schwertgefässe erleichterte das Nachahmungsverfahren. Verzierte Exemplare vom Typ X blieben ausserordentlich selten erhalten, so z. B. das spätottonische Prunkschwert (datierbar um das Jahr 1000) im Dom zu Essen (Anm. 39).

Die langdauernde und weitverbreitete Spathagruppe vom Typ X (Anm. 36) datiert man eigentlich seit dem fortgeschrittenen 9. Jahrhundert in den Zeitablauf des gesamten 10. und 11. Jahrhunderts, mitunter sogar nach 1100. Allgemein ist (entsprechend der zumeist geradlinigen Parierstangenlänge, manchmal auch wegen der halbkreisförmigen oder der halbelipsenförmigen Knaufbildung) die ältere von der jüngeren Variante typologisch unterscheidbar (Anm. 42, 43). Im überwiegenden Teil der ausländischen Literatur (Anm. 44—47) beansprucht man betreffs Typ X chronologisch vorzugsweise das 10. und das 11. Jahrhundert, hier und wieder auch darüber hinaus. Somit ist die jüngere Variante vom Typ X zum Teil bereits ein hochmittelalterlicher Waffentyp.

Mit Berufung auf die skandinavische Forschung (Anm. 49, 50) behauptet man in der tschechoslowakischen Literatur, dass Schwerter vom Typ X, zwar abendländischer Herkunft, schon im 9. Jahrhundert — neben typologisch anders geformten karolingischen Spathafunden — vorkommen, gemäss Grabverbindungen die dem grossmährischen Horizont angehören (Anm. 51). Es handelt sich um mehr als 20 Exemplare vom Typ X, überwiegend aus westslawischen Gräbern (nebst einigen aus altmagyarischen Gräbern in der Ostslowakei) in Mähren und der Westslowakei (9. und 10. Jahrhundert), sowie in Böhmen (10. Jahrhundert); nach Meinung des Vf. kommt wohl das spätere 9. Jahrhundert in Betracht (Anm. 52—54). Dortige westslawische Spathaerzeugung des Typs X, bzw. Nachahmungen entsprechend abendländischen Vorbildern, ist gut möglich (vgl. Anm. 8, 9 und den zugehörigen Text, Anm. 55). Diesbezüglich kennzeichnend ist eine unregelmässig geschmiedete Spatha vom Typ X (Taf. VIII, 3), mit Begleitgarnitur, letztere verziert etwa auf die Art und Weise des sog. Blatnica-Stils, durchaus charakteristisch für den grossmährischen Horizont; diese eher anomale Spatha (extrem lange Parierstange und sehr breite Klinge) befand sich im Grabe 23 des westslawischen Gräberfeldes vom slowakischen Fundort Závada (Anm. 56), der einst wohl Grossmähren zugehörig war. Ungefähr zeitgleich, d. h. aus dem vorgerückten 9. Jahrhundert, ist wahrscheinlich die bereits vorgelegte Spatha (Taf. II, 2) westlicher Herkunft, aus einem vernichteten pannonisch-slawischen Grab vom Fundort Brodski Drenovac (Anm. 15) im Zwischenstromland der Drau und der Save.

In seinen weiteren Darlegungen beschränkt sich Vf. auf eine relativ karg bemessene Auswahl an Schwertern vom Typ X, sowohl der älteren, als auch der jüngeren Variante, darunter etliche mit Werkstattinschriften an der Klinge, herkömmllich aus verschiedenen kontinentalen Gebieten, ohne Berücksichtigung der vielen Fundstätten Skandinawiens, Es sind das folgende Spathafunde:

a) Ältere Variante (spätes 9. und vorwiegend 10. Jahrhundert):

- 1) Fo. Schwödiau, Oberösterreich (Taf. VIII, 2) Anm. 57.
- 2) Fo. Neuenburger-See bei Marin, Schweiz (Taf. IX, 1) Anm. 58, Inschr. ULFBERTH.
- 3) Fo. Wijk bei Duurstede, Niederlande (Taf. IX, 3) Anm. 59, Inschr. ATALBALD IE.

- 4) Fo. Novgorod-Umgebung, Sowjetunion (Taf. IX, 2) Anm. 60, Inschr. ULFBERHT.
- b) Jüngere Variante (um das Jahr 1000 und 11. Jahrhundert):
  - 5) Fo. aus der Elbe bei Hamburg, Deutschland (Taf. IX, 4) Anm. 61, Inschr. ULFBERHT.
  - 6) Fo. aus der Issac bei Saffré, an der Loire-Mündung bei Nantes, Frankreich (Taf. X, 1) Anm. 62, Inschr. INGELRED.
  - 7) Fo. Schar-See bei Schellhorn, Deutschland (Taf. X, 2) Anm. 63.
  - 8) Fo. aus der Schwinge bei Stade, Deutschland (Taf. X, 3) Anm. 64, Inschr. BENNO ME FECI(T); später von den vorerwähnten Exemplaren, wohl Ende 11. — Anfang 12. Jahrhundert.

Von den 8 paradigmatisch ausgewählten Exemplaren weisen 6 (vgl. Anm. 58—62, 64) an ihren Klingen Werkstattinschriften auf. Damit beschäftigt sich Vf. etwas eingehender, jedoch in der Zusammenfassung soll diese Problematik möglichst abgekürzt berücksichtigt werden, da sie der ausländischen Fachliteratur genügend bekannt ist (vgl. Anm. 67—86). Es handelt sich um die berühmten Schwertfegerwerkstätten mit der Markenbeschriftung ULFBERHT, feststellbar, manchmal etwas variiert, an mehr als 100 europäischen Schwertern vielerlei Typengestaltung, aus der Zeit vom 9. bis in das 11. Jahrhundert. Etliche wurden bereits zur Zeit Karls des Grossen, vor 800 geschmiedet, wie das z. B. die eingezäzte Klingenschrift der Spatha (vom Typ K) eines der münzbegleiteten geschlossenen Gräber (Grab 1) vom Fundort Biskupija — Crkvina (bei Knin) im dalmatinischen Kroatien veranschaulicht (Anm. 72). Insgesamt etwa 10 in Europa verstreute Spathaexemplare vom Typ X (10. und 11. Jahrhundert) weisen ULFBERHT-Signaturen auf (Anm. 74). Weiterhin sind von Bedeutung Schwertfegerwerkstätten mit der Markenbeschriftung INGELRED, bzw. INGELRII (oder mit variabler Endsilbe), seit der Mitte des 10. bis in das 12. Jahrhundert; davon zählt man in Europa gesamt 22 Exemplare (Anm. 80, 81, 83), mitunter an Schwertern vom Typ X und Typ Z, aber auch an späteren Exemplaren des 12. Jahrhunderts (Anm. 84—86). Hier und wieder sind vielleicht lokale Nachahmungen, bzw. verderbte Klingenschriften beider Werkstattgruppen bezeugt (Anm. 71, 76, 83), abgesehen davon entdeckte man fallweise Schwerter, sowohl mit unlesbarer Klingebeschriftung (z. B. Taf. VIII, 1), als auch mit seltenen Namen als Klingenschriftung (z. B. Taf. IX, 3, X, 3, vgl. noch Anm. 75—79). Sovie! betrifft Schwertfegersignaturen.

Den Ausgangspunkt zu den obigen Darlegungen bilden die eingangs vorgelegten Spathafunde vom Typ X in Jugoslawien. Hierzu sei beigefügt, dass die betreffenden 4 Exemplare — ohne Klingensignaturen — qualitativ durchschnittliche Repräsentanten der älteren Variante dieses postkarolingischen Waffentyps darstellen, die aus dem Abendland zu den Südslawen gelangten. Vf. verfügt über keinerlei Anhaltspunkte wonach sie etwa lokale slawische Erzeugnisse sein dürften, wie stellenweise etliche Schwerter vom Typ X in Grossmähren (vgl. die Spatha, Taf. VIII, 3, von Závada, Anm. 56). Die Spatha (Taf. II, 2) vom Brodski Drenovac (Anm. 15) ist wahrscheinlich im Laufe der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts geschmiedet worden und dürfte ungefähr zeitgleich mit der Spatha, Taf. II, 1, vom Typ W von Novi Bečej (Anm. 14) sein. Die übrigen drei Spathafunde, Taf. II, 3, III, 1, 2 (Anm. 16—18), datiert Vf. in das 10. Jahrhundert. Erst um das Jahr 1000 entwickelt sich allmählich die jüngere Variante vom Typ X des 11. Jahrhunderts, sowie Schwerter mit elipsenförmiger, bzw. linsenförmiger Knaufbildung, die hinterdrein erörtert werden sollen.

Schwerter vom Typ Z

Bevor man die Schwerter mit linsenförmigem Knauf, d. h. vom Typ a, einer Betrachtung unterzieht, ist es wegen der chronologischen Reihenfolge notwendig, vorerst die Schwerter vom Typ Z zu berücksichtigen, die sich allerdings in vielerlei

Hinsicht von der vorher behandelten Schwertgruppe vom Typ X unterscheiden. In Jugoslawien ist der Typ Z nur einmal vertreten (Taf. III, 3), u. zw. am Fundort Kovin (zu den Einzelheiten vgl. Anm. 19). Allgemein sei zu den Merkmalen angeführt, dass die Schwertgefäße vom Typ Z mehr oder weniger verziert sind, der Griff ist manchmal mit Silberdraht umwickelt (z. B. Taf. XI, 1), mitunter ist der ungefähr mehr oder weniger dreihöckrige Knauf aus zwei Stücken gebildet (jedoch nicht derjenige des Exemplares von Kovin), die Parierstangen sind immer nach unten gebogen, die Klingen zumeist von hochwertiger Beschaffenheit.

Die Herkunft der Schwerter vom Typ Z — wohl Waffen vom Beginn des hohen Mittelalters — ist nicht geklärt, diesbezügliche Meinungen gehen eher auseinander (Anm. 87, 88), die einschlägigen Funde sind weit verstreut. Ihre Zeitstellung ist aber übereinstimmend: spätes 10. und zumindest die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts, Petersen deutet den Typ Z als spätwikingisch und führt aus Skandinavien etliche Exemplare an, eigens dasjenige des Grabes von Löken (Taf. XI, 1) mit ULFBERHT-Beschriftung an der Klinge (Anm. 89, 90). Öfters findet man solche Schwerter des 11. Jahrhunderts in den Anrainergebieten der Ostsee, u. a. ebenfalls in der Sowjetunion (z. B. Taf. XI, 2), zwei reichverzierte Spathafunde in Finnland (Anm. 91, 92) usw.; alsdann einige Exemplare in Polen (Anm. 93), so in der Gegend um die mittlere Weichsel der bemerkenswerte Grabfund von Brześć Kujawski (Anm. 94), an der Spathaklinge sind Spuren einer Signatur, vermutlich ULFBERHT (Taf. XI, 3), ersichtlich. Merkwürdig ist das Vorkommen der Schwerter vom Typ Z sogar in England, z. B. Flussfunde in der Themse (Anm. 95). Hier sei aus diesem Fluss die bedeutsame Spatha von Wandsworth (Anm. 96) angeführt, mit der Klingensbeschriftung INGELRII (Taf. XI, 4), wohl aus dem 11. Jahrhundert.

Vf. verweist auf die Feststellung, dass Schwerter vom Typ Z mit keinem Exemplar, weder in der Tschechoslowakei noch in Ungarn vertreten sind, wo sonst oftmals frühmittelalterliche Schwerter vorgefunden wurden. Angeblich gibt es gleichfalls keine in Österreich und in Rumänien. Somit ist der nun erstmalig vorgelegte Fund (Taf. III, 3) von Kovin, am linken Donauufer, im südlichen Banat, eigentlich isoliert im Donauroum und im übrigen Südosteuropa des 11. Jahrhunderts.

Schwerter vom Typ a

Vf. widmet jetzt seine Aufmerksamkeit ausdrücklich hochmittelalterlichen Schwertern, welche die Tradition derjenigen vom Typ X fortsetzen. Arbman hat solche Waffen, die er als frühromanisch bezeichnete, kritisch gesondert (Anm. 97). Danach unterscheidet man in der Zeitspanne des gesamten 11. und teils des 12. Jahrhunderts einerseits Schwerter mit halbkreisförmig-halbkugeligem, oder mit halbelipsenförmigem, d. h. pilzförmigem Knauf, als die jüngere Variante vom Typ X und andererseits diejenigen mit elipsenförmigem, bzw. linsenförmigem, Knauf (Anm. 97, 98). Letztere Spathagruppe, stets mit geradlinigen sehr langen Parierstangen, analysierte Nadolski und benannte sie Typ *a* (Anm. 99), wie dem auch Vf. terminologisch Folge leistet. Der Typ *a* entwickelte sich unmittelbar entsprechend seinem teilweise älteren Vorläufer vom Typ X, mit halbelipsenförmiger Knaufform (vgl. Anm. 17, 62, Taf. III, 1, Taf. X, 1). In diesem Zusammenhang ist bemerkenswert, dass manchmal der Übergangstyp X—*a* vorkommt, z. B. in Polen. Die Exemplare vom Typ *a* innerhalb Jugoslawiens sollen weiter unten besprochen werden. Die Herkunft der einschlägigen hochmittelalterlichen Waffen, mit weitgestreckter Fundverbreitung, ist zweifellos abendländisch (Anm. 101); Klingensignaturen gibt es bisweilen in Deutschland (Anm. 102), sowie z. B. die Beschriftung INGERLII an der Klinge einer Spatha des 11. Jahrhunderts in der Tschechoslowakei (Anm. 103).

Das älteste datierbare Vorkommen der Spatha vom Typ *a* bezeugt eigentlich eine ikonographische Quelle, d. h. der Schwerträger Kaiser Ottos III (983—1002) als spätottonische Miniatur (Taf. XV, 1) im berühmten Bamberger Evangeliar (Anm. 104), angefertigt in der Klosterschule Reichenau gegen Ende des 10. Jahrhunderts.

Diese Spathaform entstand demnach wohl unmittelbar vor dem Jahr 1000, um sich in Europa im Laufe des 11. Jahrhunderts zu stabilisieren. In Polen blieb der Typ *a* öfters erhalten (nach Nadolski 17 Exemplare, vgl. Anm. 100), mitunter in Grabverbindungen, in der Zeitspanne des 11. und 12. Jahrhunderts. Ob die betreffenden Exemplare abendländischen Ursprungs auch teilweise in Polen hergestellt wurden ist ungewiss. Vf. führt nun eine geringe Auswahl an Parallelen, ausschliesslich des 11. Jahrhunderts, von Fundorte in Polen an:

- 1) Fo. Namysłów (Taf. XII, 1), Übergangstyp X—*a*, Anm. 105.
- 2) Fo. Rzeczków (Taf. XII, 2), Übergangstyp X—*a*, Anm. 106.
- 3) Fo. Kwiatkowice (Taf. XIII, 1), Typ *a*, Anm. 107.
- 4) Fo. Winiary (Taf. XIII, 2), Typ *a*, Anm. 108.
- 5) Fo. Żalęcino (Abb. 2), Typ *a*, Anm. 109.

In Polen sind solche Schwerter grösstenteils nicht verziert — bis auf das letztgenannte hochwertige, wohl abendländische, beschädigt erhaltene Exemplar (Anm. 109) aus Pommern — und haben keinerlei Klingenbeschriftung, wie stellenweise in anderen Gegenden Mitteleuropas (Anm. 110). Die eben angeführten Exemplare des 11. Jahrhunderts (daher mit etwas grösseren Knaufbildungen, vgl. Anm. 111) sind ungefähr mit denjenigen in Jugoslawien vergleichbar.

Bislang wurden die Spathafunde vom Typ *a* in Jugoslawien niemals vermerkt oder veröffentlicht. Vf. gelang es insgesamt 4 Exemplare festzustellen: davon in der Provinz Vojvodina 2 vollständig erhaltene — 1 vom Fundort Zrenjanin (Taf. IV, 1), im Banat und 1 vom Fundort Sombor (Taf. IV, 2), in der Batschka — sowie in Kroatien 1 knaufloses Exemplar — gefunden am Abhang des Velebit-Gebirges (Taf. V, 1), in der Landschaft Lika — und der Knauf einer nicht erhalten gebliebenen Spatha vom Fundort Biskupija — Crkvina (Taf. V, 2), im dalmatinischen Binnenland; zu den Einzelheiten vgl. Anm. 20—23. Bezugnehmend auf die vorerwähnten ausländischen Parallelen ist die Zeitstellung der 4 Exemplare wohl das 11. Jahrhundert. Das gilt zweifellos für die beiden intakten Schwerter in der donauländischen Vojvodina. Die sehr lange geradlinige Parierstange der Spatha vom Abhang des Velebit-Gebirges lässt berechtigterweise einen Knauf vom Typ *a* oder vom Übergangstyp X—*a* vermuten. Die bekannte Fundstätte Biskupija — Crkvina kennzeichnet (abgesehen von der frühmittelalterlichen Marienkirche) ein langdauerndes Gräberfeld (Anm. 112), den angeführten Knauffund vom Typ *a* beurteilt Vf. als Rest eines vernichteten Grabes des 11. Jahrhunderts. Dies dürfte offenbar ein Ausnahmefall sein, denn zu so später Zeit war es sonst kaum mehr üblich Waffen in Gräber der dalmatinischen Kroaten beizulegen, wie zur karolingischen Zeit im Ablauf des 9. Jahrhunderts.

Schwerter unbestimmbaren Typs

Abermals aus dem dalmatinischen Kroatien soll, anschliessend an die Spatha-gruppe vom Typ *a*, auf einen singulären Fund — ohne Vergleichsmöglichkeiten in Jugoslawien — aufmerksam gemacht werden. Der Fundortsname lautet Bihaci (Bijaci) — Stombrato, bei Trogir (westlich von Split), vgl. Anm. 113 (frühmittelalterliche Kirche der Hl. Martha); aus einem dortigen gestörten Grab in Steinsetzung kommt ein kurioses bronzenes Ortband (Taf. V, 3) eines nicht erhalten gebliebenen Schwertes her (zu den Einzelheiten vgl. Anm. 24). Die ausländische Literatur beschäftigte sich gelegentlich mit Schwertortbändern gemäss wikingscher und baltisch-osteuropäischer Funde etwa des 10. und 11. Jahrhunderts (Anm. 114). Paulsen registrierte das Ortband von Bihaci innerhalb seiner »Gruppe mit Palmetten« warägischer Herkunft und datierte es in das frühe 11. Jahrhundert (Anm. 115). Die Form des verschollenen Schwertes, dem das Ortband von Bihaci einst angehörte, kann man nicht mehr bestimmen, es ist aber möglich vorauszusetzen, dass es sich um ein

normannisches Schwert des 11. Jahrhunderts handeln dürfte. Immerhin ist es gut vorstellbar, dass die Normannen Südtaliens vom Meer aus das ostadriatische Gestade Dalmatiens, innerhalb ihrer Kriegsfahrten erreichten, wie sich das, historisch beglaubigt, z. B. um das Jahr 1075 kurzfristig ereignete (Anm. 116). Damals könnte diese Waffe unweit der Küstenstadt Trogir in den Erdboden gelangt sein.

Jetzt soll das letzte in der Fundliste und der Verbreitungskarte (Taf. I) angegebene Schwert gedeutet werden; evidentiert am Fundort Tekija, neben dem rechten Donauufer bei Kladovo, im nordöstlichen Serbien. Die Erforschung des betreffenden Teils des Donaulimes in der *Moesia Superior* erbrachte römische, frühbyzantinische und mittelalterliche Grabungsschichten in der dortigen Festung (jetziger Ortsname Tekija). Das Schwert (Taf. VI, 1) gehörte der mittelalterlichen Schicht des 10.—11. Jahrhunderts an, zu den Einzelheiten vgl. Anm. 25. Es wurde ohne erhaltenem Knauf entdeckt, die Klinge hat keine Blutrinne, aber Holzreste der Schwertscheide. Vielleicht handelt es sich um eine *Spatha* etwa vom Typ X (?), obwohl der Querschnitt der Parierstange nicht dementsprechend umrissen ist (vgl. dazu Anm. 118). Es ist jedoch durchaus möglich dass dieses Exemplar ein Schwert byzantinischer Herkunft sein könnte, wenn auch sonst keine diesbezüglichen byzantinischen Originalfunde bekannt sind. Immerhin war damals die jetzige Ortschaft Tekija eine byzantinische Grenzfestung (Anm. 119).

Nachdem Vf. sämtliche ihm bekannten postkarolingischen Schwerter aus Jugoslawien vorgelegt hat — wobei der letzterwähnte Fund von Tekija (Anm. 25) zweideutig blieb — wird zusätzlich ein fragwürdiges und deswegen nicht kartiertes Exemplar angefügt, das bestimmt nicht in die ursprünglich abendländische postkarolingische Waffenkategorie einzureihen ist. Der Fundort lautet *Ritopek* und befindet sich an der Donau, bei Grocka, östlich von Beograd in Nordserbien. Der dortige Einzelfund (Taf. VI, 2) ist ein zweiseitiges eisernes Schwert, ohne Parierstange, mit kurzer und breiter Klinge, die keine Blutrinne hat (Gesamtlänge 0,70 m), zu den Einzelheiten vgl. Anm. 120. Der Fundort am rechten Donauufer liegt im frühmittelalterlichen byzantinischen Grenzgebiet. Trotz mangelnder jedweder Vergleichsmöglichkeiten, mutmasst Vf. dass dieses mittelalterliche singuläre Kurzsword byzantinischer Herkunft sein dürfte. Seine flüchtige Bekanntgabe, zwar ohne genauere zeitlichen Anhaltspunkt, ermöglicht künftig byzantologisch geschulten Fachgelehrten die angegebene Vermutung entweder zu bestätigen oder zu dementieren.

Schwertdarstellungen an Kunstdenkmälern

In weiterer Folge — nach beendeter Erörterung der Schwertfundoriginale — beschäftigt sich Vf. mit einer Auswahl von Schwertdarstellungen, die ikonographische Quellen, vorwiegend aus dem 10. und 11. Jahrhundert enthalten. Zuerst sollen einige byzantinischen Kunstdenkmäler herangezogen werden, um danach diejenigen der abendländischen Welt anzuführen. Die einschlägigen Angaben und Kommentare sind möglichst knapp zusammengefasst.

a) Byzantinische Kunstdenkmäler

- 1) Evangelien-Buchdeckel, 10. Jahrhundert, Zellenemailverzierung, Krieger mit Waffen (Anm. 122), Detail; Schwert (Taf. XIV, 6) in Scheide; Knauf kreisförmig mit Quaste; Parierstange massiv, breit, Enden abgerundet; Scheidenbeschläge und Ortband.
- 2) Triptychon, spätes 10. Jahrhundert, Elfenbeinrelief, Hl. Theodor (Anm. 123), Detail; Schwert (Taf. XIV, 2) in Scheide; Knauf kugelförmig; Parierstange massiv, nach unten gebogen, der Mittelteil nach unten verlängert; Ortband.
- 3) Elfenbeinrelief, 11. Jahrhundert, Hl. Demetrius (Anm. 124), Detail; Schwert (Taf. XIV, 3) in Scheide; Knauf kreisförmig; Parierstange massiv, nach unten verbreitert; Scheidenbeschläge und Ortband.

- 4) Elfenbeinrelief, 11. Jahrhundert, Hl. Demetrius (Anm. 125), Detail; Schwert (Taf. XIV, 4); Knauf kugelförmig; Parierstange massiv, am Mittelteil verbreitert.
- 5) Ikone, 11. Jahrhundert, Speckstein, Hl. Demetrius (Anm. 126), Detail; Schwert (Taf. XIV, 5); Knauf etwa kreisförmig, vielleicht abgeflacht; Parierstange massiv und gerade.
- 6) Schrein, 11. Jahrhundert, Elfenbeinrelief, bewaffneter Reiter (Anm. 127), Detail der Schreinvorderseite; Schwert (Taf. XIV, 1); Knauf kugelförmig; Parierstange massiv, nach unten gebogen; Blutrinne.
- 7) Mosaik, Ende des 11. Jahrhunderts, Hl. Demetrius mit Waffen (Anm. 128); Schwert (Taf. XVII) in Scheide; Knauf etwa dreihöckrig; Parierstange unsichtbar (vom Gewande verdeckt); Scheidenbeschlag, Mosaik an der Ortbandstelle beschädigt.

Vergleicht man die 7 vorgelegten Schwertdarstellungen an byzantinischen Kunstdenkmälern des 10. und 11. Jahrhunderts, so ist ersichtlich dass deren Knäufe und Parierstangen nicht uniform gestaltet sind, obwohl gewisse Gemeinsamkeiten manchmal vorkommen. Zu bestimmten typologischen Rückschlüssen reichen nur 7 Exemplare nicht aus. Es sind durchwegs Langschwerter, jedoch Kurzscherter (wie Ritopek, Taf. VI, 2) konnte Vf. in der ihm zugänglichen Literatur nicht ermitteln. Die etwas breiter geformte Parierstange des Hl. Demetrius-Schwertes (Ikone, Taf. XIV, 5) dürfte derjenigen des Schwertfundes von Tekija (Taf. VI, 1) ungefähr ähnlich sein. Die etwa dreihöckrige Knaufdarstellung des Hl. Demetrius-Schwertes (Mosaik in Kiev, Taf. XVII) erinnert einigermaßen an Knaufgebilde vom Typ Z; leider ist die Parierstange vom Gewande verdeckt. Eine nach unten gebogene Parierstange — entsprechend denen vom Typ Z — kann man zwar an der Schwertdarstellung des byzantinischen Reiters beobachten (Elfenbeinrelief, Taf. XIV, 1). Demnach ist es annehmbarerweise nicht ausgeschlossen, dass an der Formbildung der Schwerter vom Typ Z eine kaum näher bestimmbare osteuropäische Komponente mitgewirkt hat, eigentümlich Schwertgefäßen innerhalb des byzantinischen Kulturkreises. Vf. beabsichtigt in seinem Kommentar vor allem auf Beschwerlichkeiten bei der Erforschung byzantinischer Schwerter hinzuweisen, eigens wegen dem auffallenden Nichtvorhandensein von verbürgten Originalfunden. Die angeführten Beispiele erweisen immerhin dass Schwertdarstellungen an Kunstdenkmälern des byzantinischen Kulturkreises im 10. und 11. Jahrhundert typologisch zumeist verschiedenartig von den damaligen postkarolingischen Spathafunden geformt wurden. Entsprechende typologische Unterschiede spiegeln sich verständlicherweise in den Schwertdarstellungen an postkarolingischen Kunstdenkmälern wider.

b) Abendländische postkarolingische Kunstdenkmäler.

- 1) Miniatur, zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts (Anm. 131), Egbert-Kodex, Detail; Spatha (Taf. XV, 4) vom Typ X, ältere Variante (Szene: Gemetzel der Unschuldigen).
- 2) Miniatur, Ende des 10. Jahrhunderts (Anm. 132), Evangeliar Ottos III., Detail; Spatha (Taf. XV, 3) vom Typ X, wahrscheinlich ältere Variante, in Scheide (Szene: gefangener Christus am Ölberg).
- 3) Miniatur, Ende des 10. Jahrhunderts (Anm. 104, 133), Evangeliar Ottos III., Detail; Spatha (Taf. XV, 1) vom Typ α (älteste erhaltene Darstellung), in Scheide (Szene: Kaiserbildnis Ottos III. mit Gefolge).
- 4) Miniatur, frühes 11. Jahrhundert (Anm. 134), Sakramentar Heinrichs II., Detail; Spatha (Taf. XV, 5) vom Typ X, jüngere Variante oder etwa Übergangstyp X- α , in Scheide, prunkvoll verziert (Szene: Widmungsbild der Kaiserkrönung Heinrichs II.).
- 5) Miniatur, 11. Jahrhundert (Anm. 135), St. Martial, Manuskript, Detail; Spatha (Taf. XV, 2) vom Typ X, etwa jüngere Variante (eigenartig abgerundete Parierstange von der Unterseite abgebildet), vielleicht in Scheide (Szene: Musikant).

- 6) Miniatur, 11. Jahrhundert (Anm. 136), angelsächsisches Manuskript, Detail; Spatha (Taf. XV, 6) etwa von Typ Z (Knauf handbedeckt), Blutrinne (Szene: David tötet Goliath).
- 7) Figurenkapitell, 11. Jahrhundert, in Stein gehauen (Anm. 137), St. Benoît-sur-Loire, Detail; Spatha (Taf. XVI, 2) einigermaßen vom Typ X, jüngere Variante, Knauf abgeflacht, Klingendarstellung verkürzt, Blutrinne (Szene: Opferbringung Isaks).
- 8) Wandteppich, zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts, Wollstickerei auf Leinen (Anm. 138), Bayeux, Detail; Spatha (Taf. XVI, 1) vom Typ X, jüngere Variante (Szene: Graf Guy de Ponthieu).
- 9) Zierplättchen eines Tragaltars, zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts, Grubeneinmal auf vergoldetem Kupfer (Anm. 139), Rab, Detail; Spatha (Taf. XVI, 3) vom Typ X, jüngere Variante, Blutrinne (Szene: Gestalt des Apostels Thomas mit blankem Schwert).

Byzantinische Miniaturen des 10. und 11. Jahrhunderts, soweit Vf. zugänglich, enthalten eher undeutlich gemalte Schwertgefäße (Anm. 130), weswegen sie Vf. ausklammert, im Gegensatz zu den 6 ausgewählten ottonischen und postottonischen Miniaturen mit mehr oder weniger typologisch einwandfrei bestimmbareren Spathadargestaltungen. Besonderen dokumentarischen Wert haben diejenigen im Bamberger Evangeliar — eigens die Spatha vom Typ *a* (Taf. XV, 1), vgl. Anm. 104, 133 — sowie in Egbert-Kodex — Spatha vom Typ X (Taf. XV, 4), vgl. Anm. 131; desgleichen die reichverzierte kostbare Spatha (Taf. XV, 5) vom Typ X oder Übergangstyp X-*a*, im Kaiserkrönungsbild des Sakramentars Heinrichs II. (1012—1024), vgl. Anm. 134. Eigentlich waren damals Prunkschwerter dieser Form überaus selten, wie z. B. das vorhin erwähnte erhaltene gebliebene spätottonische Spatha-Original, datierbar um das Jahr 1000 (jüngere Variante vom Typ X mit halbelipsenförmigem Knauf und langer Parierstange), verwahrt im Dom zu Essen (Anm. 39). Von der zeitgenössischen Miniaturmalerei in Deutschland unterscheidet sich z. B. eine angelsächsische Miniatur (Anm. 136) des 11. Jahrhunderts, die dunkle Farbe des dortigen Schwertgefäßes (Taf. XV, 6) ahmt Eisen nach; die betreffende nach unten gebogene Parierstange weist auf den Typ Z hin (vgl. dazu Anm. 95, 96), obzwar diesbezüglich der in England beheimatete etwas ältere Typ L (Anm. 140) auch als Vorbild denklich wäre. Den recht langlebigen Spathatyp *a* findet man mitunter in der Miniaturmalerei aus späterer Zeit, z. B. in der um 1150 datierbaren Gebhard-Bibel aus der einstigen Benediktiner-Abtei St. Peter in Csátár, Ungarn (Anm. 141).

Vorerst beschränkt sich Vf. auf ein in Stein gehauenes Exemplar (Taf. XVI, 2) der Skulptur am Figurenkapitell (Szene: Opferbringung Isaks), datierbar um 1040—1050, im Kircheninneren der Benediktiner-Abtei St. Benoît-sur-Loire, Frankreich (Anm. 137). Die Schwertdarstellung, ungefähr vom Typ X, weist zwecks Gesamtharmonie, nebst abgeflachtem Knauf, eine verkürzte Klingensbildung auf. Ein derartiges Konzept verkürzt dargestellter Spathaklingen (eigentlich von Langschwertern) ist übrigens öfters für romanische Steinskulpturen kennzeichnend; ersichtlich z. B. bei ebensolcher Stellung des zum Hiebe ausholenden Schwertes in der Hand des Engels, mit erhobenem Arm, am Steinrelief des 12. Jahrhunderts (Szene: Vertreibung aus dem Paradies), verwahrt im Lapidarium des Domes von Pécs (Fünfkirchen), Ungarn (Anm. 142). Anschliessend erwähnt Vf. nebenbei etliche in Stein gehauene Schwerter, dargestellt an romanischen Figurenkapiteln in Frankreich, sowie an einem Relief aus den Niederlanden (Anm. 142). Eigenes Augenmerk verdient das um 1100 datierte romanische Steinrelief am Taufbecken der Kirche von Septvaux in Nordfrankreich (Anm. 142), wegen der vorzüglich gemeisselten Kriegergestalten (Taf. XVIII), mit realistisch komponierter Panzerung und einer Spatha in Scheide (Ortband ersichtlich), etwa vom Typ X, jüngere Variante, Parierstange massiv, leicht gebogen, Endungen verdickt. Dieses Exemplar erinnert einigermaßen an den vorher angeführten Originalfund (Taf. IX, 4) des 11. Jahrhunderts aus der Elbe bei Hamburg (Anm. 61). — An Kunstdenkmälern lässt sich die langdauernde Tradition der

Schwertgefäßform vom Typ X mitunter sogar in die Zeit der vorgerückten Romanik verfolgen, so z. B. (Abb. 3) am Portal (datiert um 1240) des romanischen Laurentius-Domes in der dalmatinischen Küstenstadt Trogir (Anm. 142).

Eine beträchtliche Anzahl von Langschwertern, vorwiegend dem Typ X nahestehend, befindet sich, in vielen Szenenfolgen dargestellt, am berühmten, in Wollstickerei auf Leinen ausgearbeiteten Wandteppich der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts (angefertigt zwischen 1066—1077) in der Kathedrale, bzw. im Bischofspalast von Bayeux, Normandie in Frankreich (Anm. 138). Der Wandteppich beinhaltet bekanntlich vielzählige Szenendarstellungen historisch beglaubigter kriegerischer Ereignisse betreffend den Normannenherzog Wilhelm den Eroberer (1027—1087). Die in Sticktechnik dargestellten Schwerter erwecken einen eher schematisierten Eindruck, oft mit Typ X ähnlichen Knäufen. Als anschauliches Beispiel reproduziert Vf. die Spatha vom Typ X (Taf. XVI, 1), angehörig dem Grafen Guy de Ponthieu (Anm. 138), in seinem Adelsitz von Beaurain-le-Château (Picardie). In einer Szene unmittelbar vor der schicksalsentscheidenden Schlacht bei Hastings in Südengland (1066) ist Wilhelm der Eroberer mit einer Spatha vom Typ X umgürtet (Anm. 143). In einer anderen Szene gelegentlich ebendieser Schlacht nutzt jedoch einer von seinen normannischen Reitern eine Spatha vom Typ *a* (Anm. 143). Der Wandteppich bezeugt also unmissverständlich die zeitgleiche Verwendung von Schwertern der jüngeren Variante des Typs X und derjenigen vom Typ *a* im Ablauf des 11. Jahrhunderts. Die Bewaffnungsdarstellungen am Wandteppich, eigens die Formen der Abwehrwaffen, entsprechen denjenigen der Krieger am romanischen Relief des Taufbeckens von Septvaux (Taf. XVIII) in Nordfrankreich.

Eine klar geformte Spatha vom Typ X, mit betont langer Klinge, gehört zur Gestalt des Apostels Thomas (Taf. XVI, 3), ersichtlich auf einem der 4 Zierplättchen, seinerzeitigen Bestandteilen eines Tragaltars des 12. Jahrhunderts; ihr Verbleib ist in der Marienkirche (ehemals Kathedrale) im Städtchen Rab, auf der gleichnamigen nordadriatischen Insel (Kroatien), vgl. Anm. 139. Die Zierplättchen aus vergoldetem Kupfer — darauf werkstattgleich in Grubenemail angefertigte Gestalten von 8 Aposteln und 2 Evangelisten — waren einstens Verschalungen eines nicht erhalten gebliebenen abendländischen kleinen Tragaltars. Hierzu gibt es zahlreiche zeitgenössische Parallelen in Lothringen und im Rheinland (Anm. 144), von wo aus derselbe, sonst ohne Vergleichsmöglichkeiten in Jugoslawien, zweifellos herkommt. Vf. weist ausserdem auf den bekannten, um 1100 datierten, gut erhaltenen Tragaltar von Abdinghof, verwahrt in der Franziskanerkirche zu Paderborn, hin (Anm. 146). Am Zierplättchen, von dessen Vorderseite, ist die bereits veröffentlichte Szene der Ent-hauptung des Hl. Felix von Aquileja getreu wiedergegeben (Anm. 147), desgleichen einige Schwerter, die Vf. als dem Typ *a* zugehörig deutet (Anm. 146, bei Tackenberg zwar nicht genau erkannt). Beide angeführten kleinen Tragaltäre dokumentieren also mit ihren Schwerterdarstellungen vom Typ X und vom Typ *a* die langdauernde Tradition von solchen Waffentypen im hohen Mittelalter.

Letztlich sollen zwei zumindest in Jugoslawien bekannte Steindenkmäler des 11. Jahrhunderts aus dem dalmatinischen Kroatien nochmals vorgelegt werden, obwohl dieselben vorwiegend vom kunsthistorischen Standpunkt öfters besprochen wurden (vgl. Anm. 148, 149). Es handelt sich um figural konzipierte Männergestalten, beide mit gegürtetem Schwert, weswegen diese bedeutsamen ikonographischen Quellen nicht umgangen werden dürfen. Zeitlich gehören sie der späten Vorromanik, bzw. dem Anbruch der Romanik an. Nun die kurzgefassten einschlägigen Angaben:

Fundstätte Biskupija-Crkvina (bei Knin), vorromanische Marienkirche, steinerner Transennen-Bestandteil, plastisch gemeisselte Würdenträgergestalt (Tracht erkennbar) mit an der linken Hüfte gegürtetem Schwert in Scheide, Schwertunterteil beschädigt (Taf. XIX); an der Rückseite des Würdenträgers hält eine unvollendet gemeisselte ähnlich komponierte Gestalt mit der rechten Hand ein entsprechendes Schwert; zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts (Anm. 148).

Fundstätte Pridraga (bei Novigrad), vorromanische Kirche des Hl. Martin, Pluteumsbruchstück, in Stein gehauenes Krieger-Relief, Körperunterteil nicht vor-

handen, die Gestalt hält in der Linken einen Rundschild, die Rechte greift nach dem an der linken Seite vermutlich gegürtetem Langschwert, vielleicht in Scheide (Taf. XX); höchstwahrscheinlich 11. Jahrhundert (Anm. 149).

Vf. nimmt Abstand von einer Deutung der erwähnten beiden Sakralbauten, sowie von einer vergleichenden Stilanalyse beider Steinskulpturen und begnügt sich mit der Erläuterung der Schwertdarstellungen. Die Gestaltbildung des Würdenträgers ist relativ ausgefeilter gemesselt als die wahrhaftig rustikal vergegenwärtigte Kriegergestalt und diese Tatsache bezieht sich ebenfalls auf Schwertwiedergaben. Vf. deutete schon seinerzeit das Schwertgefäß des Würdenträgers als dem Typ X angehörig (Anm. 148); das betrifft gleichwohl die gröber ausgearbeitete Schwertbildung an der Rückseite dieser Skulptur. Wegen seinem rustikalen Gepräge lässt sich der Langschwertknauf des Kriegers (Anm. 149) nicht mit Sicherheit beurteilen, die längliche Knaufform erinnert etwa an Typ *a*.

Die in Steinmetzarbeit angefertigten Waffen an den angeführten beiden Steindenkmälern sind deswegen wichtig, weil sie für das dalmatinische Kroatien des 11. Jahrhunderts die Nutzung von Schwertern vom Typ X und scheinbar vom Typ *a* veranschaulichen. Abschliessend sei vermerkt, dass solche Zeugnisse die archäologischen Gegenbenheiten betreffs der relativ kargen Anzahl erhalten gebliebener Originale von Spathafunden aus der vorerwähnten Zeitspanne wesentlich ergänzen.

FUNDLISTE POSTKAROLINGISCHER SCHWERTER IN JUGOSLAWIEN

(die Ordnungszahlen der Fundliste beziehen sich auf die in der Verbreitungskarte vermerkten Zahlen)

- 1) Vršac, Banat, Vojvodina: Schwert, Typ X, Grab ?, Anm. 18, Taf. III, 2; Verbleib Museum, Vršac.
- 2) Kovin, Banat, Vojvodina: Schwert, Typ Z, Grab ?, Anm. 19, Taf. III, 3; Verbleib Muzeul Banatului, Timișoara (Rumänien).
- 3) Zrenjanin, Banat, Vojvodina: Schwert, Typ *a*, Grab ?, Anm. 20, Taf. IV, 1; Verbleib Museum, Zrenjanin.
- 4) Novi Bečej, Banat, Vojvodina: Schwert, Typ W, Grab ?, Anm. 14, Taf. II, 1; Verbleib Museum, Zrenjanin.
- 5) Sombor, Batschka, Vojvodina: Schwert, Typ *a*, Grab ?, Anm. 21, Taf. IV, 2; Verbleib Museum, Sombor.
- 6) Brodski Drenovac, Slawonien, Kroatien: Schwert, Typ X, wohl zerstörtes Grab, Anm. 15, Taf. II, 2; Verbleib Arch. Museum, Zagreb.
- 7) Dabar, bei Otočac, Lika, Kroatien: Schwert, Typ X, Grab ?, Anm. 16, Taf. II, 3; Privatbesitz in Otočac, Kopie im Arch. Museum, Zagreb.
- 8) Velebit-Gebirge, bei Divoselo, Lika, Kroatien: Schwert (Knauf nicht erhalten), Typ *a*?, Grab?, Anm. 22, Taf. V, 1; Verbleib Museum, Gospić.
- 9) Biskupija-Crkvina, bei Knin, dalmatinisches Binnenland, Kroatien: Schwertfragment, nur Knauf, Typ *a*?, wohl zerstörtes Grab, Anm. 23, Taf. V, 2; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
- 10) Koljane, bei Vrljika, dalmatinisches Binnenland, Kroatien: Schwert, Typ X, wohl zerstörtes Grab, Anm. 17, Taf. III, 1; Verbleib ehemals Museum kroat. arch. Denkmäler, Split, jetzt in Äthiopien.
- 11) Bihaći-Stombrata, bei Trogir, dalmatinisches Küstenland, Kroatien: Ortband eines verschollenen Schwertes, Typ?, gestörtes Grab, Anm. 24, Taf. V, 3; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
- 12) Tekija, am rechten Donauufer, bei Kladovo, Serbien: Schwert (Knauf nicht erhalten), Typ ?, kein Grabfund, Anm. 25, Taf. VI, 1; Verbleib Arch. Sammlung d. Phil. Fak., Beograd.